

auro

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV)

invento

estiu 2026

número 17

ESTVDIS

ELS PUJADAS DE CAN PUJADAS DE SANT MARTÍ I LES SEVES RAMIFICACIONS A SANTA EULÀLIA I EL POBLENOU -05-

Joan Florensa

CARTA A QUI HA D'ENSENYAR PERSONES ADULTES I JOVES -15-

Alfons Formariz (coordinador)

FÀBRICAS Y FABRICANTES EN LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (3) -29-

Juan Giraldo

LA UNITAT DE SUBSÒL DELS MOSSOS D'ESQUADRA I EL SERVEI D'ARQUEOLOGIA DE BARCELONA -40-

Xavier Maese i Lluís Vivancos

GENT VERNEDENCA

PIONERA DEL FÚTBOL FEMENINO -49-

Juan Giraldo

TALLER D'HISTÒRIA

RUTA PELS CARRERS I PLACES AMB NOM D'HOME DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ -51-

GENT MARTINENCA

DONYA QUIMETA -55-

Yolanda Pirla

PUBLICACIONS

17 DE MARZO. LA VACUNA NOS CAMBIÓ LA VIDA / L'ESPOLI GENERAL -57-

DOCUMENTS

JAUME BROSSA I ROGER, ANDREUENC I APOSTOL DEL MOVIMENT MODERNISTA -58-

Joan Pallarès-Personat

PATRIMONI

ELS "TRESORS" DE L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS -63-

EXPOSICIONS

VINDRAN LES DONES -65-

EN LÍNIA

FREIRCORBATASYPLANCHARHUEVOS.COM -66-

ANTIC MUNICIPI

EL GUINARDÓ: BARRI I MERCAT, DEL FRAGMENT A LA CENTRALITAT -67-

Joan Villoro

TEXTS BÀSICS

HISTÒRIA DE LA CAIXA DE PENSIONS -71-

Jordi Nadal i Carles Sudrià

LA VERNEDA INTERIOR

AVANÇ propers sumaris

❖
*Els bombardeigs sobre
Barcelona i La Verneda
de Sant Martí*

❖
❖
*La pervivència de la
toponímia antiga a Sant
Martí de Provençals*

❖
❖
*Els noms dels carrers del
Clot-Camp de l'Arpa*

❖
❖
*Els infants que van ser
enviats a l'estranger
per la Guerra Civil*

❖
❖
*Els permisos per construir
el temple expiatori de la
Sagrada Família*

❖
❖
*La llegenda d'"El petó de
la mort" al cementiri
del Poblenou*

❖
❖
*La sociabilitat obrera i
popular a la Restauració:
el cas de Sant Martí
de Provençals*

EDITA

SOCIETAT D'ESTVDIS DE
LA VERNEDA DE SANT MARTÍ
(SELAV)

WEB

altzadiako.wordpress.com

CORREU ELECTRÒNIC

lavernedadesantmartiSE@gmail.com

CONSELL EDITORIAL

José-Ángel Borlán; César Aguado;
Ester Riera; Pilar de Diego;
Joan Gispert; Josep Manera;
Josep Maria Sarabia; Maxi Martos;
Jacoba Castillo; Teresa Prats;
Jordi Salas; Antònia Pascual

CONTACTE auro invento

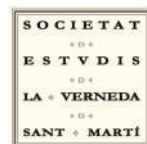
auroinvento@hotmail.com

EDICIÓ DIGITAL

auro invento no s'identifica
necessàriament amb les opinions
expressades en els articles publicats
i respecta la llibertat d'expressió dels
qui els escriuen.

La publicació és totalment gratuïta.

ISSN 3081-166X

Inscrita al Registre d'Associacions
amb el número 5.005

Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana

Membre de la Coordinadora de
Centres d'Estudis de Parla Catalana

SOCIETAT d'estudis

HISTÒRIA LOCAL

L'Ateneu d'Innovació Digital i Democràtica Canòdrom va ser l'escenari el 13 juny de la cinquena Jornada de recerca històrica dels barris de Barcelona. El tema central era "La Barcelona arquitectònica i urbanística: barris, patrimoni i transformacions de la ciutat".

Aquesta Jornada va ser organitzada per la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, de la que forma part la SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV) i l'Ajuntament de Barcelona. La conferència inaugural va ser impartida per la doctora en Geografia Urbana Maria del Mar Esteve-Güell i portà per títol "Fer ciutat des dels barris. Polítiques urbanes i desigualtats territorials a Barcelona". Al llarg del dia se'n van desenvolupar quatre taules amb les ponències dels diferents grups de recerca local de la ciutat. Des del Taller d'Història del Clot-Camp de l'Arpa (amb el tema "Conseqüències de les transformacions urbanístiques dels segles XIX i XX al Clot-Camp de l'Arpa"), passant per l'Arxiu Històric del Poblenou (amb la "presentació de la revista *Icària*, número 26. El Maresme-Laboratori d'Habitatge"), i acabant amb la ponència de la SELAV sobre "Els plans populars de la dècada de 1970. El cas de la Verneda Alta".

Les trobades biennals dels centres d'estudis locals barcelonins permeten mantenir el contacte amb les línies d'investigació sobre els barris de la ciutat i reforçar els vincles entre les nombroses entitats que s'hi dediquen.

Moment de la intervenció de la SELAV sobre Plans populars en la Jornada

CARRERS I PLACES AMB NOM D'HOME

Fa anys que la SELAV organitza al voltant del Vuit de Març una ruta per conèixer els carrers, places i jardins que porten nom de dona. La Verneda de Sant Martí és l'únic barri de la ciutat que és paritari en el seu nomenclàtor: vint-i-dos carrers amb nom de dona i vint-i-cinc amb nom d'home. Enguany, el Taller d'Història del Barri ha organitzat un itinerari pels carrers i

Les trobades biennals dels centres d'estudis locals barcelonins permeten mantenir el contacte amb les línies d'investigació sobre els barris de la ciutat i reforçar els vincles entre les nombroses entitats que s'hi dediquen

places dedicats a homes. Poetes, mestres i polítics predominen en els homenatges. La ruta es fa en dos dies: el primer, comença pel carrer del Doctor Zamenhof i acaba en Jordi Rubió i Balaguer; el segon, s'inicia en Rector de Vallfogona i acaba en el dedicat al veí de la Pau Josep Mula.

130 ACTIVITATS

El curs 2025-2026 ha estat molt fructífer tocant a les activitats dutes a terme per la SELAV. Va començar, el tres d'octubre, amb l'exitós concert a l'Auditori del "Romanço de Sant Martí de Provençals", de Jaume Arnella. Aquest és el quart **auro invento** publicat (setembre, desembre, abril). S'han fet 26 xerrades dels dilluns del cicle "La Verneda de Sant Martí, pam a pam", amb una mitjana d'assistència de vint-i-set persones. Tretze han estat les rutes temàtiques, sempre amb plena concurrència. Les tres xerrades a la biblioteca Gabriel García Márquez de la sèrie "Història General de La

Ruta pels carrers amb nom d'home, al costat del dedicat al Rector de Vallfogona

Verneda de Sant Martí" vam comptar amb una assistència mitjana de 48 persones. Al Taller d'Història del Barri han participat regularment vint-i-set persones.

PINTURES AMB TEMÀTICA VERNEDENCA

Al barri hi ha molts tallers i estudis que ensenyen a pintar. A la passada edició d'*Exposició al Mur*, celebrada durant la Festa Major de la Palmera del mes de juny, s'exhibien tres quadres amb temàtica relacionada amb el barri: la font-fanal de Canaletes de la plaça de la Infància; el campanar de l'església vella de Sant Martí de Provençals; i una reproducció del quadre d'Isidre Nonell "Capvespre a Sant Martí de Provençals", pintat el 1896, en què es poden veure la fàbrica de Ca l'Isidret i la masia Can Agustí. Un bon camí per elevar els paisatges vernedencs a la categoria artística.

Exposició al Mur, dins la Festa Major de la Palmera, amb pintures sobre indrets del barri

TRET DEL SUMARI

En aquest número d'**auro invento** coneixem, de la mà de Joan Florensa, la dilatada història d'una altra masia de barri: Can Pujadas. I un altre lliurament de la sèrie dedicada a les fàbriques i fabricants de La

A la passada edició d'Exposició al Mur, celebrada durant la Festa Major de la Palmera del mes de juny, s'exhibien tres quadres amb temàtica relacionada amb el barri

Verneda de Sant Martí. Descubrim que una veïna és una de les pioneres del futbol femení català a Gent Vernedencs. I, a Documents, publiquem el text que informava dels mèrits de Jaume Brossa per tenir un carrer al seu nom. ❖❖❖

NOTA

A la xerrada del 27 d'abril del cicle "La Verneda de Sant Martí, pam a pam", dedicada al camí de la Verneda, vam conèixer Antoni Oliva Sala, biògraf de Josep-Maria Bocabella Verdaguer, el fundador de l'Associació de Devots de Sant Josep i impulsor del naixement del temple de la Sagrada Família. Ens va proporcionar un seguit de dades que

complementen allò que el nostre col·laborador Joan Florensa Jaumandreu va publicar sobre els Oliva en l'anterior número d'**auro invento**.

Ens va parlar de dos nebots d'en Ramon Oliva Boguñà, el creador de Ca n'Oliva, que es van fer un nom com a jardiners a Castella. Francesc de Paula Sabadell Oliva (1847-1911) va anar a

Valladolid a executar el pla de remodelació del parc del Campo Grande i, més tard, va ser nomenat director de Jardins de la ciutat. Entre 1886 i 1889, va exercir idèntic càrrec a Palència, on se li van encarregar la renovació i l'ampliació del parc del Salón. El seu germà Andreu Sabadell Oliva (+ 1916), el va succeir en la responsabilitat el 1899.

estudis

Joan Florensa

ELS PUJADAS DE CAN PUJADAS DE SANT MARTÍ I LES SEVES RAMIFICACIONS A SANTA EULÀLIA I EL POBLENOU

A Can Pujadas, els més grans encara ho recordaran, era un dels masos que formaven el nucli rural de Sant Martí Vell, també dit el Fondo de Sant Martí, i s'alçava en un punt corresponent a l'actual costat Besòs del carrer de l'Agricultura, entre Menorca i Huelva. En cas que sigueu dels qui no l'hem aconseguit, apuntar-vos que la geògrafa i arquitecta Núria Font Casaseca, al capítol dedicat a les pagesies martinencs dins el llibre de col·lectiva autoria *Masies de Barcelona* (2009), el qualifica d'"interessant construcció" i en fa la següent descripció: "de tres cossos, amb teulada de dos vessants i, la del cos central, de quatre vessants". Si observem les fotografies que il·lustren el present treball, ens adonarem que, en efecte, així era. Per cert, que la més acostada als nostres dies d'aquestes instantànies és de 1965, mentre que a les imatges aèries de la ciutat dels anys setanta no detectem ni rastre de l'edifici, o sigui que podem datar la seva desaparició sota la piqueta a la segona meitat dels seixanta.

El plànol general parcel·lari del territori que regava el Rec Comtal aixecat per Tomàs Soler Ferrer i que es va publicar el 1836 ens reporta que, en aquell primer terç del segle XIX, a Can Pujadas pertanyia al militar José-María de Santocildes y de Llanos, que havia estat una figura destacada de la Guerra dels France-

sos, així com capità general del Principat durant el Trienni Liberal, i que la propietat feia 16 mujades, 1 quarta i 4 canes, això atès que aleshores també agafava la que en acabat seria la peça dels Nadal, és a dir tot el que diu fins a la Riera d'Horta. De la seva banda, els parcel·laris corresponents als mapes del terme de Sant Martí que Llorenç Presas i Pedro Moreno varen fer el 1853 i el 1871 respectivament assenyalen que el propietari de Can Pujadas ha passat a ser Carles de Fortuny i de Sent-romà, fill hereu del militar Epifani de Fortuny i van Oosterom i la noble Teresa de Sent-romà i de Guàrdia i marit de la baronessa d'Esponellà. I, d'ell, devia passar a la descendència, perquè, al Plànol Martorell de 1927, trobem indicat que pertany a un "Carlos de Fortuny" que ja ha de ser el nét, Carles de Fortuny i Miralles. En aquesta cartografia, ja surt representada, a llevant de la de la casa, la planta de la fàbrica de mosaics hidràulics que son oncle Teòtim havia muntat el 1895. Emperò no varen ser ni els Fortuny ni Santocildes que varen donar nom al mas, sinó la família dels masovers, la dels Pujadas, de la qual us passo a parlar.

ELS PUJADAS DE CAN PUJADAS

ELS PUJADAS VINTRÓ (SEGLE XVIII)

A Sant Martí, hi havia diverses famílies de l'art de la terra cognomenades Pujadas. Així, fa temps i mentre investigava altres coses, em vàreuig trobar amb el testament que el 1740 va atorgar el pagès Bartomeu Pujades Canals (al document, tota l'estona el nom de família és escrit amb -es), fill dels també pagesos Pere-Joan i Jerònima i que nomenava marmessors la dona, la Mariàngela Vintró, i els cosins Melcior Pujades, retor-

Joan Florensa Jaumandreu,
historiador i arqueòleg. Porta publicats
set llibres i més de dos-cents articles.
Té així mateix altres sis monografies
pendents de veure la llum, entre les
quals les titulades *Camins martinencs*
i *Horta, qm o*.

Can Pujadas (1900)

cedor de sedes ciutadà de Barcelona, i Llorenç Pujades, pagès martinenc. Un seu germà també era casat amb una noia Vintró, perquè, al no tenir (ell, en Bartomeu) família amb la muller, a qui feia hereva, disposava que, a la mort d'aquesta, l'herència passés a un nebot anomenat Martí Pujades Vintró.

Anem, per això, al que ens interessa i que són els Pujadas que varen ser masovers de Can Pujadas. N'he pogut reconstruir l'arbre fins al matrimoni format pels pagesos martinencs Francesc Pujadas (+ d 1727) i Gertrudis Rovira (+ a 1727). Aquests varen tenir, pel cap baix, els fills de nom Francesc (sobre el qual ara m'estendré més), Josep (estirp de la branca que havia de donar com a fruit el gran literat andreuenc Ignasi Iglésias Pujadas), Jerònima i Teresa (que, el 1728 i a la Seu, es va casar amb el pagès martinenc Domènec Cussó).

En Francesc Pujadas Rovira (+ a 1765) va prendre per muller, el 1727, la Margarida Vintró Sagristà, filla dels pagesos martinencs Miquel Vintró Roura i Isabel Sagristà, i, amb ella, va tenir els plançons de nom Pere, Gertrudis, Rosa, Teresa i Josep

En Francesc Pujadas Rovira (+ a 1765) va prendre per muller, el 1727, la Margarida Vintró Sagristà, filla dels pagesos martinencs Miquel Vintró Roura i Isabel Sagristà, i, amb ella, va tenir els plançons de nom Pere, Gertrudis, Rosa, Teresa i Josep. En Pere Pujadas Vintró (+ a 1811) va contraure matrimoni, el 1765 i a la Seu, amb la Francesca Quadras Fonts (+ d 1811), que era filla dels pagesos andreuencs Pau i Isabel i viuda del també pagès andreuenc Josep Feliu, i, amb ella, va tenir dos nois i una noia: en Francesc, en Pau i la Maria.

De la Gertrudis Pujades Vintró (1739-?), el genealogista Lluís Dordal Llansana ha tingut l'amabilitat de

reportar-me que, amb l'home, en Pere-Martí Badaló, varen engendrar el qui era un seu quart avi, en Pere Martí Badaló Pujadas (1763-? que, a Sant Martí, el 1794, es casaria amb la sarrinenca Maria Borés Piera.

La Rosa Pujadas Vintró (1743-?) va prendre per marit, el 1762 i a Sant Andreu, en Jeroni Molins Artés (1732-?) i, amb ell, va tenir com a mínim una noia de nom Francesca (1770-?) i un noi de nom Joan (1770-1824), que es casarien amb dos germans Mariné Sagués, amb en Manel ella i amb la Madrona ell.

La Teresa Pujadas Vintró (1745-?) es va emmaridar, el 1765 i a Santa Coloma, amb l'andreuenc Anton Sala-drigas (?-?) i, amb ell, va tenir els plançons de nom Narcís, Maria, Coloma, Josep i Antònia. Finalment, en Josep Pujadas Vintró se'n va anar a estar-se a Sant Andreu el 1765 i, al cap de cinc anys, es casava amb la Peronella Arenas Valls, amb qui desconec el total dels fills que va tenir si bé sé que varen engendrar el famós Peret el casament del qual amb la pubilla de Can Sitjà de Santa Eulàlia és ressenyat pel baró de Maldà dins el seu *Calaix de sastre*. Ho veurem al capítol que dedico a la branca Pujadas de Can Sitjà.

ELS PUJADAS QUADRAS (SEGLES XVIII-XIX)

Emperò reprenguem la línia familiar principal. Es veu que el matrimoni format per en Pere Pujadas Vintró i la Francesca Quadras Fonts es va establir al municipi d'ella, a Sant Andreu, perquè és on varen anar venint al món els seus fills. Parlem d'aquests. En Francesc Pujadas Quadras (1765-a 1846) era un escanyamullers. Es va casar en primeres noces amb la Rosa Molins (1771-1801), filla dels pagesos andre-

Can Pujadas (1926)

(Foto: Centre Excursionista de Catalunya)

uencs Narcís i Teresa i amb qui passaria a Sant Martí el 1799. En segones, el 1804 i a Sant Martí, ho va fer amb la Teresa Monràs Cussó (Tiana, 1779-c 1810). Aquesta era filla dels pagesos tianencs Joan Monràs Ferrer i Eulàlia Cussó Pairó, ell nat a Mataró i, ella, a Badalona, i el seu enllaç amb en Francesc va ser mitjançant dispensa perquè la seva besàvia Teresa Pujadas Rovira era germana amb l'avi patern de l'home. Amb ella, en Francesc va tenir almenys un xicot, en Pere (1805-?), de qui parlaré quan ho hagi acabat de fer dels germans d'en Francesc.

Emperò és que us deia que aquest era un escanyamullers i, en efecte i tal com l'humorístic terme vol significar, encara es va casar una tercera vegada, el 1811 i a Sant Martí, amb la Maria Olivella Torres (Sant Cugat Sesgarrigues, c 1780-?), que, filla dels pagesos

Fixem-nos que els dos germans Francesc i Pau Pujadas Quadras, que, com hem vist, eren nascuts a Sant Andreu, varen passar a Sant Martí. Penso que entrarien de masovers al mas que havia de ser conegut pel seu nom de família

Joan i Teresa i germana del masover de Can Parent, en Joan, feia vuit anys que era al municipi. De la seva descendència, parlaré a l'apartat sobre a Cals Frares. I una última cosa a propòsit d'en Francesc Pujadas Quadras: la seva padrina es deia Isabel Pujadas Vintró, però aquesta dona, que era casada amb en Joan-Pau Malgà Mariné, no era pas germana del pare, com semblaria pels cognoms, sinó que ella i sos germans eren fills dels esposos Francesc Pujadas Cabané (fill de Joan i Mariàngela) i Francesca Vintró.

En Pau Pujadas Quadras (1778-?) va prendre estat, el 1802 i a Sant Martí, amb la Josepa Llopart Vintró (1785-?), filla dels andreuencs Josep Llopart Artés, corder d'ofici, i Raimunda Vintró Montrós i mossa

amb la qual es va haver de casar prèvia obtenció de dispensa per raó que tenien uns rebesavis comuns. La parella va tenir no menys de dos nois: en Jacint, l'hereu, i en Jaume (1814-test. 1875), que prendria per muller la Francesca Capdevila Feliu (+ d 1875) i, amb ella, procrearia les filles de nom Jacinta, Gertrudis i Agustina. I la Maria Pujadas Quadras (?-?) es va emmaridar amb un noi que es deia Domènec Giralte Sagristà, de qui només sé que una seva germana, de nom Francesca, era casada amb l'Anton Mariné Madurell, fill d'un fadristern de Can Mariné d'Horta, i, una altra, el nom de la qual ignoro, amb en Benet Ferré Isbert. Ells dos, la Maria i en Domènec, varen ser pares d'un parell de xicots, l'Andreu i en Pere, del primer dels quals conec que, el 1822 i a Sant Martí, es va unir en matrimoni amb la martinenca Antònia Baliarda Rovira, que, per l'àvia materna, venia de Can Mariné d'Horta.

Fixem-nos que els dos germans Francesc i Pau Pujadas Quadras, que, com hem vist, eren nascuts a Sant Andreu, varen passar a Sant Martí. Penso que entrarien de masovers al mas que havia de ser conegut pel seu nom de família. I a Sant Martí és on consta que va obrir els ulls a la llum el més amunt mencionat fill d'en Francesc Pujadas i la Teresa Monràs que es deia Pere. Aquest es va casar en primeres noces amb la Teresa Iglésias (?-?), amb qui va tenir els plançons de nom Pere (1830-?), Joan (1834-?), Francesc (1836-1876), Teresa (1837-?) i Gertrudis (1840-?), i, en segones, el 1846 i a Sant Andreu, amb l'andreuca Gertrudis Buixareu Babot (?-?), que era filla del ferrer de Sant Andreu Llorenç Buixareu i la igualment andreuca Marianna Babot. Amb aquesta segona

Façana de Can Sitjar

dona, va engendrar un noi anomenat Josep (1847-1910), que consta que va viure sempre a Can Pujadas i que ara mateix tornarem a trobar i és que va ser el segon marit de la segona muller del seu germà consanguini Francesc.

Aquest, en Francesc Pujadas Iglésias (1836-1876), que és qui va succeir el pare al capdavant de la masoveria de Can Pujadas, també va posar el coll al jou dues vegades, com el pare i l'avi. La primera esposa va ser la Gertrudis Mañà i, la segona, amb la qual es va casar el 1865 i va tenir els nois de nom Joan i Josep, la Maria Baró Guàrdia (1841-a 1910), que era filla dels pagesos de Santa Eulàlia de Ronçana Francesc d'Assís Baró i Madrona Guàrdia. El 1878, dos anys després d'haver enviudat d'en Francesc, la Maria, tal com apuntava, va contraure matrimoni amb en Josep, el germà d'ell. Això, amb dispensa apostòlica pel mig, naturalment.

A Can Sitjà era un mas propietat dels marquesos de Castellbell que s'alçava a l'indret que als nostres dies ocupa el gratacels de la Caixa de la plaça del Virrei Amat

D'en Joan Pujadas Baró (1866-a 1878), no dispo- so de dades a l'haver traspasat sent un nen. De son germà, en Francesc (1867-1941), sí que puc dir coses. Es va casar, el 1889, amb la també martinenca Annita Salvadó Enrich (1871-?), que era filla del vilafranquí Jacint Salvadó i la Magina Enrich, de Sant Climent de Llobregat, i a Can Pujadas la parella va tenir, almenys, cinc plançons, tot noies, a qui va posar els noms d'Anna (1890-?), Maria (1893-1905), Teresa (1894-1899), Tecla (1896-1899) i Francesca (1901-?). Tant en Francesc com l'Annita varen passar a millor vida a Sant Andreu, al número 16 del carrer de Sant Marta.

Les tres germanes Pujadas Baró que consta que varen finir en edat infantil, la Maria, la Teresa i la Tecla, varen deixar aquest món a Can Pujadas. De la seva banda, la germana que és segur que sí que va

arribar a l'adulesa, la Francesca, es va casar, el 1922, amb en Jaume Sol Molins (1896-?), un dels fills dels colomencs Lluís Sol Riera i Teresa Molins Artés.

Tenia present que l'amic Antònio Sabadell de Can Co de la Mina m'havia comentat que, a banda d'en Jaume Pont de Can Planas, un altre xicot de Sant Martí Vell amb qui va coincidir quan anava a estudi als *Padres* de Sant Andreu era en Joan Sabé de Can Pujadas. El cas és que he mirat de localitzar aquesta persona o algun seu parent per si em podien facilitar informació sobre els Sabé, que es veu que varen ser els últims masovers de Can Pujadas, emperò no me n'he sortit. De totes maneres, us en puc fer cinc cèntims a partir d'allò que he investigat.

ELS SABÉ

Així, tenim que la família la formaven els pares, que eren en Pere Sabé Manau (1902-?) i la Concepció Sabé (?-?); el nano, en Joan, que havia nascut el 1940 i crec que era fill únic; els pares del progenitor, que eren el sentmenatenc Menna Sabé Picañol (1872-1944) i l'andreuca Rosa Manau Costa (1879-1945), i, desconec si s'estaria amb ells cap dels germans del cap de casa, que, com a mínim, eren dos nois i una noia: en Josep, en Jaume i la Teresa, si més no aquesta última s'estava amb ells, ja que consta el naixement al mas, el 1936, d'una nena que va tenir amb l'home, en Pere Vidal, i que va ser batejada Isabel. En Pere, com aquests seus germans, era nascut al Poblenou, al carrer de Recared, i també conec d'ell que abans de la Guerra va ser vicesecretari de la Cooperadora Agrícola de Sant Martí i que als anys seixanta tenia una parada de fruita i verdura al Mercat de Santa Caterina.

ELS PUJADAS DE CAN SITJÀ DE SANTA EULÀLIA

A Can Sitjà era un mas propietat dels marquesos de Castellbell que s'alçava a l'indret que als nostres dies ocupa el gratacels de la Caixa de la plaça del Virrei Amat. Desideri Díez, a *Les masies d'Horta* (1986), explica que "era conegut des de 1777 pel nom dels masovers, els Sitjar de Can Sitjar d'Horta". I és prou conegut que el baró de Maldà l'anomenava el Col·legi de la Bona Vida per les plaents estades que tant ell com altres persones d'upa del seu temps hi feien. Precisament, al llibre *El Col·legi de la Bona Vida (del «Calaix de sastre»)*, publicat el 1954 per Alexandre Galí, biògraf del baró, llegim això a propòsit de Can Sitjà i la seva gent: "Els "jornals", com diu Rafel d'Amat, del "Col·legi de la Bona Vida" s'escolaven en la gran torre, aleshores voltada de jardins esplèndids, safareigs i jocs d'aigua,

La primera estada col·lectiva al Col·legi de la Bona Vida té lloc l'any 1796, immediatament després d'una gran festa de missa nova a Can Ferrer de Sant Martí de Provençals

que el senyor marquès de Castellvell tenia a la part baixa de la Vall d'Horta, exactament al petit barri de Santa Eulàlia de Vilapiscina. Era coneguda, segons els costums de la terra, pel nom dels masovers, o sia el Sitjar. [...] la institució no s'acaba d'explicar sense la masovera, que n'era l'ànima i el motor. Es deia Gertrudis i li deien, com es pot suposar, Tuies: Tuies Sitjana. [...] La primera estada col·lectiva al Col·legi de la Bona Vida té lloc l'any 1796, immediatament després d'una gran festa de missa nova a Can Ferrer de Sant Martí de Provençals. A partir d'aquell dia, els Castellvell i altres convidats barcelonins a la dita missa decideixen passar durant una temporada tots els dies de la setmana al Sitjar ("bosquejo de siti d'Aranjuez o de casino d'Itàlia", diu N'Amat), amb excepció dels diumenges i part del dissabte i el dilluns. N'Amat, com a parent, hi va

Can Pujadas (1957)

ésser convidat i aquell any s'hi va estar dues setmanes. El tast va ésser tan saborós que es va decidir repetir la gesta l'any següent, o sia el 1797, en coincidència amb el casori de la Tuietes, una neboda de la Tuies Sitjana. [...] L'any 1798 va ésser el del casament dels dos fills de Rafel d'Amat i, amb els tràfecs dels preparatius, l'estada tardoral no es va repetir, com tampoc l'any 1800. Després, les complicacions polítiques, cada vegada més greus, devien impossibilitar tan sols de pensar-hi."

I us demanareu què tenien a veure aquesta Tuies "Sitjana" i sa neboda Tuietes amb els Pujadas. Ara mateix, us ho poso en clar. La Tuies "Sitjana" es deia Gertrudis Parellada Roca (Sant Boi, ?-1830), era filla dels santboians Josep Parellada i Maria Roca i, havent enviudat d'en Magí Sitjà, masover de Can Sitjà, es va unir en segones noces amb el pagès andreuenc Biel Arenas (+ a 1828). Per cert, que aquest segon marit, en Biel, el 1776 va comprar als mare i fill Antònia Guàrdia i Joan-Gaietà Pla una peça de terra a Sant Martí que, situada entre el Camí de Can Pujadas i la propietat de Can Fontanet, passaria als Pujadas. I passaria als Pujadas perquè aquests varen entroncar amb els Parellada. Us ho explico. La Tuies "Sitjana" tenia un germà que es deia Anton i era carreter i aquest home, del seu matrimoni, contret amb l'Eulàlia Serra, havia tingut, pel cap baix, dues noies, de nom Gertrudis i Eulàlia. L'Eulàlia Parellada Serra (1776-1847) es va casar amb un xicot que es deia Agustí Carreras i no en sé res més. Emperò el que més ens interessa és que aquesta seva germana anomenada Gertrudis era la famosa Tuietes que, el 1797 i en un casori —o bodori, com ell en deia— ressenyat pel mateix baró de Maldà al seu dietari, va prendre per marit el pagès andreuenc

Can Pujadas (1962)

Peret Pujadas Arenas (+ a 1858), el qual no era altre que precisament un fill d'en Josep Pujadas Vintró i la Peronella Arenas Valls, esposos que coneixem de quan hem examinat l'arbre dels Pujadas de Can Pujadas de Sant Martí.

En Peret i la Tuietes s'estarien amb la tia Tuies a Can Sitjà i la succeïrien al capdavant de la masoveria a la mort sense fills d'aquesta. Al mas, la parella va tenir els plançons de nom Tuietes, Josep, Andreu, Joaquim, Pere, Francesc, Joan, Anton i Mariàngela.

La Tuietes Pujadas Parellada (1798-1881) va contraure matrimoni, el 1820, amb en Francesc Boada

L'Andreu Pujadas Parellada va prendre per muller, el 1850, la Rosa Molins Bosch, que era filla dels pagesos andreuencs Joan Molins Campañà i Rosa Bosch, i sé que aquests eren els pares de qui havia de ser el masover de Can Quintana de Santa Eulàlia, l'Andreu Pujadas Molins

Miralles (1795-1871), això amb dispensa i és que tenien uns rebesavis comuns, en Francesc Pujadas i la Gertrudis Rovira. En Francesc és qui va aixecar el mas martinenc de Can Clariana, on vindrien al món les nou criatures que va engendrar amb la dona.

En Josep Pujadas Parellada (1799-1877), l'hereu, es va casar, el 1829, amb la Maria Molins Estrany (+ a 1876), filla dels pagesos andreuencs Jaume Molins Palet i Eulàlia Estrany, i, amb ella, va procrear sis nois i tres noies: la Maria, en Josep, en Pere, en Jaume, la Gertrudis, l'Andreu, en Joan, en Francesc i la Joaquina, germans dels quals ara parlaré.

L'Andreu Pujadas Parellada (?-?) va prendre per muller, el 1850, la Rosa Molins Bosch (?-?), que era filla dels pagesos andreuencs Joan Molins Campañà i Rosa Bosch, i sé que aquests eren els pares de qui havia de ser el masover de Can Quintana de Santa Eulàlia, l'Andreu

Pujadas Molins (1851-d 1907), que, al seu torn i el 1876, prendria estat amb la Maria Pastó Estadella (Horta, 1853-1907), filla de l'hortenc Benet Pastó i la martinenca Teresa Estadella, i, amb ella, tindria, segur, un noi i una noia, que varen morir joves i que eren en Joan (1878-1898) i la Magdalena (1880-1900), i tal vegada també alguna de les persones cognomenades Pujadas Pastó que consta que varen néixer ja al segle XX.

D'en Joaquim Pujadas Parellada (?-?), només conec que es va casar, el 1828, amb l'Antònia Alsina Forns, filla dels botiguers del barri del Pi Isidre i Maria, i, dels seus germans Pere i Francesc, ni això, no en sé ben res.

En Joan Pujadas Parellada (1823-1909) va ser l'apoderat del senyor Josep de Càrcer i d'Amat, baró de Castellar, Maldà i Maldanell, i residia amb la dona, la barcelonina Ramona Vidal Prats (1838-1901), a la ciutat d'ella, on varen tenir els plançons de nom Joan (?-?) i Ramona (1856-1947).

L'Anton Pujadas Parellada (?-?) era una persona amb discapacitat. I, tocant a la Mariàngela Pujadas Parellada, només us puc dir que es va unir en matrimoni amb un xicot que es deia Salvador Campmany.

ELS PUJADAS DEL SEGLE XX

I deia que us parlaria dels fills d'en Josep Pujadas i la Maria Molins, que, si ho recordeu, eren la Maria, en Josep, en Pere, en Jaume, l'Andreu, en Joan, en Francesc, la Joaquina i la Gertrudis. De la gran, la Maria (1829-1905), sols sé que va anar a l'altar amb l'industrial tèxtil andreuenc Andreu Puigdueta Ros (1825-1898) i que un seu nét va ser Mn. Andreu Puigdueta Serrallach, rector de l'Esperit Sant entre 1956 i 1976, però dels qui vénen després puc reportar alguna cosa més.

Enderroc de Can Pujadas (en el centre, part inferior, 1965). Carrer de l'Agricultura. S'observen l'antic camí de la Verneda i el nou carrer de Guipúscoa

Així, conec que l'hereu, en Josep (1833-1906), es va casar en primeres noces, el 1867, amb la cerdanyolenc Josepa Codonyés Mariné (?-?), filla de Francesc i Mariàngela, amb qui va tenir el noi de nom Pere, i, en segones i el 1876, amb l'andreuenc Isabel Urpí Campañà (1841-?), una de les filles dels també andreuencs Josep i Paula, amb la qual va tenir un altre xicot, en Josep. Aquest, en Josep Pujadas Urpí (1880-a 1963), va prendre per muller la Francesca Pujadas Abril (1886-1963), que era filla del pagès andreuenc Jaume Pujadas Iglésias i l'adriana Maria Abril i, per tant, germana de la Tuies de Can Garrigó entre altres, i no va tenir família amb ella.

De son germà consanguini, en Pere Pujadas Codoñés (1869-1948), l'investigador del passat de Sant Andreu i Santa Eulàlia Jordi Sánchez Ruiz té l'amabilitat d'avinentar-me que es tracta del Pujadas que va

D'en Pere Pujadas Codoñés, l'investigador del passat de Sant Andreu i Santa Eulàlia Jordi Sánchez Ruiz té l'amabilitat d'avinentar-me que es tracta del Pujadas que va passar de masover a amo de Can Sitjà

passar de masover a amo de Can Sitjà i és que, segons allò que li n'havia explicat la néta petita, en determinat moment va comprar el mas al marquès. Es va casar amb la Maria Armengol Sagués (1869-1954), de Can Xiringoi, i, amb ella, va tenir fill i filla. L'hereu, en Pere Pujadas Armengol (1894-1963), va contraure matrimoni, el 1921, amb la masnovina Teresa Colomé Queralt (1900-1977), amb la qual tindria dues noies i un noi: l'Antònia, la Maria i en Pere. Va ser ell, en Pere Pujadas Armengol, qui, el 1962, va vendre la propietat de Can Sitjà a la Caixa.

El següent germà Pujadas Molins era en Pere (1835-?), que figura com a caesser d'ofici en un document de 1886 i com a tartaner a la primera de les edicions dels Anuaris Riera, la de 1896. De fet, mossèn

Clapés, a les seves *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar* (1931), ens reporta que ell, en Pere "Sitjà", juntament amb en Joaquim Sitjà Batista (a) "en Serrano" i en Joan Bagué Morros (a) "el Sabater", varen ser els tres successors de "l'Adroguer" i "en Paiella" en el transport amb tartana entre Sant Andreu i Barcelona. Ignoro si es tractaria de l'home d'igual nom que consta que va finir per l'abril de 1923. En tot cas, el que és segur és que es va casar en un primer matrimoni amb la Rosa Puig Valls i, en un segon, amb la Maria Viñas Trias, amb cap de les quals no va tenir família.

De la seva banda, en Jaume Pujadas Molins (1836-1909) va prendre per esposa l'Antònia Arisa Comas (+ 1915), amb qui, pel cap baix, va engendrar dues noies: l'Anna (1872-1956), que s'emmaridaria amb un xicot cognomenat Sardà Casas i tindria quatre plançons amb ell, i la Maria (1877-1900), que moriria jove i soltera. Segons l'Anuari Riera de 1896, els Pujadas-Arisa tenien un queviures a la que era a casa seva, la senyalada amb el número 46 del Torrent d'en Piqué.

Per parlar de la Gertrudis Pujadas Molins (1837-1914), permeteu-me que, primer, copiï el següent fragment del llibre de col·lectiva autoria *Les masies de Sant Andreu de Palomar* (2014), referit a la gent de les pagesies andreuencs de les Carasses i a Can Severet: "La història d'aquesta masia [la de Can Severet] va lligada a la d'una altra de situada no gaire lluny, la de les Carasses. Segons explica Sever Feliubadaló i Campañà (1922), descendent de la nissaga, les dues es van construir al voltant del 1650. Can Severet tingué com a destinataris una parella, ell provinent d'una família de pagesos benestants de Santa Eulàlia i, ella, d'una de Sant Andreu, mentre que la segona casa l'aixecava la

Enderroc de Can Pujadas (1965)

família Vehils. Però, just abans d'entrar a viure a Can Severet, els Feliubadaló van acceptar l'oferta dels Vehils per ser masovers de la seva finca i la masia del carrer del Verdet va ser arrendada a una família coneguda pels Prosper. En definitiva, que els Feliubadaló van viure i treballar a les Carasses durant sis generacions i no va ser fins al 1900 que Sever Feliubadaló i Pujadas va deixar l'administració de les Carasses i, juntament amb la família, va tornar a la casa dels seus avantpassats, [...] La parella va tenir quatre fills: en Sever, en Miquel, en Narcís i la Gertrudis. De tots ells, només va continuar treballant la terra en Sever, que, fins que va tenir vint-i-cinc anys, va compaginar la feina de pagès amb el treball a la Fàbrica Nacional de Colorantes y Explosivos, cone-

Trenta anys enrera, un hom tenia la dèria d'obtenir informació sobre l'antany també molt famós tractant de cavalleries andreuenc conegut per "en Peret Gitano" i el recordat Salvador Casas Pujols, amb qui coincidia a la seu del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, m'insistia que em posés en contacte amb l'Andreu Pujadas, que segur que me'n sabia donar raó

guda popularment amb el nom de Can Pellicer." Doncs el cas és que l'amic Jordi Sánchez té l'amabilitat de fer-me a saber que els pares d'aquest pagès andreuenc, "en Severet de les Carasses" (1860-1949), eren en Miquel Feliubadaló Suñol i la nostra Gertrudis Pujadas Molins, de Can Sitjà.

L'Andreu Pujadas Molins (1842-?), que no sé si serà l'home d'idèntic nom que consta que va finir pel setembre de 1923, va prendre estat, el 1873, amb l'andreuenc, si bé nascuda a Montornès, Pepa Aymerich Xirau, que era filla de l'Anton Aymerich i l'Agnès Xirau. Consta com a calessers a l'expedient matrimonial i en

un document de 1886 i com a propietari rural a l'Anuari Riera de 1896. La família, formada per ells dos i, almenys, un plançó, de nom Andreu, s'estava al número 16 del carrer Gran de Sant Andreu.

Aquest noi, l'Andreu Pujadas Aymerich (1874-1943), es va casar, el 1918, amb la colomenca Ramona Pedragosa Pagès (1890-1956), filla dels també colomencs Felip Pedragosa Arús, paleta, i Dolors Pagès Sampere, i, amb ella, va tenir, com a mínim, un noi i una noia: l'Andreu i la Maria. El xicot, l'Andreu Pujadas Pedragosa (1919-1998), seria el tan popular transportista de persones.

Recordo que, trenta anys enrera, un hom tenia la dèria d'obtenir informació sobre l'antany també molt famós tractant de cavalleries andreuenc conegut per "en Peret Gitano" i el recordat Salvador Casas Pujols, amb qui coincidia a la seu del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, m'insistia que em posés en contacte amb l'Andreu Pujadas, que segur que me'n sabia donar raó, així com me faria coneixedor de tot aquell mític món dels tartaners, els carreters, els cavalls i els matxos. Emperò va passar que vàreig trigar massa a decidir-m'hi i, quan per fi ho vàreig fer, en Pujadas acabava de traspasar. Sempre me'n penediré, perquè a fe que hauria après molt d'aquesta persona.

En Joan Pujadas Molins (1846-1906) va contraure matrimoni amb la Gertrudis Clapés Molins (1859-?), filla de Pere i Coloma, i, amb ella, va tenir no menys de dos plançons, en Pere (1892-1960) i la Gertrudis (1898-?). Tant ell com el noi varen ser flequers i tenien el forn a casa, que era la senyalada de número 7 del carrer del Bruc (que passaria a ser de número 76 quan el vial passés a dir-se de Piferrer).

I acabarem el repàs dels germans Pujadas Molins amb els dos que ens quedaven per tocar, això és en Francesc i la Joaquina, si bé és poc el que us en puc dir. Així, d'en Francesc només sé que va néixer el 1851 i va morir el 1911. I, sobre la Joaquina, allò que conec és que es va casar amb el pagès andreuenc Jaume Prats Grau.

A CAN PUJADAS DE VORA MARC

Potser alguns dels qui m'esteu llegint haureu conegut on ara és l'encreuament de Pallars amb Puigcerdà, al Poblenuu, el mas que se'n deia a Can Pujadas, algun dia anomenat, afinant més, a Can Pujadas de Marc (o de Mart) i fins a Can Pujadas de Vora Marc. No seria estrany, perquè no fa pas tant que se'l varen carregar, el 1984. Aquella pagesia havia presidit una gran propietat de 56 mujades de taulat que pertanyia

Hi havia uns Pujadas de masovers a la veïna casa de pagès de Cals Freres de Vora Marc, antigament anomenada a Mas Alió. S'alçava aquesta al revolt rodó que el Camí Vell de València feia com a reminiscència del temps en què així esquivava l'antic Estany d'en Comas

a Santa Maria del Mar i anava precisament des de sota la més amunt mencionada peça de terra que en Biel Arenas va comprar el 1776 fins a la platja i de la Sèquia de l'Esidret a la Riera d'Horta. Dins l'heretat i al pas per ella de la Carretera Vella de València, també hi havia, de costat l'un amb l'altre, un parell de prats d'indianes, en acabat reconvertis en explotacions agrícoles, com varen ser la de Ca n'Arísó i potser també la de Can Miquel de l'Ase, que sempre m'han dit que queia per allà. Ara, allò és el cantó muntanya de Llull entre la plaça de Diagonal Mar i Maresme.

La qüestió és que no sé d'on li venia el nom a aquest altre mas conegut per a Can Pujadas. Tal vegada, hagués estat d'uns Pujadas per molt de temps

Enderroc de Can Pujadas (1965)

enrera o uns masovers, també antics, s'ho haguessin dit. Perquè, al segle XIX, qui hi va haver de masovers varen ser els Puiggali i, en acabat, els Matamala, que hi varen entroncar.

A CALS FRARES DE VORA MARC

En canvi, sí que hi havia uns Pujadas de masovers a la veïna casa de pagès de Cals Freres de Vora Marc, antigament anomenada a Mas Alió. S'alçava aquesta al revolt rodó que el Camí Vell de València feia com a reminiscència del temps en què així esquivava l'antic Estany d'en Comas, o sigui en un punt que ara correspondria a la cantonada que mira a Gràcia de la intersecció de Pujades amb Josep Pla. La finca, que era de la família Estrada-Motiño i incloïa també la Casa Blanca, feia 27 mujades d'extensió, tot terres de taulat. I, com deia, aquí sí que hi havia uns Pujadas de masovers, que, si ho recordeu, tenien el seu origen al tercer matrimoni d'en Francesc Pujadas Quadras, el masover de Can Pujadas de Sant Martí a cavall dels segles XVIII i XIX, contret amb la Maria Olivella Torres.

L'hereu d'aquests, en Ramon Pujadas Olivella (1814-a 1900), es va casar, el 1843, amb l'Eulàlia Vintró Iglésias (1824-1900), la noia gran dels masovers de Can Sellés, en Francesc i la Rosa. La parella, pel cap baix, va tenir un xicot, en Ramon (1846-1918), que, el 1874, va prendre per muller la Maria Sallent Serra (1849-1912), que era filla d'en Miquel i la Maria de Cal Coix i, per tant, germana, entre altres, d'en Miquel de Can Barrada. Per cert, que a aquests els va casar el vicari Francesc Pujadas Vintró, que em demano si no seria germà del contraent.

Així com l'Eulàlia Vintró Iglésias va finir al carrer de la Sagrera i això em fa dubtar si ella i l'home ja eren masovers de Cals Frares o no, el Padró de Sant Martí de 1891 ens acredita que els qui segur que ho varen ser són l'hereu i la nora. Aquests varen ser pares de, com a mínim, cinc nois i tres noies, a qui varen posar els noms de Carme, Ramon, Joaquim, Miquel, Maria, Jaume, Eulàlia i Josep. La Carme Pujadas Sallent (1875-?) es va casar amb en Josep Marrugat Escofet (Lavern, 1873-?) i aquests serien la gent de Can Marrugat, mas de la Carretera Vella de València també conegut per la Casa Blanca, juntament amb els fills que varen tenir i que varen ser en Pepito (que, temps a venir, seria el sogre de l'Angelet de Ca n'Angelet), en Peret (que seria el fundador de Ca l'Agustí), la Teresa, l'Adelaida i en Miquel.

Amb en Ramon Pujadas Sallent (1875-1932), l'hereu, se'ns presenta més de teca. Em penso molt que havia de ser ell el Ramon Pujadas que va ser escollit tresorer del Círcol Tradicionalista de Sant Martí el 1914 i el 1926, així com bibliotecari de la mateixa entitat el 1905. Va posar el coll al jou dos cops, el primer amb la Dolors Bové Santó (el Vendrell, 1878-1904), filla de Josep i Maria, i, el segon, amb dispensa i el 1906, amb la Ramona Cabistany Sallent (1871-d 1932), que era filla de l'Eusebi Cabistany Marco, pellaire poblenoví nat a Reus, i la martinenca Camil·la Sallent Serra, tia, aquesta, d'ell, d'en Ramon, en tant que una de les germanes de la Maria, la seva mare. La primera dona li va donar un fill, el nom del qual desconec, i, la segona, almenys tres plançons, anomenats Camil·la (1907-1908), Filomena (1909-?) i Josep (?-?).

Enderroc de Can Pujadas (1965)

Aquest últim es va casar, el 1942, amb l'Antònia Burguillos Abril i veig que els seus fills ja no varen néixer a Cals Frares, sinó a la vora, al número 274 del carrer d'Enna.

I acabem aquest estudi amb els germans Pujadas Sallent que ens quedaven per abordar. En Joaquim va néixer el 1877 i devia viure poc, perquè al Padró de Sant Martí de 1891 no surt. En Miquel (1877-?) va prendre per esposa l'Antònia Bové Santó (el Vendrell, 1879-?), que eren germanes amb la cunyada Dolors, i, amb ella, va tenir no menys de dos nois, en Ramon (1901-?), que, el 1934, es casaria amb la Magdalena Feu Moreira, i en Miquel (1903-?), que, el 1928, havia fet altre tant amb la Salomé Surinyach Rodríguez. La Maria Pujadas Sallent (1880-1905) va ser soltera. Son germà Jaume (1885-?) va prendre estat amb l'Eulàlia Pedrerol Piera (1878-1962). De l'Eulàlia Pujadas Sallent, tan sols sé que va venir al món el 1888. I en Josep Pujadas Sallent (?-?) sé que es va casar, el 1916, amb la Victoriana Paricio Millán. ❖❖❖

estudis

**Xavier Aranda, Beatriu Boneu, Mònica Díaz, Marta Ferrer,
Rosa M. Falgàs, Alfons Formariz (coordinació),
Victòria dels Àngels Garcia (relatora), Marta Martínez, Josep Masdeu,
Natàlia Núñez, Isis Sainz i Victòria Rodríguez.
Amb la col·laboració d'Eva M. Bayarri, Emma Guasch,
Elisabet Moreras i Carme Vila**

CARTA A QUI HA D'ENSENYAR PERSONES ADULTES I JOVES

L'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona va publicar el 2011 aquest text col·lectiu de mestres de persones adultes com a guia per a qui vol participar en l'educació d'adults i joves.

Benvolguts companys i companyes,

Volem compartir amb vosaltres la nostra experiència d'ensenyament i aprenentatge amb els col·lectius joves i adults.

Molts de nosaltres hem arribat a la formació de persones adultes sense cap preparació prèvia en l'aprenentatge adult. Coneixem les matèries a impartir, alguns hem fet magisteri o el CAP, alguns estem més o menys preparats per a educar infants o adolescents però, en general, ningú no ens ha parlat de la manera com aprenen les persones joves i adultes, de les seves necessitats, de la importància de la seva experiència obtinguda al llarg de la vida, de les seves motivacions, sovint de la seva il·lusió per aprendre, la por al fracàs, etc. Molts de nosaltres no coneixíem les aportacions dels pedagogs i els psicòlegs sobre les etapes de l'edat adulta i les metodologies més adequades i experimentades en l'aprenentatge adult.

Després, com vosaltres, vam fer cursos i tallers. Vam assistir a seminaris, vam adquirir experiència i ens vam adonar que no sempre havíem enfocat correctament l'aprenentatge a l'aula. Per tot això, però fonamentalment per la manca de preparació prèvia que gairebé tots nosaltres i, possiblement, els nostres alumnes consegüentment han patit, us volem comunicar una sèrie de reflexions que segurament compartireu o que potser matisareu. Ens dirigim a qui tot just fa poc que ha començat a exercir professionalment en aquest ampli camp de l'aprenentatge adult (fent cursos o tallers, ensenyant llengües als adults, en escoles d'adults o en centres de formació ocupacional, en espais educatius diversos o en acadèmies, contractats o voluntaris). També ens dirigim a aquells que fa temps que us hi dediqueu. No espereu recomanacions didàctiques concretes als reptes quotidians que tenim. Hi estem treballant, però no creiem que sigui l'objectiu d'una carta. Només són algunes idees i enfocaments generals que poden ajudar-nos a trobar les solucions concretes. Aquesta carta haurà estat útil si a tots plegats ens serveix per a reafirmar o repensar alguna de les nostres pràctiques.

Els que escrivim aquesta carta i tots els que ensenyem també som persones joves o adultes. Per això trobareu que sovint parlem en primera persona, perquè la major part de les consideracions valen per als nostres alumnes, però són vàlides també per a nosaltres.

Bona feina i una abraçada.

La Carta

APREEM A QUALEVOL EDAT

L'edat adulta és una etapa dinàmica de la vida, diferent per a cada persona en funció de la seva situació professional o de les circumstàncies privades, dels moments crítics que ha passat, de la seva cultura, les expectatives, els hàbits, la situació socioeconòmica, el gènere, la formació prèvia, etc., que acabarà definint una relació específica de cada individu amb el món i amb si mateix, i un camí propi cap a l'aprenentatge. De la mateixa manera que a la infantesa i a l'adolescència, a l'edat adulta també hi ha una manera pròpia d'enfrontar-se a l'aprenentatge i a l'adquisició de nous coneixements. Els canvis constants en la vida de les persones i de les societats obliguen a adaptar-se a les noves situacions i, per tant, a un aprenentatge permanent. Això és el que ha fet la humanitat des dels inicis de la seva història: aprendre durant tota la vida.

LES PERSONES ADULTES ADQUIRIM I AUGMENTEM HABILITATS I COMPETÈNCIES, TOT I QUE EN PERDEM ALGUNES

En l'edat adulta es produeix per una part un declivi progressiu físic i fisiològic, però per una altra augmenta de forma paral·lela l'experiència acumulada, situació que significa una reorganització de la intel·ligència, de la memòria i de les habilitats intel·lectuals, amb l'adquisició de noves competències en detriment d'altres. S'incrementa l'ús del que s'anomena intel·ligència cristal·litzada —conjunt de capacitats que van “cristal·litzant” amb l'experiència de la vida— amb el suport de la intel·ligència pràctica i la intel·ligència cultural. Disminueix, en canvi, l'ús de la intel·ligència fluida —la que està més relacionada amb la fisiologia madurativa del cervell— més activa en la infantesa i l'adolescència. Dit d'una altra manera, mentre s'incrementen les capacitats relacionades amb els aprenentatges que ens ha anat aportant la vida quotidiana, disminueixen aquelles que tenen més a veure amb els processos biològics de maduració mental.

En l'educació i formació adulta serà metodològicament fonamental partir dels aprenentatges conso-

lidats per l'experiència, i del llenguatge que s'ha anat conformant a través seu, per establir els ponts d'accés als nous coneixements.

SOM BIOLOGIA, CULTURA, RELACIÓ I APRENTATGE

El que incideix en el desenvolupament cognitiu de les persones és molt divers. És important l'evolució que es produeix en les diferents edats de les persones. Són igualment importants els canvis sociohistòrics col·lectius (migracions, innovacions tecnològiques revolucionàries, crisis profundes, guerres) i els canvis propis (atur, divorci, naixement d'una criatura, emigració, mort d'una persona estimada) que a la vegada condicionen el procés evolutiu de la persona. La diversitat sempre present en la formació de persones adultes i els diferents ritmes d'aprenentatge no s'ha de considerar com un inconvenient o obstacle insalvable sinó com a una oportunitat per fomentar l'aprenentatge col·laboratiu.

APREEM COM A PERSONES ADULTES, NO COM ELS INFANTS

Qualsevol docent sap perfectament que, a més de les singularitats personals, els col·lectius tenen característiques específiques que requeriran una resposta formativa adequada. Les persones adultes tenen unes habilitats pròpies per aprendre, enraonar amb arguments, participar i relacionar-se. Tenen per edat, a diferència dels infants i adolescents, molts més coneixements compartits, encara que en alguns casos no hagin assolit determinats coneixements acadèmics. En la formació en competències bàsiques, hi ha el risc que els educadors es confonguin i tractin la persona adulta com “un nen gran” pel fet de no haver adquirit alguns coneixements en determinades etapes de la infància o l'adolescència, fent servir, per exemple, materials didàctics infantils sense una conseqüent elaboració en funció de les característiques adultes.

APREEM A PARTIR DEL QUE JA SABEM

Les persones adultes tenim l'avantatge de poder endegar els processos d'aprenentatge partint de

Col·lecció Educació i Comunitat, 1

Carta a qui ha d'ensenyar persones adultes i joves Amb glossari i autors de referència

Xavier Aranda, Beatriu Boneu, Mònica Díaz,
Marta Ferrer, Rosa M. Falgàs, Alfons Formariz (coord.),
Victòria dels Àngels Garcia (relat.), Marta Martínez,
Josep Masdeu, Natàlia Núñez, Isis Sainz i Victòria Rodríguez
Amb la col·laboració d'Eva M. Bayarri, Emma Guasch,
Elisabet Moreras i Carme Vila

l'experiència personal, mentre que els infants i adolescents tot just fan créixer aquesta experiència a partir d'un procés vital incipient. Per tant, si amb els infants s'insisteix que l'aprenentatge s'ha d'intentar fer a partir de tasques reals, properes i significatives, aquest principi té encara més sentit i importància amb les persones joves i adultes. Si és necessari cal modificar els continguts i coneixements descontextualitzats. Cal evitar, tant com sigui possible, els models basats en els vicis i rutines de les estructures escolars, sobretot en els aprenentatges de les competències bàsiques, i aplicar estratègies d'aprenentatge específiques per a joves i persones adultes que estimulin el gust per aprendre i l'autonomia en la recerca d'informació i la seva anàlisi crítica.

NECESSITEM I PODEM APRENDRE DURANT TOTA LA VIDA

Durant tota la nostra vida necessitem aprendre per raons molt diverses. Aquesta necessitat és la que marca les expectatives dels joves i adults. Per a uns potser només és la necessitat de recuperar els estudis inacabats o estudiar per retardar la pèrdua de competències. Per d'altres pot ser l'interès per explorar co-

neixements, aptituds i habilitats de desenvolupaments artístics, tècnics o científics més enllà del que demanen les necessitats de la vida quotidiana.

Són moltes i molt diverses les motivacions que ens mouen i ens fan apropar cap a l'experiència d'aprendre a l'edat adulta: curiositat, interès, influències externes, context, etc., i que condicionen la nostra voluntat primera vers l'aprenentatge. Caldrà però, que trobem satisfetes les nostres expectatives com a aprenents per tal de persistir, mantenir-los vinculats i poder culminar amb èxit el nostre procés educatiu.

A més, el canvi accelerat de les competències, les mutacions constants de l'era digital, la complexitat creixent de la societat, la flexibilitat laboral, la il·lusió per gaudir dels coneixements de la bellesa que ens ofereix el món i la societat, la cerca de l'equilibri en el desenvolupament personal i la conveniència d'aconseguir empatia amb les persones i tot allò que ens envolta, fan necessària una formació al llarg de tota la vida, tant si durant l'adolescència i la joventut s'han assolit les titulacions bàsiques o superiors, com si no s'han aconseguit.

LES PERSONES ADULTES DECIDIM QUÈ I COM VOLEM APRENDRE

En el procés d'ensenyament-aprenentatge de les persones adultes no es tracta d'atendre de forma exclusiva les necessitats i els continguts identificats amb anterioritat per l'organització o institució educativa, sinó revisar les necessitats identificades prèviament amb la participació de les persones interessades, preparar per al present i el futur i estimular les habilitats per a aprendre a aprendre. Per tant, els educadors han de ser flexibles i els aprenents han de poder incidir en els continguts i en el procés educatiu i participar activament en la definició del model educatiu que consideren valuós o adequat.

En tots els aprenentatges serà important no només els coneixements a aprendre sinó el desenvolupament de les estratègies cognitives, emocionals i socials que faciliten continuar aprenent, la participació i la convivència. Un aprenentatge en positiu, entre iguals, afavoreix l'apoderament de totes les persones participants en el procés. Tots aprenem de tots.

Les persones adultes hem de gestionar democràticament el nostre aprenentatge. Això implica la participació a tots els nivells com a exercici de democràcia participativa i crítica. Cal considerar els joves i les persones adultes com a interlocutors vàlids. És necessària una organització com més democràtica millor a partir de la veu de totes les persones implicades i de la validesa de les seves aportacions, tot afavorint canals de participació fluidos i efectius.

APRENEM TOT SUPERANT ELS ESTEREOTIPS NEGATIUS

Un objectiu de l'ensenyament-aprenentatge a l'edat adulta consisteix en la superació de les barreres que la societat, a vegades els propis ensenyants i, sovint, els mateixos aprenents hem posat al desenvolupament cognitiu. Qui pensi, en tercera o en primera

Un objectiu de l'ensenyament-aprenentatge a l'edat adulta consisteix en la superació de les barreres que la societat, a vegades els propis ensenyants i, sovint, els mateixos aprenents hem posat al desenvolupament cognitiu

persona, que les persones adultes per l'edat, el gènere, la procedència, la manca de coneixements acadèmics bàsics, o qualsevol altre etiquetatge socialment o individualment assumit com a pejoratiu, no poden assolir determinats aprenentatges aconseguiran allò de les profecies autoacomplertes. En tot cas, les fites i els límits els han de posar els mateixos aprenents. S'ha d'ensenyar en positiu, encoratjant i valorant, amb paciència, respecte, bon humor i professionalitat.

Una de les variables clau de la motivació de les persones es basa en les experiències d'èxit viscudes. És probable que a l'aula ens trobem amb persones que han anat acumulant experiències negatives envers l'aprenentatge (fracàs escolar, abandonament, absen-

tisme, expulsió, etc.). Hem d'usar una pedagogia orientada a l'èxit per tal d'induir-los, primer, a l'autoconsciència que els seus sabers i capacitats adquirits a través de la pràctica laboral o quotidiana són "coneixement autèntic", reconèixer els seus encerts com a aprenents, valorar el seu saber fer i els seus avenços fruit dels seus esforços, implicació i dedicació, per tal de donar seguretat, confiança i autoestima. Com diu Cuomo, "reconèixer el saber fer és posar les bases pel naixement de les motivacions i el desig d'aprendre".

És important que aquest reconeixement d'èxit es faci per part de l'educador/docent, per "l'autoritat reconeguda" que té, però també és important que existeixi un reconeixement de l'èxit per part del grup, els companys que han viscut amb ell el mateix procés d'aprenentatge i que coneixen i valoren els esforços que es requereixen per arribar a aquest èxit. És a dir, cal tenir en compte els processos que ajudaran a l'autoreconeixement dels propis èxits educatius, condició indispensable per aconseguir aprenents conscients i autònoms.

NO ENS AGRADA PERDRE EL TEMPS

Les persones adultes, quan decidim iniciar un procés d'aprenentatge, volem aprendre. Però si les activitats que se'ls o se'ns proposen són infantils, la participació impedida i/o limitada, les metodologies obsoletes, els continguts sense connexió amb la vida quotidiana o les expectatives frustrades, la reacció pot ser l'abandonament o el desviament de l'atenció exclusivament cap a les relacions personals al marge de l'aprenentatge. No hi ha dubte que la creació de relacions personals estimulants entre els participants en l'espai educatiu és un fet positiu per a l'aprenentatge, però quan aparentment esdevenen l'objectiu quasi exclusiu deixant en segon terme la finalitat inicial d'aprenentatge, cal fer una reflexió sobre el procés que s'ha seguit, prioritzar les necessitats educatives i trobar solucions a través del diàleg.

No obstant això, tenint en compte que qui s'acosta a la formació pot tenir motivacions molt diverses com s'ha dit, és respectable que algunes persones adultes busquin més o menys explícitament un cercle de relació (podríem trobar exemples des de la formació

bàsica als màsters empresarials). En tot cas, i en funció dels objectius generals del projecte educatiu, el paper dels professionals de l'educació, facilitadors de l'aprenentatge, és obrir les perspectives del grup a la possibilitat d'aprendre coses noves i conèixer noves realitats.

L'APRENTATGE ADULT PARTEIX DE LA DIVERSITAT I HA DE FOMENTAR LA CIUTADANIA

Cal tenir present que en la decisió que fa l'adult o el jove de reincorporar-se a un procés d'aprenentatge hi intervenen components socials i individuals. Tota societat necessita que els seus ciutadans estiguin en

L'objectiu final de l'aprenentatge adult serà donar eines perquè els aprenents puguin desenvolupar-se millor com a persones en una societat complexa: gaudir de les possibilitats que els ofereix la societat i aportar-hi els seus coneixements, les seves habilitats i les seves competències

condicions d'exercir la seva solidaritat comunitària produint, gestionant i gaudint dels béns econòmics, culturals i socials de la pròpia comunitat, sense oblidar la necessitat que té l'ésser humà d'aconseguir l'equilibri i l'harmonia personal i amb l'entorn. Sigui quin sigui l'interès educatiu explicitat pel jove o l'adult cal possibilitar una educació que consideri la persona i el ciutadà com un tot, evitant que la vida ciutadana esdevingui milions d'éssers vivint junts en soledat.

L'objectiu final de l'aprenentatge adult serà donar eines perquè els aprenents puguin desenvolupar-se millor com a persones en una societat complexa: gaudir de les possibilitats que els ofereix la societat i aportar-hi els seus coneixements, les seves habilitats i les seves competències. Les societats sempre han

estat diverses, formades per dones i homes, gent gran i gent jove, diverses professions, diverses competències, diverses mentalitats. Com a reflex d'aquesta societat plural les aules de persones adultes sempre han gaudit d'una gran diversitat. Aconseguir un clima de confiança, d'empatia, d'ajuda mútua, de solució de les dificultats a través del diàleg, de reconeixement de l'argumentació com a forma de crear criteri i d'arribar a acords, ajudarà a incrementar ciutadans i ciutadanes conscients. Tenir opcions de participació real en el desenvolupament del procés d'ensenyament/aprenentatge és fomentar la participació com a forma natural de comportament de la persona adulta.

Quan els centres o els espais educatius participen, a més, com a agents actius en la construcció de la comunitat, i s'insereixen en les xarxes locals i culturals, tot aportant idees, cedint els locals quan calgui o difonent i encoratjant les activitats de l'entorn, estan fent una tasca educativa molt important: ensenyar a participar en la societat comuna, ja que a participar s'hi aprèn participant. La ciutadania activa és una vivència tant com un aprenentatge teòric.

Postdata

SOBRE L'ALFABETITZACIÓ DE LES PERSONES ADULTES

És una de les tasques amb més reptes per als professors i professores de persones adultes per diversos motius. Com que l'objectiu és que les persones joves i adultes aprenguin a llegir i escriure —el mateix objectiu de l'aprenentatge de la lectoescriptura a primària—, podem tendir a pensar que la metodologia i la didàctica han de ser les mateixes que amb la infància. Però els mètodes infantils han demostrat no estar adaptats a l'edat adulta, no són útils. El mètode de les «paraules generadores» de Paulo Freire des d'un enfocament de la transformació de la societat i de la persona ha demostrat, en canvi, la seva operativitat i eficàcia. El problema és que sense un coneixement profund dels seus fonaments pedagògics aquest mètode pot esdevenir una rutina tècnica, poc eficaç també en aquest cas, per a l'aprenentatge de la lectoescriptura a l'edat adulta.

Un altre repte és que les persones adultes analfabetes solen haver intentat aprendre a llegir i escriure més d'una vegada al llarg de la seva vida, possiblement amb mètodes infantils diversos. Com a conseqüència, a les classes d'alfabetització hi acostuma a haver força diferències entre uns alumnes i altres. El treball en grups interactius, l'atenció personalitzada i l'adequació d'uns materials específics i flexibles, posen a prova la professionalitat dels educadors.

A les classes d'alfabetització, sovint, es troben els nivells més baixos d'autoestima en relació amb l'aprenentatge i on fàcilment es pot caure en la temptació de confondre dificultats d'aprenentatge amb impossibilitat d'aprenentatge, tot facilitant la profecia autoacomplerta a què hem fet referència més amunt.

la presència de persones immigrades, analfabetes en les seves pròpies llengües i/o en les nostres, suposa un repte més al procés alfabetitzador. Les paraules generadores i les paraules directament generades hauran d'anar acompanyades de la corresponent fotografia o dibuix que les identifiqui

Finalment, la presència de persones immigrades, analfabetes en les seves pròpies llengües i/o en les nostres, suposa un repte més al procés alfabetitzador. Les paraules generadores i les paraules directament generades hauran d'anar acompanyades de la corresponent fotografia o dibuix que les identifiqui, hauran d'estar molt més vinculades a la vida quotidiana immediata i, sempre que es pugui, especialment al començament, caldrà evitar els diftongs, intentar que els verbs estiguin en present, i no insistir en els errors d'escriptura causats per una dificultat de discriminació auditiva entre llengües (per exemple la "s" sorda i sonora per a

les persones que tenen com a primera llengua el castellà, o la confusió /e/ i /i/, /p/ i /b/, etc., entre persones de llengües asiàtiques i/o africanes).

Cal no confondre aprenentatge de la lectoescriptura amb aprenentatge de la llengua oral. Sovint ens trobem que les persones immigrades no alfabetitzades, precisament per les seves dificultats lectoescriptores i la seva desenvolupada cultura oral, dominen amb prou suficiència una o les dues llengües del país. L'alfabetització de persones estrangeres immigrades, per tot això, pot significar un grau més d'incitació creativa per als educadors.

L'APRENENTATGE DE LA LLENGUA PER A PERSONES D'ORIGEN ESTRANGER

Fa anys que una de les accions educatives en què ens trobem és la necessitat que tenen les persones estrangeres, tot just o fa poc arribades, d'aprendre les nostres llengües vehiculars. Avui ja no és una novetat, és una demanda constant en els nostres espais educatius. En els nivells inicials, els programes acostumen a estar organitzats per a poder interactuar davant de situacions quotidianes, amb un enfocament comunicatiu i fonamentalment oral. Els grups classe acostumen a ser molt heterogenis, especialment per la diferent formació acadèmica prèvia dels alumnes.

És normal que persones universitàries participin en la mateixa aula amb persones amb dificultats lectoescriptores. Si l'aprenentatge té com a objectiu l'adquisició de la llengua oral, les diferències acadèmiques no haurien de tenir més rellevància, però com que el professorat té una preparació acadèmica, els materials estan pensats per a persones amb hàbits acadèmics i els alumnes amb facilitat lectoescriptora ens demanen el suport escrit, el risc d'abandonament dels alumnes amb dèficits acadèmics és gran en no trobar-se còmodes amb exercicis i explicacions escrites que no poden seguir. Per evitar-ho, cal insistir en l'aprenentatge oral, en el treball per grups formats per alumnes amb diferents competències, en activitats i simulacions centrades en el llenguatge oral i en matèries visuals i, tot plegat,

pautat amb dificultats creixents que es puguin adaptar als diferents ritmes d'adquisició de la llengua. Hi ha alguns recursos d'aprenentatge oral de la llengua per a persones poc o gens alfabetitzades, que ens poden obrir perspectives, com ara Xerrameca: un material per a les aules de nivell inicial.

Normalment, els nostres estudiants joves i adults recentment immigrants es conformen amb un coneixement limitat i utilitari de la llengua. Aquest fet ha afavorit estructures organitzatives i mentalitats educadores que accepten aquesta tendència com a normal. En la mesura que estem formant persones perquè puguin participar com a ciutadans de ple dret en la nostra societat, un coneixement limitat de la llengua els aboca a ser ciutadans de segona. Per això, seguint els enfocaments de la pedagogia de l'èxit enunciats, hem de fer que els nivells organitzatius tinguin continuïtat i facilitin i encoratgin el pas des dels nivells més inicials als següents. Hem de rebutjar, per tant, una mentalitat que es conformi amb aquest aprenentatge utilitari i rudimentari de la llengua i accepti la situació real com a l'única possible, limitant a la pràctica, per omissió, el progrés potencial. S'ha de crear en l'espai educatiu un clima de superació. En tot cas, com ja s'ha dit, serà el propi alumne adult qui posarà els límits del seu aprenentatge.

Glossari

LA INTEL·LIGÈNCIA A L'EDAT ADULTA

L'estudi del desenvolupament de les capacitats intel·lectuals a l'edat adulta s'ha dut a terme des de perspectives molt diferents. Durant molt de temps han predominat les recerques centrades en la pèrdua de les capacitats intel·lectuals a partir de la joventut. Des de fa uns quants anys, però, s'ha anat ampliant la perspectiva. Ara la clau no sol estar tant en estudiar si la intel·ligència va minvant o no, sinó quins són els factors que més fàcilment poden augmentar amb l'edat i quins són els que disminueixen de forma clara.

Cada cop és més gran l'interès des de diferents àmbits de recerca sobre la intel·ligència i les seves característiques. A continuació recollim un parell de

dicotomies referides a aquest tema que poden ser útils per a l'educació de persones adultes.

Intel·ligència fluida i intel·ligència cristal·litzada

En la intel·ligència hi influeixen factors hereditaris i factors lligats a l'experiència i a l'aprenentatge.

La intel·ligència cristal·litzada inclou les capacitats cognitives en les quals han cristal·litzat els aprenentatges formals o informals anteriors. És un tipus d'intel·ligència que depèn de l'experiència vital. Es consolida i s'incrementa amb el pas dels anys, fins al moment del deteriorament senil, si hi arriba. Està molt lligada, per tant, a l'experiència i a l'aprenentatge al llarg de la vida. La comprensió verbal, la capacitat de realitzar operacions i càlculs relacionats amb la vida quotidiana són habilitats típiques d'aquest tipus d'intel·ligència.

Per intel·ligència fluida se sol entendre la capacitat innata cognitiva general. Representa fonamentalment els determinants hereditaris

Per intel·ligència fluida se sol entendre la capacitat innata cognitiva general. Representa fonamentalment els determinants hereditaris. En general aquest tipus d'intel·ligència té un cicle de creixement i decreixement força similar a les altres facultats orgàniques.

Aquesta distinció ha representat una ajuda important per a la fonamentació de l'educació de persones adultes perquè permet rebatre algunes idees tradicionals en el sentit que l'edat adulta no és adequada per a l'aprenentatge.

Intel·ligència pràctica i intel·ligència acadèmica

Se sol definir la intel·ligència pràctica com la capacitat per comprendre allò que ens envolta, entendre la vida quotidiana i utilitzar aquest coneixement

per a aconseguir els objectius proposats. Es basa en la capacitat per a comprendre l'entorn i utilitzar aquest coneixement per a millorar l'acció.

La intel·ligència acadèmica està molt lligada als estudis, a les tasques escolars, la metodologia, l'estructuració i l'assimilació dels aprenentatges formals. Significa el desenvolupament de les intel·ligències lingüístiques i lògicomatemàtiques, sovint en detriment d'altres aptituds com la musical o les relacions interpersonals.

En l'àmbit de l'educació de les persones adultes es valoren aquest dos tipus d'intel·ligència i es pretén que la intel·ligència acadèmica serveixi per a consolidar la intel·ligència pràctica i no es limiti a uns coneixements descontextualitzats. El gran repte metodològic és partir i aprofitar els coneixements pràctics, l'experiència de les persones adultes, per facilitar els aprenentatges acadèmics necessaris.

El gran repte metodològic és partir i aprofitar els coneixements pràctics, l'experiència de les persones adultes, per facilitar els aprenentatges acadèmics necessaris

ENTORN PERSONAL D'APRENTATGE (PLE) I XARXA PERSONAL D'APRENTATGE (PLN)

Les persones sempre hem après dels altres, hem ensenyat als altres, ens hem relacionat amb les altres persones. En major o menor mesura hem fet servir documents escrits, hem assistit a cursets i tallers, hem fet seminaris, hem reflexionat sobre la pràctica, hem utilitzat les xarxes socials per aprendre. Tanmateix, les mutacions constants de l'era digital lligada a les mutacions constants dels sabers han fet que els Entorns Personals d'aprenentatge (PLE) hagin ampliat exponencialment la xarxa de relacions virtuals i de vectors de formació possibles, i esdevinguin uns sistemes que ajudin els aprenents a prendre el control i la gestió del seu propi aprenentatge. En aquest entorn digital l'aprenentatge no esdevé unidireccional docent/

aprenent sinó que esdevé multidireccional, en xarxa (PLN), agafant un caire comunitari i cooperatiu, de tal manera que s'insisteix en una nova/vella "ètica" de les relacions en les xarxes socials: donar tant com es rep de la xarxa, respondre tant com es pregunta, participar. L'Entorn Personal d'aprenentatge parteix d'un mateix, del que un vol aprendre, fixant-se uns objectius, passa per gestionar els continguts i els processos de l'aprenentatge i en aquest procés la comunicació amb els altres tant per obtenir coneixement com per compartir-lo és constant. Els PLE poden ser molt senzills, una aplicació d'escriptori, o constar d'un o més entorns webs. A la vegada que permet integrar l'aprenentatge formal i informal. Per tot plegat esdevé un marc ideal d'aprenentatge al llarg de tota la vida per a qualsevol persona. En la mesura que el o la docent han de ser aprenents permanents de nous mètodes, didàctiques i teories, i han d'exercir una anàlisi crítica de la seva activitat quotidiana i de la del centre, han de tenir una actitud innovadora davant les noves possibilitats i cercar fórmules noves als nous i vells problemes. Les xarxes socials de forma individual o cooperativa són una eina fonamental per a la docència.

L'APODERAMENT

L'ús modern *d'empowerment* té els seus orígens en els moviments pels drets civils, que buscaven apoderar els seus seguidors, és a dir, conquerir drets i, amb aquests, la força i el poder per a prendre les seves pròpies decisions i assumir el control de les seves pròpies vides. S'utilitza actualment en el context de l'ajuda al desenvolupament econòmic i social per fer referència a la necessitat que les societats i les persones s'enforteixin en la seva capacitat de controlar la seva pròpia vida. Només s'assoleix un canvi significatiu en el desenvolupament si es qüestionen directament els patrons existents. Una definició positiva entén aquest terme com el poder de fer, de ser capaç, així com també de sentir-se amb un control més gran de les situacions. Segons aquest enfocament la persona té un rol actiu, trenca amb la idea que és un ésser passiu, i passa a convertir-se en un actor legítim. El concepte s'ha estès en ser adoptat pel moviment feminista. Els programes

d'apoderament de la dona s'orienten a fomentar l'accés de les dones als recursos i a la presa de decisions tant individuals com col·lectives i aconseguir que les dones es percebin a si mateixes capaces i legítimades per a ocupar un espai en la presa de decisions.

El concepte d'empowerment s'ha estès en ser adoptat pel moviment feminista. Els programes d'apoderament de la dona s'orienten a fomentar l'accés de les dones als recursos i a la presa de decisions tant individuals com col·lectives i aconseguir que les dones es percebin a si mateixes capaces i legítimades per a ocupar

L'apoderament és, per tant, un procés mitjançant el qual les persones enforteixen les seves capacitats, confiança, visió i protagonisme com a grup social per a impulsar canvis positius en les situacions que viuen, com una estratègia que situa la persona i el grup en el centre dels projectes i polítiques socials que treballen per a la millora de la qualitat de vida des de l'autonomia.

L'apoderament és el paradigma de les teories del desenvolupament i dels models de la competència i es vincula a processos d'alfabetització i de formació bàsica de persones adultes.

GESTIÓ DEMOCRÀTICA DELS CONEIXEMENTS

La pedagogia del segle XX ha posat l'accent en la gestió democràtica dels coneixements, dels centres i de l'aula. En l'educació de persones adultes Paulo Freire, a la *Pedagogia de l'oprimit*, en rebutjar l'educació "bancària" —l'aprenent adult és com un banc on el docent diposita els coneixements— va fer una de les formulacions més conegudes de la relació "tradicional" entre professor i alumne. Diu que una anàlisi

precisa de les relacions professor alumne a tots els nivells, a l'escola o fora d'ella, revela el seu caràcter essencialment narratiu. Afirmar que l'educació pateix de la malaltia de la narració, segons la qual:

- El professor ensenya, els alumnes són ensenyats.
- El professor ho sap tot, els alumnes no saben res.
- El professor pensa, els alumnes no tenen per què pensar, millor si no pensen.
- El professor parla, els alumnes callen.
- El professor estableix la disciplina, els alumnes són disciplinats.
- El professor imposa la seva opció, els alumnes se sotmeten.
- El professor escull el contingut del programa, els alumnes s'adapten a ell.
- El professor confon l'autoritat del coneixement amb la seva pròpia autoritat professional, que oposa a la llibertat dels alumnes.
- El professor és el subjecte del procés de formació, mentre que els alumnes en són simples objectes.

Contra aquest procés democratitzador en l'ensenyament-aprenentatge acostumen a plantejar-se dues dificultats: 1) l'obligatorietat de seguir un programa determinat per a l'obtenció d'un títol o la presentació dels alumnes a un examen extern, que obliga al docent a seguir el programa preestablert des de fora i 2) la resistència dels propis alumnes a la "gestió democràtica" de l'aprenentatge: "qui sap què i com ha d'ensenyar és el professor, nosaltres no n'hem de fer res". En els dos casos una postura oberta i raonada del valor educatiu i formatiu del diàleg troba fórmules per superar en part les contradiccions. Cal remarcar, com diu Freire en el penúltim dels seus aforismes, que el concepte i la pràctica del diàleg als espais educatius s'oposa a l'autoritarisme, no a l'autoritat del coneixement que el docent ha de compartir dins i fora de l'aula.

SUPERACIÓ DE LES TEORIES DEL DÈFICIT

Fins als anys seixanta les investigacions que es van dur a terme entorn del desenvolupament de la intel·ligència estaven contaminades dels prejudicis so-

cials i científics respecte al deteriorament de la intel·ligència amb el pas dels anys.

Piaget en la seva *Teoria Genètica* estableix quines són les millors edats per a aprendre i fixava els límits entre els 13 i 15 anys. Binet i Simon, en la seva *Teoria psicomètrica de la intel·ligència* assenyalaven el seu decreixement al voltant dels 20 anys.

Wechsler ha estat un dels autors principals que ha defensat la concepció de la intel·ligència adulta vinculada a la presumpció de la inferioritat de l'adultesa com a edat apropiada per a l'aprenentatge. Malgrat ser conscient de l'existència de determinades habilitats específiques negava atorgar-ne la categoria d'intel·ligència.

Els tests de mesurament de la intel·ligència que es van elaborar estudiaven fonamentalment el nivell acadèmic de la persona i no les seves habilitats intel·lectuals

Aquests tipus d'investigacions les considerem actualment com a "Teories del Dèficit", ja que focalitzen la capacitat d'aprenentatge en uns períodes concrets de la vida de la persona (infantesa, adolescència, primera joventut). Posteriorment es creia que aquesta capacitat començava a decaure. Una limitació d'aquestes teories consisteix a no separar el que és estrictament intel·lectual d'allò que és escolar, en el sentit que els criteris de comparació que s'establien partien de l'estudi amb nenes i nens escolaritzats dels anomenats països occidentals. Així, els tests de mesurament de la intel·ligència que es van elaborar estudiaven fonamentalment el nivell acadèmic de la persona i no les seves habilitats intel·lectuals.

A partir dels anys cinquanta del segle passat es va anar desenvolupant una nova concepció que incorporava en l'anàlisi de l'aprenentatge de persones adultes les aportacions d'altres camps com ara la psicologia, la sociologia i d'altres ciències educatives.

Paral·lelament als estudis transversals (compa-

raven mesuraments obtinguts en un mateix moment en persones de diferents edats) sobre la intel·ligència, es van començar a realitzar estudis longitudinals (mesuraments obtinguts de les mateixes persones en diferents moments de les seves vides). Aquests estudis longitudinals contradien els resultats obtinguts pels estudis transversals. La concepció tradicional que les etapes adultes no són adequades per a l'aprenentatge era posada en qüestió.

Shaie i els seus col·laboradors, en uns estudis més laboriosos, comparaven els resultats obtinguts pels diferents tipus de tests i van demostrar com els tests transversals donaven com a resultat un declivi de la intel·ligència adulta mentre que els resultats dels tests longitudinals assenyalaven un augment de la intel·ligència durant tota l'adultesa.

Les aportacions de Cattell i Horn estableixen la distinció entre intel·ligència fluida i intel·ligència cristallitzada (ja comentades en el punt anterior). Altres investigadors estableixen diferents tipus d'intel·ligències.

En definitiva, l'estudi dels processos cognitius s'ha d'emmarcar en els contextos socials on es produeixen. Les persones adultes desenvolupen estratègies de raonament en funció dels contextos en els quals es desenvolupen. L'organització social de l'educació provoca diferències en l'organització social dels aprenentatges. En aquest sentit s'orienten els estudis de psicologia transcultural de Vigotsky i Luria i els estudis transculturals de Scribner i Cole.

PROFECIES AUTOACOMPLERTES

En educació se sol parlar de l'efecte Pigmalión o de les profecies autoacomplertes, en el sentit que les expectatives del professorat afecten significativament el comportament i els resultats dels alumnes. En la base d'aquests plantejaments hi ha l'estudi de Rosenthal i Jacobson de l'any 1968 sobre la motivació humana, que resumim a continuació.

En l'inici de la recerca es va informar a un grup de professors de primària que s'havia realitzat un test per avaluar les competències intel·lectuals dels seus alumnes. Es va comunicar als professors quins alumnes havien tret els millors resultats i se'ls va dir que

milloraria molt el seu rendiment al llarg del curs. Passats vuit mesos es va avaluar el rendiment i es va comprovar que efectivament aquests alumnes eren els que havien obtingut els millors resultats.

El que no sabien els professors era que aquest grup d'alumnes havia estat escollit a l'atzar. No era veritat que fossin més capaços, però van millorar el seu rendiment significativament. L'explicació que van trobar Rosenthal i Jacobson és que els mestres es van crear altes expectatives sobre aquests alumnes. Aquesta manera diferent d'actuar, estar més per ells, exigir-los més, fomentar-los l'aprenentatge, etc., és el que va fer millorar el seu rendiment.

*Segons Paulo Freire a **L'educació com a pràctica de la llibertat** “les paraules generadores són aquelles que, descompostes en els seus elements sil·làbics, propicien, per la combinació d'aquests elements, la creació de noves paraules”*

PARAULES GENERADORES

Segons Paulo Freire a *L'educació com a pràctica de la llibertat* “les ‘paraules generadores’ són aquelles que, descompostes en els seus elements sil·làbics, propicien, per la combinació d'aquests elements, la creació de noves paraules”. És un mètode, per tant, que parteix de paraules del vocabulari quotidià, senzilles, amb la màxima densitat evocadora possible per a la persona adulta i amb una progressió de dificultats fonètiques i de la seva transcripció gràfica. S'allunya dels mètodes tradicionals de la “eme” amb la “a”, “mà” o dels fonètics que parteixen dels sons de les lletres i els il·lustren amb algun dibuix identificador (per exemple, el despertador per il·lustrar el so “rrrrr”). Entre nosaltres s'han realitzat nombroses adaptacions del mètode freirià tant en castellà com en català. El mètode de “La Palabra”, en castellà, és el que ha tingut més difusió i més encert pedagògic pels castellanoparlants.

Amb l'arribada de persones estrangeres, algunes d'elles amb dificultats lectoescriptores, han sorgit diverses adaptacions del mètode de “La Palabra”, o més directament del mètode freirià de paraules generadores, com el que han realitzat a l'Escola d'Adults dels Tarongers de Mataró, L'Uruk del Ministeri d'Educació o els de Càritas, entre molts d'altres. Les adaptacions estan motivades fonamentalment perquè es fa difícil generar noves paraules quan es desconeix en gran part el vocabulari català o castellà d'ús quotidià. S'han hagut d'augmentar, per tant, el nombre de dibuixos o fotografies que identifiquen els objectes del vocabulari usual acompanyant la “paraula generadora” i s'han simplificat exercicis i frases, com s'indica en el paràgraf de la carta dedicat a les persones estrangeres.

També tenim a l'abast mètodes i recursos d'alfabetització en català per a persones adultes com “El Nostre Món” d'ACEFIR de Girona o l'“Alex” en format online, entre d'altres, que tenen com a referència última el mètode de “la paraula generadora”.

En qualsevol cas, alfabetitzar persones adultes no és una tasca fàcil. Cal rebre una preparació específica i confrontar-la de forma permanent amb la reflexió sobre la pràctica. L'alfabetització no és un procés purament mecànic i té com a finalitat entendre el que es llegeix i escriure el que s'entén i es pensa, per a una ciutadania participativa i crítica.

L'ENFOCAMENT COMUNICATIU I L'APRENTATGE PER TASQUES

El mètode comunicatiu per a l'ensenyament de llengües ens ofereix molts avantatges a l'hora d'ensenyar a persones adultes.

Totes les classes tenen un objectiu, però és molt important per a la motivació dels alumnes que ells també el percebin com a útil i important. En l'ensenyament tradicional, l'objectiu de les classes de llengua acostumava a ser el domini d'una estructura gramatical concreta o bé l'aplicació d'una fórmula en exercicis on s'havien d'omplir buits en una llista de frases sovint descontextualitzades. Pel mètode comunicatiu, en canvi, l'objectiu se centra en desenvolupar una competèn-

cia comunicativa que es pugui aplicar a la vida quotidiana (ser capaç d'anar a comprar uns pantalons, redactar una nota d'agraïment, explicar una anècdota, etc.). L'enfocament és orientat a l'acció, no pas a un aprenentatge passiu, sinó actiu.

De fet, el mètode comunicatiu representa una aplicació pràctica de tot el que promulga el Marc europeu comú de referència per a les llengües: aprendre, ensenyar, avaluar.

Avantatges del mètode comunicatiu en contraposició al mètode tradicional

- Les activitats són entretingudes i motivadores.
- L'estructura de les classes està pensada perquè els alumnes siguin capaços de resoldre els exercicis fàcilment i que, per tant, no es desmoralitzin. Es fomenta l'èxit i per tant, la sensació que el que s'estudia és a l'abast de tots.

El mètode comunicatiu representa una aplicació pràctica de tot el que promulga el Marc europeu comú de referència per a les llengües: aprendre, ensenyar, avaluar

- Es fomenta molt la pràctica en parelles o grups a la classe i es propicia la interacció entre els alumnes. Això els ajuda a ser autosuficients i a no dependre del professor com a única font de coneixement. La figura del professor com a eix central i focus de la classe desapareix i els alumnes són realment els protagonistes.
- Es procura que els exercicis i els materials siguin reals (moltes vegades els textos que apareixen en els

llibres són artificials, és a dir, creats únicament per treballar un aspecte gramatical) i contextualitzats. S'intenten recrear situacions i contextos que es poden trobar cada dia, no els d'un univers paral·lel i artificial difícil de transportar al món real. A l'hora de planificar una activitat, com per exemple treballar una lectura, cal tenir en compte si aquesta lectura interessaria els nostres alumnes fora de l'aula.

Hi ha també un altre mètode d'aprenentatge actiu —l'aprenentatge per tasques—, que pot ser molt útil en l'ensenyament a persones adultes. En aquest mètode, l'objectiu pot ser un treball escrit, oral, audiovisual o manual (preparar una festa, organitzar un viatge, fer una maqueta...) i la tasca del professor serà proporcionar totes les eines i tota la teoria que faci falta per a aconseguir aquest objectiu. En les tasques es focalitza el resultat, i és aquí on els alumnes hauran d'utilitzar estratègicament les seves competències.

Avantatges de l'ensenyament per tasques en contraposició al mètode tradicional

- Les classes realment s'aprofiten perquè potencien la motivació. Els alumnes veuran la utilitat del que fan des del primer dia. A més, les tasques finals escollides es poden ajustar als seus interessos. Sempre hi ha alguna cosa que interessa tothom!
- Es poden escollir tasques molt ambicioses i a llarg termini: fer una obra de teatre (escriure el guió, preparar el vestuari, el decorat...), preparar un viatge (escollir el lloc en consens, fer la maleta, fer-se una guia del lloc...), buscar pis...o bé tasques petites que es poden assolir en poc temps, com ara preparar una festa per a la classe o fer un *role-play*.
- Podrem estructurar les classes en mini-objectius que ens permetran ajudar els alumnes que faltin a classe a reprendre el fil fàcilment. ❖❖❖

RESSENYA PROFESSIONAL DELS PARTICIPANTS EN EL GRUP DE TREBALL

Xavier Aranda Nicolás

Des del 1991 està vinculat a la formació d'adults en centres penitenciaris. Actualment és director docent i professor al CFA Jacint Verdaguer de la presó Model de Barcelona i professor associat al Departament de Didàctica i Organització Educativa de la Universitat de Barcelona.

Eva M. Bayarri Verge

Tècnica de Normalització Lingüística del Centre de Normalització Lingüística de les Terres de l'Ebre (CPNL) i coautora del material *Xerrameca*, adreçat a l'alumnat de català poc o gens alfabetitzat dels nivells Inicial i Bàsic.

Beatriu Boneu Rojas

Llicenciada en filologia espanyola a la UB. Postgrau de formació de professors d'espanyol per a estrangers a l'International House. Col·laboradora d'EICA des de l'any 2005. Professora d'espanyol per a estrangers a l'acadèmia Tandem de Barcelona.

Mònica Díaz García

Dissenyadora Gràfica i Mestre d'Educació Primària. Des del 2003 vinculada a associacions de formació d'adults, com a treballadora i com a col·laboradora, a l'Associació Cultura Viva i al Col·lectiu Suma de Sant Boi de Llobregat.

Rosa M. Falgàs Casanovas

Ha estat durant 32 anys mestra d'Educació d'Adults, 2 anys dels quals de Directora del Centre de Formació d'Adults de Girona. A nivell internacional ha sigut 10 anys vicepresidenta de l'Associació Europea per a l'Educació d'Adults (EAEA), 10 anys més vicepresidenta del Consell Internacional d'Educació d'Adults (ICAE) i 8 anys membre de la Consulta Col·lectiva per a l'Alfabetització de la UNESCO.

Marta Ferrer i Puente

Docent vinculada al món de la formació de persones adultes des de l'any 2000. Cap d'estudis del CFA La Concòrdia (Sabadell). Professora convidada en el "Màster de Formació de Persones Adultes" UAB-UB els cursos 2008-09/ 2009-2010. Professora associada a la UAB en l'assignatura "Contextos educatius" dins el marc de Formació Bàsica Compartida.

Alfons Formariz Poza

Mestre d'educació de persones adultes. Professor de l'assignatura "Alfabetització i Educació Bàsica d'Adults" a la Diplomatura d'Educació Social de la URL (1993-1996) i de les assignatures "Educació d'Adults" i "Formació Permanent" a la UB (1996-2006). Secretari del Consell Assessor de Formació de persones Adultes de la Generalitat de Catalunya (1993-2007). Col·laborador d'EICA.

Victòria dels Àngels Garcia Anguita

Vinculada a l'educació de persones adultes des de l'any 1974. Mestre de la Generalitat del 1983 fins a 2008. Professora de l'assignatura d'Educació Permanent des de 1995 fins al 2000 a la Universitat Ramon Llull. Professora del postgrau d'"Educació d'Adults" de la UAB des de 1989 fins al 1993 i del Màster d'Educació de persones adultes, de la UB de 1990 a 1993. Col·labora amb EICA.

Emma Guasch Artigas

Tècnica de Normalització Lingüística del Centre de Normalització Lingüística de les Terres de l'Ebre (CPNL) i coautora del material *Xerrameca*, adreçat a l'alumnat de català poc o gens alfabetitzat dels nivells Inicial i Bàsic.

Bep Masdeu Asperó

Mestre d'educació de persones adultes, ha impartit els crèdits de «Sociologia de l'educació» i «Alfabetització i educació de persones adultes» a la Universitat de Barcelona, ha estat director de l'IES Llobregat de l'Hospitalet de Llobregat, ha participat com a ponent en cursos de formació dels equips directius dels centres de secundària. Col·laborador d'EICA.

Elisabet Moreras Costa

Llicenciada en Pedagogia a la UAB. Tècnica del programa de Formació Bàsica d'Adults de la Fundació Servei Solidari del barri del Raval a Barcelona.

Marta Martínez Ripoll

Llicenciada en Filologia Catalana per la Universitat Autònoma de Barcelona. Diploma de capacitació de professora d'espanyol per a estrangers a International House Barcelona. Curs de postgrau Educació i Immigració per la UOC. Treballa al Consorci per a la Normalització Lingüística de Barcelona, a l'àmbit d'acolliment. També ha treballat en escoles de secundària i en la correcció i traducció de textos orals i escrits.

Natalia Núñez Gimeno

Llicenciada en Ciències Ambientals. Màster en Formació de Persones Adultes (UAB-UB). Ha estat col·laboradora a EICA, al CFA La Concòrdia (Sabadell) i al programa de formació a persones preses de Can Brians. Ha treballat de professora d'adults a l'escola Maria Saus de Canet de Mar.

Isis Sainz Planas

Diplomada en educació social, especialitzada en educació d'adults. Ha treballat i col·labora a l'Escola d'Adults de la Verneda, així com en d'altres entitats i projectes d'acció social i de desenvolupament comunitari. Actualment coordina els cursos de llengua d'Apropem-nos.

Victòria Rodríguez Castán

Llicenciada en Pedagogia a la Universitat Ramon Llull. Membre d'ACEFIR (Associació Catalana per a l'Educació, la Formació i la Recerca), on col·labora en projectes d'educació d'adults. Treballa com a Tècnica d'educació al Servei Municipal d'Educació de l'Ajuntament de Girona. Vocal per Girona de la Junta de Govern del Col·legi de Pedagogs de Catalunya.

Carme Vila Morera

Treballadora social a l'IReS (Fundació Institut de Reinserció Social) i a l'Intress (Institut de Treball Social i Serveis Socials). Anteriorment havia treballat durant deu anys com a Treballadora Social Residencial a Rimpleton House i al "Older People's Service" de Glenrothes, Escòcia (RU), depenents de l'àrea de Treball Social de Fife Council. Actualment col·labora al Centre Cívic "Can Basté" fent classes, dins el Projecte "Nou Barris Acull".

Juan Giraldo

FÁBRICAS Y FABRICANTES EN LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (3)

BLANQUEOS Y APRESTOS ANTONIO CABÚS, DESPUÉS JOVER Y CASTELLS

Antonio Cabús Piferrer nació en 1855 en la calle San Buenaventura número cuarenta y cinco de Sant Adrià de Besòs, en el seno de una familia de labradores en la que vivió hasta 1881. Hijo de Pablo Cabús, natural de Sant Adrià y Francisca Piferrer, de Barcelona.

Su hermano Pablo Cabús Piferrer era en 1885 regidor del Ayuntamiento de Sant Adrià de Besos. Fue amenazado con la excomunión al participar en la compra (en su condición de Concejal) de una hospedería que había sido propiedad del obispado, adquirida por el Ayuntamiento de Sant Adrià en subasta pública de bienes desamortizados.

Tres años después, en 1888, Pablo enfermó y en sus últimos días solicitó asistencia espiritual pero el rector le exigió cuarenta duros (la parte proporcional de los bienes adquiridos en subasta por el Ayuntamiento de Sant Adrià). Pablo murió sin recibir la extremaunción. La prensa denunció el escándalo destacando que Pablo era un hombre de bien, muy apreciado por su honradez, padre de tres hijos y enteramente pobre.

Poco sabemos de Antonio, posiblemente después de 1881, fecha en que dejó el domicilio familiar, se casó con Carolina Graells con la que tuvo cinco hijos Francisca (1885-1918), Antonio, Ramona, María y Juan (1895-1922). Éste último era practicante de deportes náuticos y participaba en competiciones a bordo del

velero “Apache” entre 1917 y 1919. Falleció en 1922 con veintisiete años de edad. Francisca también murió joven; más adelante hablaremos de esta hija.

La Fábrica de Aprestos, Blanqueos y Tintes para la Industria se fundó hacia 1895 con la denominación “Antonio Cabús y Cía”, que arrendó una parte de la edificación fabril construida en 1855 en el llamado Prat de les Febres por Antoni Escubós i Roure. La fábrica textil era conocida como “Vapor de la Llana” y estaba situada en el Camí de La Corda número sesenta y cinco; actualmente está integrada en “Can Jaumandreu” y rehabilitada como recinto universitario.

En 1895, Antonio Cabús solicitó autorización para instalar una caldera de vapor con tres hervidores, una superficie de calefacción de cuarenta y tres metros cuadrados y una chimenea de veintitrés metros de altura. La respuesta a la petición le recordaba las normas que debían cumplir las calderas de primera clase: no podrá trabajar a una presión superior a cuatro atmósferas y sobre las válvulas de seguridad deberá gravitar un peso directo de cuatro kilos y trece gramos por centímetro cuadrado. También solicitó permiso para construir un cobertizo en el interior de la fábrica, sin que afectase a la línea de fachada de las calles que formaban la manzana.

Fue presidente del comité liberal de San Martín de Provencals en 1901. En el mes de octubre de ese año la tintorería sufrió un voraz incendio sofocado en dos horas por dos brigadas municipales y los bomberos del Poble Nou. El fuego consumió cincuenta y cinco muletones y otros artículos por valor de mil quinientas

Juan Giraldo, membre de la Societat d'Estudis de La Verneda de Sant Martí.

pesetas. Debió ser por el incendio por lo que Antonio Cabús se estableció temporalmente en la calle San Juan de Malta números noventa y siete y noventa y nueve a finales de 1901.

En 1902, Antonio Cabús Piferrer, que tenía el cargo de clasificador en el gremio textil, compró a Mariano de Montoliu y de Rocabruna, barón de Albí, destacado carlista martinense, un terreno de doce mil doscientos dos metros cuadrados, comprendido entre la

Ese año de 1915 empezó con una huelga de blanqueadores y Antonio Cabús la resolvió mediante un acuerdo con el Sindicato obrero pagando, además, una parte de los jornales no trabajados. Esta actitud del empresario fue objeto de duras críticas de la patronal del sector, que le acusó de haberse apartado de la línea marcada por la Asociación de Patronos Blanqueadores, Estampadores, Tintoreros y Aprestadores de Barcelona

calle Valencia número cincuenta y seis (actual Huelva 38-46), Balmes (actual Fluvià) y Camí de La Verneda número noventa y cinco, entre las calles de Bac de Roda y Fluvià hasta Doctor Zamenhof.

Lindaba con terrenos del mencionado vendedor y de los sucesores de Falgueras. El terreno edificable era de algo más de nueve mil metros cuadrados, el resto correspondía a vía pública. La fábrica estaba situada en el Camí de la Verneda y su construcción generó un conflicto de lindes por el derecho de paso.

En un escrito del Ayuntamiento de Barcelona fechado en 1902 leemos que *“el Camí de La Verneda es un camino antiguo vecinal que unía los pueblos de San Martín de Provensals y Badalona, y el paso denominado del Sr. Barón de Albí no tiene más objeto que facilitar la*

entrada y salida de las parcelas en que se dividió la finca de dicho Sr. Barón”. A la entrada de la fábrica se plantó una palmera que se mantiene en la actualidad.

En 1903, se declaró una huelga de tintoreros reivindicando la jornada de nueve horas, reivindicación que fue aceptada por el señor Cabús, en contra del criterio de la mayoría de patronos. Este gesto fue reconocido públicamente por la “Sociedad Instructiva y de Invalidez de los Obreros Tintoreros de Barcelona”. En ese mismo año solicitó el vertido al riego de las aguas de su fábrica, también contribuyó con diez pesetas en la suscripción pública para el mausoleo del jefe liberal Práxedes Mateo Sagasta, que había fallecido en enero.

En 1908 se produjo una explosión de un bullidor de la caldera de la fábrica, al producirse de madrugada solo hirió levemente al sereno, en el mismo año un muchacho de quince años tuvo un accidente laboral al caerse de una altura de cuatro metros, por lo que fue atendido por conmoción cerebral en el dispensario de San Martín.

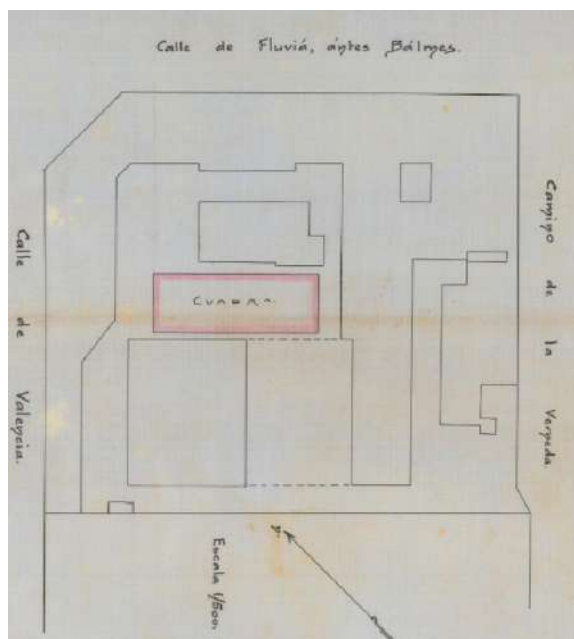
La noche del 31 de enero de 1911 se produjo el temporal “de la Candelera”, una gran tempestad en la costa mediterránea que provocó el naufragio de muchas embarcaciones de carga y de pesca, causando más de 140 muertos. Antonio Cabús participó con diez pesetas en la colecta a beneficio de las familias afectadas.

En 1912, María Cabús, la hija menor, fue Dama de Honor de los “Jochs Florals de Sant Martí” celebrados en el Ateneu Obrer Català de Sant Martí de Provensals. Posteriormente se casó con Pere Voltas. En el mismo año, Antonio Cabús solicitó permiso para construir dos casas de planta baja en las calles Monturiol, número quince, y Democracia dieciocho. También instaló un generador de vapor en la fábrica de la Verneda.

En 1914 solicitó la instalación de cinco electro motores y un año después la Compañía Eléctrica Catalana instaló un transformador electrostático de 90 KVA. Los altos precios del carbón al inicio de la Primera Guerra Mundial propiciaron la conversión del vapor a la electricidad.

Ese año de 1915 empezó con una huelga de blanqueadores y Antonio Cabús la resolvió mediante un

Plano de la fábrica de Antonio Cabús en el Camí de la Verneda

acuerdo con el Sindicato obrero pagando, además, una parte de los jornales no trabajados. Esta actitud del empresario fue objeto de duras críticas de la patronal del sector, que le acusó de haberse apartado de la línea marcada por la Asociación de Patronos Blanqueadores, Estampadores, Tintoreros y Aprestadores de Barcelona. Por su parte el Comité de Huelga autorizó la vuelta al trabajo en la fábrica de Cabús, por la gran consideración personal que le tenían.

En septiembre del mismo año todo el personal de la fábrica, setenta y dos hombres y cinco mujeres, se declararon en huelga. Los trabajadores pedían el despido de dieciocho trabajadores no asociados y que seis de diecisiete y dieciocho años cobrasen como los demás. El conflicto lo resolvió el patrono en el mismo día, convenciendo a los dieciocho del ingreso en el Sindicato y la equiparación salarial de los jóvenes. En 1915, tuvo lugar la electrificación de la fábrica. En 1916, también se registró algún conflicto laboral.

En 1917, el hijo menor Juan Cabús Graells, practicante de deportes náuticos, obtuvo el título de patrón de yate de recreo. Era socio del Real Club Marítimo de Barcelona y participaba en competiciones a bordo del velero "Apache" entre 1917 y 1919. En 1919, quedó segundo en la serie internacional de regatas a bordo del balandro "Apache". Los premios fueron donados por Eusebio Bertrán y Serra.

En 1918, Antonio Cabús había contribuido con

cinco duros para erigir un monumento al Canonge Rodó, que fue rector de Sant Martí, en la plaza de la Iglesia del Clot. También en 1918 tenemos noticia del fallecimiento a causa de la gripe, de una hija del industrial, Francisca Cabús Graells, de treinta y tres años, embarazada de ocho meses, casada con Juan Patáu. Vivían en la calle Clot número ciento cuarenta y cinco, allí fue atendida por un cirujano que al fallecer la paciente le extrajo el feto que pese a diferentes maniobras de reanimación no mostró ningún signo de vida.

El médico de cabecera y la comadrona presentes en la intervención, certificaron que la criatura falleció una hora después, precisamente el plazo legal para que el nacimiento tuviera efecto sucesorio. Antonio Cabús sospechó la maniobra de su yerno y le denunció junto al médico y la comadrona por falsedad documental ya que contaba con el testimonio del doctor Seguí que realizó la cesárea y declaró que extrajo al feto sin vida. Los restos mortales fueron enterrados en el cementerio antiguo de Sant Martí y los tres denunciados ingresaron en prisión.

Respecto al hijo del mismo nombre, estaba casado con Teresa Sabater. Era aficionado a los deportes del motor, concretamente al motociclismo con sidecar. Antonio participó en competiciones en 1918 pilotando una "Triumph", ganó la Carrera en cuesta de la Conrería en la categoría *side-car* de menos de 560 cc, también participó en la IV Prueba de la Regularidad. Siguió compitiendo en el año 1921.

La empresa hizo ampliación de capital en 1920 con la que modernizó sus instalaciones incorporando nuevos electromotores. En 1921 tras varias semanas de huelga, los obreros del Sindicato Libre ocuparon la mayoría de puestos de trabajo, obligando a los afiliados al Sindicato Único a devolver su carnet.

En 1923, Augusto Ibars, obrero de su fábrica, presentó una denuncia por accidente de trabajo contra Antonio Cabús, que vendió la fábrica a Víctor Jover y Castells. Antonio Cabús realizó mejoras en su domicilio en la calle Viladomat número ochenta y seis, donde instaló un ascensor y su correspondiente electromotor. También construyó un piso interior en una casa de la calle Consell de Cent.

La obra realizada en la casa de la calle Consell de Cent, un piso interior, correspondió a las obras de construcción del “Splendid Cinema”, inaugurado en 1923, propiedad de Antonio Cabús y Cía, que estaba situado en el número doscientos diecisiete de esa misma calle y tenía una capacidad de más de mil espectadores. En los últimos años parece ser que su actividad empresarial se dirigió a la exhibición cinematográfica, que por entonces causaba un gran impacto social.

Antonio Cabús Piferrer falleció el diecisiete de enero de 1930 a los setenta y cinco años, estaba casado y tenía su domicilio en la calle Viladomat número ochenta y seis, primero tercera, fue enterrado en el cementerio de Sant Andreu del Palomar. Estaba entre los principales contribuyentes de Barcelona. En abril de 1933 falleció su viuda Carolina Graells Salud.

Su hija Ramona Cabús, premiada en los exámenes de las Escuelas Municipales en 1902, estaba casada con Josep Costa, miembro de l’Ateneu Obrer Català de Sant Martí de Provençals. Ramona era propietaria de varios inmuebles en el Clot y Poblenou, en 1930 firmó un manifiesto femenino que reclamaba una amnistía más amplia.

En 1931, los trabajadores de “Antonio Cabús y Cía” contribuyeron con cinco pesetas como ayuda a las familias de los capitanes Galán y García Hernández, fusilados por la sublevación de Jaca. La firma comercial “Cabús y Cía”, con sede en Viladomat cincuenta y seis, segundo tercera, apoyó a l’Associació Nacional de Radiodifusió a finales de 1931.

En 1952, se publica el saldo de las cuentas corrientes del Banco Español de Crédito en estado de presunto abandono, por lo que pasarían al Estado en caso de no ser reclamadas, entre ellas había una a nombre de Antonio Cabús Piferrer con un saldo de cuarenta y seis pesetas con ochenta y cinco céntimos.

Antonio Cabús fue un empresario atípico, de orígenes humildes, consiguió introducirse en el sector textil, primero como socio y luego creando su propia empresa. De ideología liberal deja entrever una personalidad emprendedora, moderna y progresista, con buena visión para los negocios y con un talento negociador y pragmático.

Las reclamaciones obreras fueron satisfechas de manera inmediata, pese al conflicto que esta actitud valiente generaba en el seno de la patronal, partidaria de la intransigencia y mano dura con los sindicalistas, llegando a señalarle y amenazarle veladamente. Por su parte los sindicatos obreros mostraron públicamente su consideración y reconocimiento hacia este empresario modélico.

Bibliografía

“La electrificación de la industria en la ciudad de Barcelona”. Ángel CALVO.

Padró d’habitants de 1871 de Sant Adrià de Besòs.

Arxiu de la Ciutat de Barcelona

Hemeroteca

“La Vanguardia” (11/11/1902)

“La Correspondencia de España” (26/07/1903)

“Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona” (1915)

“El Diluvio” (11/02/1888) (11/02/1903) (24/01/1915) (02/12/1917) (17/02/1931)

“Gaceta Municipal de Barcelona” (01/09/1915) (23/08/1923) (10/07/1950)

“La Publicidad” (04/10/1901) (14/06/1902) (11/02/1903) (23/05/1908) (28/01/1915) (04/02/1915) (11/09/1915) (23/10/1916) (10/08/1917)(19/12/1918) (25/07/1919)

“La Campana de Gràcia” (18/02/1888)

“El Sarrianés” (06/09/1902)

“El Correo” (05/07/1903)

“Stadium” (30/03/1918) (05/07/1919)

“La Veu de Catalunya” (23/01/1915) (28/11/1917) (29/09/1918) (29/12/1922) (06/02/1930) (07/02/1930) (08/03/1930)

“El Noticiero Universal” (17/02/1979)

“La Prensa” (11/08/1950)

“Papitu” (20/08/1919)

“El Progreso” (09/02/1921)

Webgrafía

Toni Casellas. Estirantfils.cat

BLANQUEOS, TINTES Y APRESTOS JOVER Y CASTELLS

Lluís Jover y Castells. Aparece en representaciones de teatro aficionado en 1897. Empresario algodonero dedicado al comercio con América, socio fundador del Centro Algodonero de Barcelona en 1903, estaba casado con María Vidal. También tenía otra fábrica en el Solsonès para la que, en 1935, solicitó una desviación de aguas del río Cardener.

Después de la epidemia de gripe de 1918, Lluís Jover y María Vidal impulsaron la construcción en Vilasar de Mar (su lugar de veraneo) de un gran hospital que fue inaugurado en 1920. A finales de ese año Lluís Jover y Castells fue nombrado miembro de la Junta Directiva del Centro Algodonero con el cargo de Tesorero.

En 1921, tuvo lugar un atentado en el que salió ileso el industrial Víctor Jover y Castells, de cincuenta y cuatro años, cuando se dirigía en su tartana a la fábrica de blanqueos, tintes y aprestos, situada en la carretera del Port, número treinta y nueve. Unos desconocidos hicieron entre veinticinco y treinta disparos contra el vehículo del industrial en el que también viajaba su hijo Luis, ex concejal, y otros dos acompañantes que también resultaron heridos.

Víctor Jover compró en 1923 la fábrica construida veinte años antes por Antonio Cabús en el Camí de la Verneda número noventa y cinco. En el mismo año Víctor había fundado una sociedad anónima, de la que era gerente, con un capital de mil quinientas pesetas.

Desde la calle Espronceda fueron tiroteados en mayo de 1923 dos trabajadores que caminaban por la carretera de la Verneda, uno de los cuales resultó muerto. Eran mecánicos en Aprestos Jover y estaban afiliados al Sindicato Libre. Ambos iban armados.

En 1924, Víctor Jover instaló varios aparatos industriales, un año después sustituyó un generador de vapor. Participó en la comisión encargada de liquidar las operaciones del Banco de Barcelona. Dos años después se constituyó el Banco Comercial de Barcelona, del que ya era consejero Lluís Jover y Castells.

En 1928, BTA “Jover y Castells” sustituyó varios electromotores. En 1934, trabajaban ciento ochenta y ocho obreros en la empresa del Camí de la Verneda.

Luis, hijo de Víctor, compró en 1931 una fábrica “Hilados y Tejidos Iglesias” en Manlleu, junto al río Ter.

En 1934, la fábrica del Camí de la Verneda estuvo afectada por la huelga del “ram de l’aigua” ya que la mayoría de sus ciento ochenta y ocho trabajadores pertenecía a dicho ramo.

Lluís Jover i Castells vivía en la calle Bruc número once, principal. Murió durante la Guerra Civil y fue enterrado en el Cementerio de Montjuïc.

Entre 1949 y 50 instaló un mecanismo para la elevación de aguas subterráneas, también en 1954 y 1955. En 1959, se inicia un contencioso administrativo por BTA, Ángela Mas y otros contra un acuerdo del Ayuntamiento de Barcelona. El representante de la empresa era José Vila de la Riba.

En 1960, Ramón Sendrós Torredelot, figura como apoderado de la firma. Solicitó la conversión de sesenta y ocho electromotores, también la instalación de una farga portátil, una soldadora autógena y otros elementos industriales.

En 1963, BTA ocupa el cuarto puesto entre las cien primeras empresas industriales de Sant Martí de Provençals, con una cuota fiscal de quinientas sesenta y dos mil seiscientos ochenta y seis pesetas. ❖❖❖

Bibliografía

Jordi NADAL-Xavier TAFUNELL, *Sant Martí de Provençals. Pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)*.

Hemeroteca

“La Publicidad” (16/05/1888)

“La Cruz” (08/08/1926)

“El Día Gráfico”(31/07/1927)

“El Diluvio” (01/01/1921) (17/09/1924)

“Gaceta Municipal de Barcelona” (03/10/1917)

“Anuario Riera” (1908)

“La Energía Eléctrica” (10/11/1909)

“El Financiero” (12/06/1925)

“Guía Industrial y Artística de Cataluña” (1931)

“La Vanguardia” (05/07/1939)

“El Progreso” (14/06/1921)

Webgrafía

Municipisindians.Cat

CA N'OLIVA

ANTIGA CASA RAMON OLIVA

Ramón Oliva i Bogunyà (Sant Andreu del Palomar, 1842-Barcelona, 1906) fue jardinero, horticultor y empresario industrial. Hijo de Francesc Oliva Boada y María Bogunyà Mayol. Nació en una familia de jornaleros pero el empresario Ferran Puig financió sus estudios en la Escuela de Horticultura de Gante (Bélgica) durante tres años, donde fue alumno de Mr. Van Hoot. También se formó en París con Mr. Gontier.

Regresó con una completa formación no sólo en relación a las técnicas específicas de cultivos, también en el uso de maquinaria y en los criterios empresariales aplicados a los cultivos. Se ocupaba del cuidado de los jardines de la Quinta de su mentor Ferran Puig.

Estaba en sintonía con las ideas modernistas y noucentistas de su época, fue el primer paisajista español formado en el extranjero. Se casó con María Rabella i Mestres con quien tuvo tres hijos Ramón (casado en 1910 con Tomasa Figueras Nicolás), Consol (que se casaría con Miquel Simó) y Concepció.

En mayo de 1869 se celebró en Barcelona una exposición de floricultura. En ella, el joven Ramón, en calidad de Director de la quinta de Ferran Puig, expuso su trabajo con plantas tropicales, muy comentado por la prensa. Al año siguiente no se celebró la exposición a causa de la epidemia de fiebre amarilla y por la situación de violencia política con la represión del general Prim.

En 1870, dirigió la renovación del jardín de la Plaza Duque de Medinaceli con tanto acierto que el concejal José Elías y Carbonell propuso su nombramiento como responsable de los jardines y parques de la ciudad.

En 1871, se celebró de nuevo la exposición de floricultura y Ramón Oliva volvió a participar, ahora estrenando el cargo de director interino de los jardines públicos de Barcelona. Presentó un colosal florero hecho con gramíneas y otras semillas, formando con rosas y peonías bonitas combinaciones de formas y colores.

Oliva también adornó el altar de la iglesia del Pino con plantas y aperos de labranza por encargo del

Instituto Agrícola Català en el día de San Isidro. Además decoró con sus plantas y flores la Exposición General de Catalunya que se celebró en octubre. La prensa comentó que la mano del jardinero era también la de un artista. Al finalizar la exposición, Ramón creó un jardín en la plaza de la Universidad.

Ramón finalizó el año 1871 viajando por Francia, Bélgica, Alemania y otros países donde fue muy bien recibido por los directores de los jardines y parques de las principales capitales. En ese año, recibe desde Marsella un envío marítimo de quince cajas de árboles, también le llegan plantas desde Alicante. En 1873 dirige la traslación del arbolado del paseo de Gracia para las obras de reforma. Tuvo especial dedicación al parque de la Ciudadela, realizado entre 1872 y 1888.

En 1874, compró un terreno en Sant Martí de dos mojadadas a su mentor Ferran Puig, que fue ampliando con sucesivas compras de terrenos vecinos hasta extender la propiedad en más de nueve mojadadas. El vivero estaba situado en el camí de la Verneda, entre el Camp de la Mata y la Casa Llarga

En 1874, compró un terreno en Sant Martí de dos mojadadas a su mentor Ferran Puig, que fue ampliando con sucesivas compras de terrenos vecinos hasta extender la propiedad en más de nueve mojadadas. El vivero estaba situado en el camí de la Verneda, entre el Camp de la Mata y la Casa Llarga.

Fue reconocido como funcionario y trabajó junto a Josep Fontseré y Mestre y un joven Antoni Gaudí diseñando espacios de esparcimiento inspirándose en los jardines románticos europeos que acababa de visitar, con un

Plano de los viveros de Ramón Oliva, junto al Camí de la Verneda (cerca de la actual calle de Binèfar)

palacio de exposiciones, plaza central, un paseo de circunvalación, amplios paseos y zonas verdes con lagos y fuentes ornamentales para el disfrute de la población.

En 1874, el Ayuntamiento de Barcelona envía de viaje por España y el extranjero a Ramón con el fin de adquirir árboles y plantas para plantar en el Parque de la Ciudadela. Un año después plantó las magnolias y tilos importados tras su viaje. Fue nombrado jardinero de la Casa Real, por entonces vivía en la calle Mendizábal número dieciocho, tercer piso.

Ramón Oliva solicitó en 1875 un permiso del Ayuntamiento de Sant Martí de Provençals para cerrar el terreno de su propiedad. Desarrolló su faceta empresarial como propietario del vivero “Casa R. Oliva” situado junto a la “Casa Llarga”, en el Camí de la Verneda con calle Binèfar. Era una finca con derecho de riego de la Acequia Condal, cercada por matorral y arbustos excepto una pared en la parte lindante con el Camí de la Verneda, donde estaba la entrada con puerta de hierro. Había un kiosco portería y una avenida de cedros por el que se llegaba al edificio principal, situado en la parte norte, de espaldas al Camí de la Verneda.

En 1876 hizo un viaje por Europa por “prescripción facultativa” que aprovechó para comprar plantas y semillas. En 1877, decoró el Saló de Cent con plantas y guirnaldas de flores para acoger la reunión anual de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País que “fue alumbrado, además de los habituales aparatos de gas, por arañas de muchas luces”. También pronunció una conferencia sobre jardinería

organizada por la Junta Provincial de Agricultura, Industria y Comercio de Barcelona. Diseñó los jardines de Campo Grande, en Valladolid, y los del antiguo balneario Casa Rius en Caldes de Montbui.

El vivero Oliva suministró árboles para paseos públicos al Ayuntamiento de Barcelona. Los ramos y composiciones florales eran tan admirados que llegó a recibir encargos para enviarlos en tren a París

En 1878 y 1879, el vivero Oliva suministró árboles para paseos públicos al Ayuntamiento de Barcelona. Los ramos y composiciones florales eran tan admirados que llegó a recibir encargos para enviarlos en tren a París debidamente envasados y acondicionados, como comprobamos en 1879. Pocos meses después se despachó en Portbou una partida de semillas procedente de Portvendres con destino Barcelona para Ramón Oliva.

En la Exposición de Aves y Plantas de 1881 celebrada en Madrid, Oliva recibió premios por una composición floral titulada “Magnolia”, dedicada a la reina. También fueron premiados los ramos “Clavel”, a la infanta Isabel, y “Rosa”, a la infanta Doña Paz. También dedicó la canastilla “Camelias” a la infanta Eula-

La Casa Llarga (ANC, 1964)

lia, por las que obtuvo un premio de mil reales. La prensa comentó la presencia de plantas notables como las “plantas de estufa caliente” presentadas por nuestro jardinero.

Volvió a trabajar en ese año con Josep Fontseré en el diseño de los jardines de Salvador Samà, marqués de Marianao, en Cambrils, que causaron sensación en la burguesía catalana. Tuvo como ayudante a su sobrino Francisco Sabadell y Oliva.

En 1882, Ramón Oliva adornó y decoró los salones donde se celebró el acto de inauguración del ferrocarril de Canfranc y de las estaciones de Huesca y Zaragoza. También participó en la colecta en favor de las familias

Es obra suya la hilera de palmeras plantadas en el paseo de Colón en 1882. Ramón viajó a Elche y seleccionó doscientas palmeras que fueron embarcadas hacia Barcelona para sustituir a los viejos plátanos

de los obreros muertos en la explosión de una fábrica en la calle Amalia con un donativo de cinco pesetas.

Es obra suya la hilera de palmeras plantadas en el paseo de Colón en 1882. Ramón viajó a Elche y seleccionó doscientas palmeras que fueron embarcadas hacia Barcelona para sustituir a los viejos plátanos. El grupo conservador municipal denunció la falta de licitación pública para la adquisición de las palmeras. También diseñó los jardines del Hotel Tibidabo, inaugurado aquel año.

En 1883, Oliva dirigió los trabajos para convertir la plaza que había a la entrada del municipio de Gracia en jardines. Un año después se trasladaba a La Granja de San Ildefonso para seguir los arreglos de los jardines del palacio. Ese mismo verano leemos en la prensa: “Oliva es una especialidad en su género, y S.M. la Reina está agradablemente sorprendida de que haya en el país quien pueda hacer tanto como los más

afamados floricultores de Holanda y otros países”.

La falta de trabajo que se observó en 1884 hizo que el Ayuntamiento realizara obras públicas como el ajardinamiento de la plaza Tetuán, dirigido por Oliva, con un presupuesto de catorce mil ciento treinta y seis pesetas. Por entonces Ramón comunicó al Ayuntamiento de Sant Martí de Provençals el nombramiento de un guarda jurado para la custodia y mantenimiento de sus instalaciones del Camí de la Verneda.

En estos años los adornos florales de R. Oliva estaban presentes en todos los acontecimientos sociales, civiles y religiosos. La Flor Natural con la que se premiaba cada certamen literario había sido cultivada en el vivero de Ca n'Oliva. En 1885, fue distinguido por el rey con una Encomienda ordinaria. En ese año recibió el encargo para diseñar pequeños jardines en los chaflanes del Ensanche. También ingresó en la Sociedad Económica de Amigos del País.

En 1886, Ramón viajó en tren hacia la corte para presentar a la reina regente las coronas conmemorativas del aniversario de Alfonso XII. En Barcelona dirigió la construcción de dos parterres en las confluencias de la ronda de San Pedro, paseo de San Juan y calles de Vilanova y Trafalgar, también realizó plantaciones entre las palmeras del paseo de Colón. La ciudad se preparaba para la gran exposición y buscaba dar una imagen moderna, bonita y saludable. Ramón Oliva se suscribió al periódico “La Exposición”, publicación oficial del evento.

El prestigio de Ramón Oliva, “el hábil arquitecto de jardines”, llegó a su apogeo en la Exposición Universal de Barcelona en 1888. También fue nombrado director de los jardines de la Exposición, en mayo reci-

Ramon Oliva Bogunyà

bió ciento veintiuna palmeras vía marítima y se encargó de la creación de parterres y jardines que embellecieron la ciudad. Completó su obra con el ornato y decoración con motivos florales de todos los eventos de la Exposición.

Los sindicatos de jardineros franceses agradecieron públicamente las atenciones que Ramón Oliva había dispensado a sus delegados en la Exposición, facilitando el acceso a instalaciones y respondiendo a las cuestiones planteadas. Paralelamente realizó intervenciones en jardines privados como en el Palau Robert, en el paseo de Gracia. Allí plantó algunas palmeras procedentes de la Exposición Universal de 1888, introduciendo también especies exóticas. El Ministerio

El prestigio de Ramón Oliva, “el hábil arquitecto de jardines”, llegó a su apogeo en la Exposición Universal de Barcelona en 1888. También fue nombrado director de los jardines de la Exposición

de Fomento otorgó premios extraordinarios a algunos expositores, el vivero R. Oliva obtuvo un premio de Jardinería.

Hubo algunas críticas veladas hacia “el inteligente jardinero” por su afán excesivo por ajardinar la ciudad, su preferencia por especies exóticas y el poco aprecio a las especies autóctonas, lo que aumentó notablemente el gasto municipal. Debió ser el momento más floreciente de su negocio, ya que en sus trabajos empleaba árboles, arbustos y flores provenientes de su vivero del Camí de La Verneda, que fue a finales del siglo XIX el más importante del país. Allí tenía un chalet donde en diciembre de 1888 ofreció un almuerzo a una comisión del Ayuntamiento de Madrid. En 1896 el vivero estaba abierto al público que quisiera visitarlo.

Años después, en 1917, la prensa informa que las palmeras del paseo Colón, por las que el Ayuntamiento pagó doscientas cincuenta pesetas cada una, no valían más de ochenta; por las de plaza Catalunya

se pagaron a cincuenta, mientras su precio era de seis a siete. Parece ser que el señor Oliva tuvo unos beneficios desmesurados con la Exposición.

Los que le conocieron lo definían como un hombre discreto y trabajador, como rasgos destacables de su personalidad, pero podemos intuir su sentido del humor cuando en 1889 regaló a un conocido facultativo un ramo de flores. Las flores fueron artísticamente combinadas con ciento cincuenta cigarros puros habanos y cajetillas de cigarros, tan bien dispuestos, que sin perjudicar en nada el buen efecto de las flores, se destacaban los cigarros.

También fue muy celebrado el impresionante canastillo de flores que regaló en 1891 a la esposa del senador Ferran Puig por su cumpleaños. Era una muestra de agradecimiento hacia la pareja que había financiado sus estudios y con la que se inició en su actividad de horticultor.

Realizó trabajos en Valladolid por encargo del alcalde Miguel Íscar, posteriormente, en 1889, la reina regente María Cristina de Habsburgo le encargó una reforma de tipo paisajista con los paseos de trazado curvo del Campo del Moro, en los jardines del Palacio Real de Madrid. Al acabar el trabajo fue nombrado Di-

rector de Jardines y Tierras de Cultivo de la Casa Real. También ajardinó el palacio de Comillas, en Santander, propiedad de Antonio López para el disfrute de la familia real en 1881.

En Castelldefels, aceptó el encargo de la compañía ferroviaria para crear un vivero de eucaliptus y plantar mil ejemplares en el entorno de la estación y en la de Gavà, por su acción desinfectante crearía un ambiente saludable. Eran tiempos en los que el Higienismo se había implantado con fuerza. Realizó trabajos para el Ayuntamiento de Cádiz, donde creó el Parque de las Delicias con plantas traídas desde el Camí de la Verneda.

En Castelldefels, aceptó el encargo de la compañía ferroviaria para crear un vivero de eucaliptus y plantar mil ejemplares en el entorno de la estación y en la de Gavà, por su acción desinfectante crearía un ambiente saludable. Eran tiempos en los que el Higienismo se había implantado con fuerza

En la provincia de Pontevedra realizó al menos dos intervenciones para propietarios privados, en Lourizán, donde colocó una cascada y ajardinó una sección de la quinta del ministro Eugenio Montero Ríos, también en la finca de la duquesa de Medina de la Torre, en Villagarcía de Arosa, donde creó un parque con cascada y rías. También realizó trabajos en Girona, Vilanova i la Geltrú, Terrassa o Zaragoza.

Viajó por Europa realizando encargos para ayuntamientos y particulares como Oloron, Pau o Burdeos (Francia), Bélgica y Austria. Concretamente en Graz, tenía dependientes, también en otras ciudades de Bélgica y Francia. Su prestigio había traspasado fronteras. En 1895, obtuvo permiso para importar sulfato de hierro para prevenir enfermedades de los árboles del Parque. Investigó la muerte de los plátanos de las Ram-

blas, concluyendo que la causa era las abundantes fugas en las conducciones subterráneas del gas.

En ese año la prensa informó que a Ramón Oliva le habían robado la cartera en el tren de Sevilla a Madrid. También formó parte del jurado de la Exposición de plantas y flores de Barcelona. Cuatro años más tarde volvió a formar parte del jurado artístico de un certamen benéfico en el Palacio de Bellas Artes.

En 1902, fue nombrado vocal de la junta directiva del Fomento Festival Barcelonés. También en 1904 formó parte del jurado, junto a Puig i Cadafalch, de un concurso de flores. En 1903 falleció su esposa María Rabella en el domicilio familiar de la calle Lauria ochenta y dos. Fue enterrada en el cementerio de Sant Gervasi. Su hijo Ramón, que había obtenido el título de tenedor de libros en 1901, solicitó cubrir la plaza de su padre en el Ayuntamiento, aunque continuó al frente del negocio de horticultura. Tenía su domicilio en la calle Villarroel número sesenta.

Murió a los sesenta y cuatro años en su domicilio de la calle Provenza tras una larga enfermedad en 1906. Fue enterrado en el cementerio de Sant Andreu de Palomar, su pueblo natal. Es considerado el primer paisajista español, así como el primer empresario que entendió la arboricultura y floricultura desde una perspectiva industrial.

Ramón Oliva dispuso en su testamento que su herencia se repartiera a partes iguales entre sus tres hijos, aunque el vivero quedaría bajo la dirección de Ramón, al que correspondería la mitad de los beneficios, mientras que Consuelo y Concepción percibirían cada una la cuarta parte de los mismos.

Ramón Oliva Rabella fue distinguido como Caballero de la Orden de Carlos III pero en 1907 la condecoración fue declarada "caducada" por no haber hecho efectivos los derechos correspondientes dentro del plazo establecido.

En 1912, un juzgado pide la comparecencia de Ramón Oliva, tres años después un obrero le denuncia ante los tribunales por impago de salarios. Otros dos obreros también le demandaron en 1922 y un tercero en 1927, todos por idéntico motivo. La empresa "Hijos de Ramón Oliva" en 1918 factura con el Ayuntamiento

plantas para el paseo República Argentina por un importe de doscientas cuarenta y tres pesetas. En 1926, a Ramón Oliva Rabella le fue impuesta la Medalla del Homenaje a SS.MM. los reyes.

También dirigió el vivero Miguel Simó, casado con Consuelo Oliva, que tuvieron al menos tres hijos, Miguel, Narciso y Joaquín, nietos del fundador. Miguel era subcabode del Somatén en 1926 y participó en el auxilio de un sargento del mismo cuerpo armado que fue herido y muerto junto a la Riera de Horta. En 1934 el propietario de unas tierras alquiladas reclamó a Miguel Simó Oliva el retorno de las mismas.

Los terrenos del vivero resultaron afectados por la planificación de las obras de “Ensanchamiento y urbanización del acceso Noroeste de Barcelona de la carretera nacional de Madrid a Francia, por La Junquera, correspondiente a la urbanización de la calle de Aragón entre la de Espronceda y el río Besós” que fue aprobada en 1951. ❖❖❖

Bibliografía

- “Ramón Oliva, el jardiner de la metròpoli emergent, *Jardins i Patrimoni*. Jordi DÍAZ CALLEJO.
- “Ramón Oliva, jardiner. Un apunt sobre la seva obra”, *Jardins i Patrimoni*. Jordi DÍAZ CALLEJO.
- “Ramon Oliva i Bogunyà”. *Records de Terrassa*.

Hemeroteca

- “Almanaque del Diario de Barcelona” Año 1873
- “Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona” Año 1902
- “Anuario Riera” 1901
- “Diari Català” (13/02/1880)
- “Gaceta Municipal de Barcelona” (22/09/1915) (07/11/1918)
- “El Diluvio” (01/09/1882) (05/04/1883) (30/07/1884) (28/07/1901) (24/09/1904) (08/06/1906) (05/07/1906) (05/10/1915) (16/02/1917) (18/10/1927)
- “Il·lustració Catalana” (24/06/1906)
- “Diario de Córdoba” (27/04/1896)
- “Diario de Barcelona” (16/05/1869) (30/03/1871) (01/05/1871) (02/05/1871) (10/10/1871) (12/01/1872) (18/03/1872) (15/05/1872) (24/10/1874) (25/03/1875) (03/10/1877) (04/11/1877) (06/11/1877) (08/05/1879) (29/06/1881) (28/07/1881) (01/07/1882) (27/10/1882) (29/07/1884) (07/11/1884) (15/02/1885) (14/04/1886) (13/03/1888) (01/05/1888) (16/12/1888) (24/02/1889) (11/04/1889) (18/05/1889) (29/05/1889) (21/07/1889) (07/02/1890)
- “Los Deportes” (11/06/1899)
- “La Imprenta” (14/12/1876)
- “La Exposición” (08/01/1887) (20/04/1888)
- “La Publicidad” (14/06/1885) (01/12/1902) (19/01/1903) (15/02/1922) (14/09/1922)
- “La Correspondencia de España” (28/05/1881) (26/01/1885) (26/05/1889) (09/12/1891)
- “Semanario de Palamós” (25/11/1886)
- “La Palma” (23/10/1891)
- “El Día Gráfico” (24/11/1926)
- “Libertad” (29/08/1939)
- “Crónica de Badajoz” (03/03/1883)
- “Butlletí del Foment Nacional de l’Horticultura” (Juny 1923).

Xavier Maese i Lluís Vivancos

LA UNITAT DE SUBSÒL DELS MOSSOS D'ESQUADRA I EL SERVEI D'ARQUEOLOGIA DE BARCELONA: UNA COL·LABORACIÓ DE PRESENT I DE FUTUR

Article de l'Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona de l'any 2015 de l'arqueòleg vernedenc Xavier Maese Fidalgo i el cap de la Unitat de Subsòl dels Mossos d'Esquadra, Lluís Vivancos Solís.

El Servei d'Arqueologia de Barcelona, com a ens gestor municipal de tota l'activitat arqueològica de la nostra ciutat, entre altres atribucions i tasques, s'encarrega de coordinar la documentació, l'excavació i la catalogació de tots aquells jaciments o restes patrimonials arqueològiques que s'exhumen en el subsòl, ja sigui en obres públiques o privades, arreu de la ciutat.

El patrimoni arqueològic està integrat per totes aquelles restes o evidències de caràcter històric, siguin mobles o immobles, tant al subsòl com construïdes, per a l'estudi de les quals cal utilitzar metodologia arqueològica. És important remarcar que en cap cas no es té en compte cap adscripció cronològica concreta i, per tant, com a patrimoni arqueològic s'inclouen totes les restes materials humanes des de l'època prehistòrica fins al segle XX.

Els darrers anys, a partir de les intervencions arqueològiques realitzades a la ciutat de Barcelona, s'ha incrementat el coneixement del patrimoni arqueològic en espais soterrats o confinats, sobretot gràcies a la documentació de refugis antiaeris de la Guerra

Civil, entre altres espais. A això hi ha contribuït el creixent interès des de l'Administració pública (Generalitat de Catalunya i ajuntaments) per l'estudi del patrimoni de la Guerra Civil i de la memòria democràtica mitjançant metodologia arqueològica, com és el cas de la recuperació de la bateria antiaèria del Turó de la Rovira (Barcelona).

És responsabilitat de l'Administració pública protegir tot el patrimoni arqueològic, i els espais soterrats o confinats al subsòl de caràcter patrimonial no en són cap excepció.

Però, quin patrimoni arqueològic confinat podem trobar al subsòl de la ciutat de Barcelona? Doncs bé, la llista no és gaire extensa, però no per això és menys important: refugis antiaeris, mines d'aigua, mines, el rec Comtal i *fresqueres*, com també altres elements de menor entitat, com poden ser petits col·lectors d'aigua o túnels.

Pertant, el Servei d'Arqueologia de Barcelona (ICUB), sent responsable també d'aquest important patrimoni arqueològic soterrat, els darrers anys ha incrementat el control i el seguiment arqueològic de totes aquelles obres públiques o privades que puguin arribar a afectar els elements esmentats. D'aquesta manera es poden dur a terme les mesures preventives per minimitzar la desaparició d'aquest patrimoni històric de la nostra ciutat, i avançar en el coneixement de totes aquestes construccions soterrades. Últimament, també s'està

Xavier Maese Fidalgo (Servei d'Arqueologia de Barcelona).

Lluís Vivancos Solís (sotsinspector en cap de la Unitat de Subsòl dels Mossos d'Esquadra).

Entrada al refugi del carrer Ripollès, 12 (Foto: Lourdes Forcardes)

fent l'esforç, des de les diferents administracions municipals implicades (districtes i ens municipals com ara BIM/SA) conjuntament amb el Servei d'Arqueologia de Barcelona, de posar en valor diversos refugis antiaeris, que han estat localitzats en intervencions arqueològiques arreu de la ciutat, tot i que no exempts d'una certa problemàtica. (1) Amb aquestes accions es pretén recuperar i habilitar aquests espais de memòria històrica i posar-los a l'abast de la societat, com és el cas del refugi antiaeri número 173 del carrer del Ripollès, al districte de Sant Martí (FORCADES, 2016), o el refugi de la Torre de la Sagrera, al districte de Sant Andreu. També cal destacar la propera rehabilitació i recuperació d'un tram soterrat del rec Comtal a la futura plaça de les Glòries Catalanes, com també la posada en valor de dues *fresqueres* a la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor (Ciutat Vella) i a Vil·la Joana-Casa Verdader (Vallvidrera), respectivament.

Arran d'aquest increment en les tasques de localització i documentació d'espais patrimonials confinats, des de l'any 2013 el Servei d'Arqueologia de Barcelona (ICUB) manté una estreta col·laboració amb la Unitat de Subsòl de la Policia de la Generalitat-Mossos d'Esquadra, dirigida pel sotsinspector Lluís Vivancos Solís. Aquesta col·laboració, bàsicament, ha permès concretar un protocol d'accés a aquells espais soterrats i confinats, de caràcter patrimonial, com poden ser mines d'aigua o refugis antiaeris, i, d'aquesta manera, poder accedir amb seguretat a aquests indrets. Els darrers quatre anys, aquesta col·laboració ha permès accedir a nombrosos espais patrimonials al subsòl de la ciutat, alguns desconeguts, i ampliar el seu coneixement i la informació topogràfica, documental i fotogràfica.

LA UNITAT DE SUBSÒL DELS MOSSOS D'ESQUADRA

Dins el marc de la col·laboració institucional entre organismes públics, la Unitat de Subsòl del cos de Mossos d'Esquadra, per primera vegada, ha pogut formar part d'un projecte comú amb l'Institut de Cultura de Barcelona (ICUB), per a la recuperació i la conservació d'espais soterrats confinats amb valor històric de la ciutat.

El que va començar com un contacte puntual ha esdevingut finalment una col·laboració molt rellevant, amb resultats dignes de ser tinguts en compte. Abans d'explicar quina és l'operativa conjunta, i a fi que es pugui conèixer i situar la Unitat de Subsòl, és necessari fer un xic d'història que expliqui d'on venim, qui som i què fem.

Aquesta unitat es crea l'any 1992 com a resposta a la necessitat de cobrir la seguretat de l'esdeveniment olímpic, i actualment consta de 21 efectius, un sotsinspector cap de la unitat, un sergent coordinador, quatre caporals i quinze agents. Els agents que la conformen tenen una formació especialitzada d'alt nivell, gràcies a la qual estan molt qualificats i són especialistes competents per actuar en espais confinats i treballs verticals. Per poder pertànyer a la unitat s'ha de superar una oposició i fer un curs de 300 hores a l'Institut de Seguretat Pública de Catalunya.

La seva activitat consisteix bàsicament en actuacions que no puguin ser assumides per altres unitats, i que normalment es duen a terme en espais soterrats, confinats, de difícil accés o verticals. Si cal accedir amb mesures de protecció perquè és un espai confinat, o si cal disposar de mitjans específics per accedir-hi, ho farà la Unitat de Subsòl, ja que són els únics que disposen de la formació i els mitjans adequats. Com els agrada explicar, són com un braç accessori al servei de la resta d'unitats del cos, per arribar allà on la dificultat d'accés és màxima.

Treballen tant en l'àmbit rural com urbà, però és aquest últim el que més ens interessa amb vista al tema que ens ocupa en aquest article, ja que la gran

quantitat de xarxes que hi ha al subsòl de les grans ciutats ha fet que cada cop sigui més necessària una vigilància preventiva de tots aquests espais que conformen una complexa trama subterrània. L'absència de vigilància i la facilitat d'accés a totes aquestes xarxes, com també el grau elevat d'impunitat que ofereixen, fa que sigui un medi propici per als qui vulguin cometre una acció delictiva.

La rellevància que tenen aquestes infraestructures i la importància de la seva preservació per al bon funcionament de la vida quotidiana és enorme i repercuteix directament en el ciutadà; per tant, se'n fan necessaris la inspecció i el control policial.

S'està fent l'esforç des de les diferents administracions municipals implicades (districtes i ens municipals com ara BIM/SA) de posar en valor diversos refugis antiaeris, que han estat localitzats en intervencions arqueològiques arreu de la ciutat

També cal tenir present que la seva afectació en edificis oficials, llocs d'actes institucionals, esportius o de grans concentracions obliga a una revisió exhaustiva i periòdica. Amenaces de bomba, robatoris pel sistema del butron, recuperació de cossos per mort violenta, intents de fugida de centres penitenciaris, intromissions sospitoses al subsòl, recuperació d'instruments, efectes, substàncies o proves d'un delictes, etc., són tasques habituals en el dia a dia dels agents de la unitat.

Bàsicament, l'activitat que es duu a terme es pot dividir en tres branques: operativa (activitat policial al carrer, tant en medi urbà com rural), formació i confecció d'informes.

En la confecció d'informes de seguretat es reflecteixen de manera senzilla i entenedora totes les dades que fan referència al subsòl de la zona objecte de l'estu-

di, i es fa menció especialment dels punts que s'han considerat perillosos o febles, amb l'objectiu de garantir la seguretat a la superfície. Un cop localitzats aquests punts, es proposen una sèrie de mesures correctores, les quals van encaminades a poder oferir les solucions que minimitzin el risc observat.

A més a més, aquesta unitat té interessos que van més enllà de la feina policial, sobretot pel que fa a una sèrie d'espais singulars, tant per la seva situació com per les seves característiques, però també perquè representen una part de la nostra història que cal preservar. Entre aquests espais destaquen els refugis antiaeris de la Guerra Civil, que formen un llegat patrimonial testimoni d'un dels episodis més importants de la història contemporània de la ciutat, però també en molts casos són espais en zones sensibles des del punt de vista de la seguretat.

Aquest fet va motivar l'any 2013 la voluntat d'iniciar una col·laboració amb les institucions competents en aquest tema, com és el cas de l'ICUB (Institut de Cultura de Barcelona) i CLABSA (actualment BCASA, Barcelona Cicle de l'Aigua, SA), per posar uns exemples clars d'organismes amb els quals es col·labora actualment. Aquesta activitat ha donat molt bons resultats i moltes satisfaccions per a ambdues parts.

En el moment d'iniciar la col·laboració amb l'ICUB, la Unitat de Subsòl ja feia un any que treballava en un projecte propi associat a aquesta necessitat, revisant, ressenyant i documentant els diversos refugis existents, amb un sistema que, a més de l'informe descriptiu i de seguretat, incorpora un recull fotogràfic i un treball detallat de planimetria en AutoCad.

L'inici dels treballs conjunts va començar el 5 de març de 2013, quan BCASA, empresa gestora del clavegueram de Barcelona, posà en contacte el Servei d'Arqueologia de Barcelona i la Unitat de Subsòl dels Mossos d'Esquadra. Arran d'aquesta trobada, el Servei d'Arqueologia de Barcelona lliurà molta documentació, essencial per a la Unitat de Subsòl, sobre els refugis antiaeris de la Guerra Civil espanyola localitzats a la ciutat, com també d'altres elements patrimonials confinats en el subsòl, com el cas del rec Comtal i les mines d'aigua, entre d'altres.

Entrada lliure de terra del refugi del carrer Burgos (Foto: SABC)

METODOLOGIA DE TREBALL

No podem oblidar que es tracta d'espais confinats, amb tot el risc que implica un lloc d'aquestes característiques, sobretot en els casos de nova descoberta, on cal adoptar unes mínimes mesures de seguretat abans d'accedir-hi. I és aquí on la intervenció de la Unitat de Subsòl dels Mossos d'Esquadra té una importància cabdal per garantir la seguretat de les persones que hi hauran d'accedir, inclosos els tècnics del Servei d'Arqueologia, atès que s'han de tenir en compte una sèrie de riscos comuns en la majoria d'espais confinats i, per tant, també als refugis: acumulació de gasos explosius, nocius, tòxics, augments sobtats del cabal de les aigües, desorientació, esgotament anticipat (per deficiència o avaria) de la llum artificial, rrelliscades, caigudes, cansament, esgotament físic, manca d'oxigen, contagi de malalties, comunicació amb l'exterior, fugites d'electricitat o d'aigua, perill d'explosió i problemes estructurals que poden provocar esfondraments.

En el cas concret dels refugis, els riscos són bàsicament la manca d'oxigen (hipòxia), ja que acostumen a no tenir una ventilació correcta i fa molts anys que estan tancats, i el perill d'esfondrament, encara que no se'n pot descartar cap dels altres.

Quan es descobreix un nou espai soterrat (refugi,

fresquera o mina d'aigua) o bé es vol accedir a algun espai prèviament conegut, l'operativa que se segueix conjuntament amb l'ICUB és la següent: des del Servei d'Arqueologia es comunica la descoberta al cap de la Unitat de Subsòl, i a continuació s'acorda un dia i hora concrets per anar a revisar-lo i s'estableixen les persones que hi hauran d'accedir.

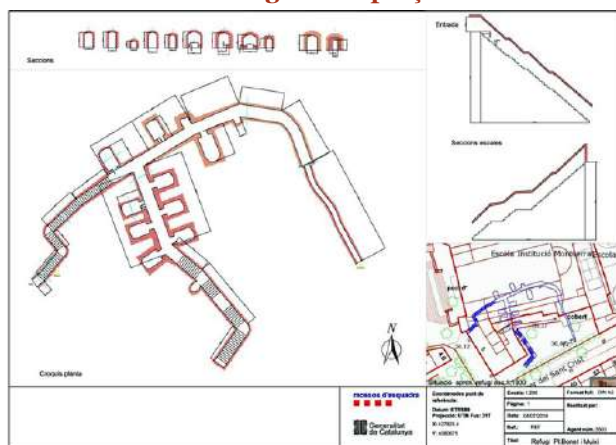
Un cop al lloc, la unitat desplaçada assegura un perímetre i són els primers a accedir a l'espai per fer una primera valoració, determinar el nivell de risc i assignar un protocol d'accés. En aquest sentit, es comprova el nivell d'oxigen i la presència de gasos perillosos mitjançant la utilització d'un mesurador homologat i, també, es determina l'estat de la infraestructura de sostre i murs i es comprova si hi ha presència d'esquerdes o esfondraments.

L'activitat que es duu a terme es pot dividir en tres branques: operativa (activitat policial al carrer, tant en medi urbà com rural), formació i confecció d'informes

Quan l'accés està assegurat, es comprova que tothom vagi equipat convenientment. Si algú no disposa del material adequat se li pot proporcionar, i s'acompanya el personal tècnic autoritzat perquè pugui dur a terme les seves tasques, en concret els tècnics del Servei d'Arqueologia, els quals entren en primera instància un cop assegurat l'espai. Per part de la Unitat de Subsòl es fa un reportatge audiovisual exhaustiu i es prenen les mesures necessàries per poder efectuar posteriorment la fitxa tècnica corresponent, que serà lliurada a l'organisme oficial. Els tècnics del Servei d'Arqueologia també documenten l'espai inspeccionat fotogràficament i en confirmen la naturalesa.

La fitxa tècnica que elabora la Unitat de Subsòl inclou també una planimetria detallada —planta i seccions— del refugi o espai confinat inspeccionat, que és lliurada al Servei d'Arqueologia, el qual la incorpora a l'inventari del patrimoni arqueològic de la

Plànol del refugi de la plaça Bonet i Muixí

ciutat. Tota aquesta informació té una importància cabdal per a la catalogació i el coneixement d'aquest patrimoni soterrat.

Finalitzada la inspecció, en cas que calgui establir unes mesures de seguretat posteriors en funció de l'estat de l'espai, haurà de ser l'organisme competent qui vetlli perquè s'implantin i es compleixin. En cas que aquest espai tingui influència en la seguretat d'algun edifici oficial o rellevant, la Unitat de Subsòl proposarà unes mesures de seguretat per impedir-ne l'accés i el revisarà periòdicament per comprovar que tot està correcte.

QUIN PATRIMONI ARQUEOLÒGIC SOTERRAT ES POT TROBAR AL SUBSÒL DE LA CIUTAT DE BARCELONA?

Refugis antiaeris de la Guerra Civil.

Durant els anys que va durar la Guerra Civil espanyola, a Barcelona, que juntament amb Gernika i Madrid va ser la més castigada pels bombardejos de l'aviació franquista i els seus aliats, es va construir una important xarxa de refugis de guerra antiaeris utilitzats per la població per protegir-se dels atacs, gairebé 1.300 refugis. Des del febrer del 1937 fins al gener del 1939 es van produir 194 bombardejos, que van provocar 2.500 morts i 3.200 ferits arreu de la ciutat (MIRÓ, RAMOS, 2013).

A l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona se'n pot trobar molta documentació, inclosa la generada per la Junta Local de Defensa Passiva de Barcelona (JLDPB) i per la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, ens encarregats de la planificació de la defensa de la ciutat durant la Guerra Civil, i de la gestió dels refugis civils construïts.

El 16 de juliol de 1938, la JLDPB va confeccionar un atlas, organitzat per districtes, amb la ubicació i el número d'identificació d'un total de 1.293 refugis antiaeris. (2) De tots aquests refugis no se'n té garantia de l'existència ni de l'estat de conservació, ja que es tractava únicament d'una llista on només es demanava el permís per construir-los o per adaptar espais preexis-

tents a la funció de defensa. Malauradament, a causa de la manca de materials i recursos econòmics, un bon nombre d'aquests 1.300 refugis no es van finalitzar mai o ni tan sols iniciar.

Un cop finalitzat el conflicte bèl·lic, molts d'aquests refugis es van clausurar tot tapiant les seves entrades i omplint de runa l'interior, mentre que d'altres es van reconvertir en col·lectors d'aigües residuals i pluvials de la xarxa de la ciutat.

Els refugis que no es van finalitzar del tot són els que presenten més perillositat, ja que les parets de terra i sobretot els sostres es van ensorrant amb el temps.

Els darrers anys s'ha incrementat considerablement el coneixement de nous refugis, fins al moment desconeguts. En concret, ens referim a aquells refugis que van funcionar durant el conflicte i que, un cop finalitzada la guerra, es van segellar i les seves entrades van ser absorbides i difuminades pel nou urbanisme de la ciutat; només resten vius a la memòria dels veïns de més edat que van viure aquest episodi tan dramàtic.

La casuística és variada, però els casos d'obres públiques que comporta la reurbanització de carrers és on es localitzen la majoria de nous refugis antiaeris, principalment quan es descobreixen les entrades segellades d'aquests refugis. Gràcies a l'Atlas del 1938 és possible poder condicionar amb un control i un seguiment arqueològic les obres públiques o privades que puguin afectar els refugis inclosos a l'Atlas, i que han estat incorporats dins de la Carta Arqueològica de Barcelona.

Però també trobem casos de refugis antiaeris no

censats i, per tant, no inclosos dins de la Carta Arqueològica de Barcelona, i que es localitzen de manera fortuïta en obres que no incorporen un seguiment arqueològic, atès que no hi havia cap afectació arqueològica coneguda.

En tots aquests casos, un cop localitzada l'entrada, es fa el buidatge de la runa que reomple la totalitat de l'accés, que pot arribar a ser de més de 10 m, i finalment es destapia l'envà de totxanes que segella l'accés inferior i que permet accedir a la galeria buida del refugi. En aquest punt és on accedeixen en primer terme els membres de la Unitat de Subsòl, els quals asseguren l'ingrés al refugi.

El rec Comtal

Ja existent a la segona meitat del segle X, el rec Comtal era un gran canal d'aigua a cel obert provinent de Montcada, que perdurà fins al segle XIX com un dels principals proveïdors d'aigua de la ciutat i dels pobles de Sant Andreu de Palomar i Sant Martí de Provençals. Aquesta important infraestructura fou emprada per regar els camps de conreu i per fer funcionar els diversos molins hidràulics construïts al llarg del seu traçat, principalment a la zona de Sant Andreu i Sant Martí. Als barris de Sant Pere i de la Ribera de Barcelona, el rec Comtal fou emprat per proveir d'aigua les carnisseries i les adoberies de la zona, en concret entre el segle XIII i principis del segle XIX, com en el cas del carrer d'en Tantarantana.

El rec Comtal, tot i que a l'inici era un canal a cel obert, es va començar a cobrir parcialment a partir de la segona meitat del segle XIX amb la implantació de la reforma urbanística d'Ildefons Cerdà, l'Eixample.

Abans, a principis del segle XVIII, amb la derivació del rec Comtal al barri de Sant Pere amb motiu de la construcció de la Ciutadella, el nou traçat del rec ja es va soterrar i es va cobrir de manera permanent. En alguns dels trams soterrats del rec, com al seu pas per Ciutat Vella, està sent emprat com a col·lector d'aigües residuals de la ciutat.

A diferència dels refugis antiaeris, en el cas del rec Comtal es coneix perfectament per on discorre el traçat i, per tant, és força fàcil preveure'n l'afectació en

Un dels accessos als refugis trobats a Sants, al carrer 26 de Gener (Foto: ACN)

les diferents obres de reurbanització que es puguin fer a la via pública o en obres privades. El moment en què es localitza un tram soterrat i cobert del rec Comtal és quan la Unitat de Subsòl entra en acció per poder assegurar-ne l'accés i se'n pot començar la documentació.

Mines d'aigua

Al segle XIV, per raó de la manca de provisió d'aigua potable a la ciutat de Barcelona, el Consell de Cent va decidir construir un sistema de provisió d'aigua potable i la formació gradual d'un sistema de fonts públiques dins de la ciutat.

L'any 1347 van començar els treballs de captació d'aigües des de Collserola, i el 1356 ja brollava l'aigua de les fonts de la plaça de Sant Jaume i la plaça de Santa Anna, i posteriorment es va anar ampliant el nombre de fonts públiques (Sant Just, plaça del Blat, plaça del Vi, Santa Maria del Mar, Sant Miquel). Atesa la complexitat i l'amplitud d'aquest sistema, que comportava una conservació i una cura intensives del sistema, l'any 1414 es va instaurar el càrrec municipal de mestre de les fonts. Un dels problemes més greus d'aquest sistema era la neteja i el manteniment, ja que els despreniments d'argiles de les mines provocaven greus obstruccions i disminucions importants del cabdal d'aigua. El mestre de les fonts s'encarregava dels treballs de reparació i neteja.

Per conduir l'aigua des de les fonts naturals de Collserola, primer s'excavava el pou per trobar aigua i posteriorment es replantejava el recorregut de la mina que duia l'aigua a la ciutat. La mina s'excavava en galeria, a partir de pous de pas, que posteriorment es reconvertien en respiradors, i la resta es tornaven a tancar.

La Unitat de Subsòl entrant en un refugi de Sants

Un dels trams documentats recentment és l'anomenada mina de Jesús, que transcorria paral·lela a l'actual passeig de Gràcia i que duia l'aigua pressuritzada fins a la ciutat, tot passant per sota del fossat de la muralla medieval i entrant pel portal de l'Àngel.

Aquest sistema de fonts públiques alimentades per les mines de Collserola va funcionar fins a finals del segle XVIII.

Fresqueres

Es tracta d'estructures soterrades excavades a les argiles o substrat geològic que tenien la funció d'emmagatzemar, mantenir frescos i conservar els aliments. Aquest sistema fou el precursor de les actuals

Trobem casos de refugis antiaeris no censats i, per tant, no inclosos dins de la Carta Arqueològica de Barcelona, i que es localitzen de manera fortuïta en obres que no incorporen un seguiment arqueològic

cambres frigorífiques, i foren àmpliament emprades a Barcelona durant l'època moderna, almenys pel que fa als casos coneguts a la ciutat. També podrien haver estat emprades per protegir-se o amagar-se en moments de violència a la ciutat.

Alguns exemples estudiats són els de les *fresqueres* de la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor (Ciutat Vella), la de Can Fargas (Horta-Guinardó), la de Vil·la Joana o Casa Museu de Jacint Verdaguer (Vallvidrera), la del Mercat de Santa Caterina (Ciutat Vella), o la localitzada al Pati Llimona (Ciutat Vella), entre d'altres. Generalment solen estar vinculades a palaus, masies i institucions religioses o civils.

Les *fresqueres* generalment només tenen una única entrada, a la qual s'accedeix mitjançant una escala amb graons excavats al terreny, i que desemboca a una galeria principal que es pot arribar a bifurcar en dues galeries més. Al final de cadascuna de les galeries és habitual localitzar una petita cambra de

planta semicircular amb bancs, on s'emmagatzemen els aliments, a manera de rebost. També és habitual poder documentar alguna d'aquestes cambres al peu de les escales d'accés.

INTERVENCIÓ CONJUNTES ENTRE LA UNITAT DE SUBSÒL I EL SERVEI D'ARQUEOLOGIA

La primera revisió conjunta es va realitzar el 28 de maig de 2013, en un refugi de la Guerra Civil al districte de Sants-Montjuïc, en concret al carrer de Juan de Sada, on es constata que aquest refugi va ser reutilitzat com a col·lector un cop finalitzat el conflicte bèl·lic. Arran d'aquesta primera col·laboració, el Servei d'Arqueologia de Barcelona fa difusió a les xarxes socials d'aquesta activitat conjunta, i el mes d'octubre es revisa la mina de Jesús, atesa la rellevància històrica d'aquest espai.

Durant el 2014, les actuacions més destacades comencen amb l'obertura i la revisió del refugi de la Torre de la Sagrera, tancat des del final de la Guerra Civil i descobert per casualitat al soterrani d'un edifici destinat a un futur equipament municipal. En el moment de l'accés no reunia les condicions de seguretat mínimes, ja que en nivell d'oxigen estava bastant per sota del 19 per cent. Val a dir que el fet de ser els primers a accedir a un espai tancat des dels anys trenta va representar una experiència molt emocionant per a

tots els qui hi van intervenir, atès que es conservava intacte i amb moltes peces originals, com, per exemple, el sistema d'il·luminació.

D'altra banda, també es va fer la inspecció d'una *fresquera* a la masia de Can Fargas (Horta-Guinardó), un refugi a l'avinguda del Paral·lel (Sants-Montjuïc) i un altre al carrer del Ripollès (Sant Martí).

L'any 2015, la Unitat de Subsòl proposa Carme Miró i Xavier Maese, ambdós del Servei d'Arqueologia, per a una felicitació pública lliurada en l'acte institucional de la festa anual del Dia de les Esquadres. En aquest acte es reconeixen les actuacions rellevants dels membres del cos, però també de les persones externes a la nostra organització que han tingut aportacions importants per a la Unitat de Subsòl dels Mossos d'Esquadra. En aquest cas concret, es va valorar la col·laboració amb l'ICUB com a molt rellevant, tenint en compte que, a més de la relació

Per conduir l'aigua des de les fonts naturals de Collserola, primer s'excauava el pou per trobar aigua i posteriorment es replantejava el recorregut de la mina que duia l'aigua a la ciutat

institucional, que ha estat molt fructífera, la relació personal i la disposició mostrada envers nosaltres han estat exemplars.

Durant aquest any es fa també un reportatge fotogràfic del refugi de la Guerra Civil del carrer de València, espai utilitzat habitualment per la unitat per realitzar pràctiques.

També s'inspeccionen els refugis del carrer de Sardenya, 344, i el col·lector que forma part del baluard del Migdia, amb reportatge fotogràfic i estudi de la planimetria del lloc. En un altre refugi revisat i documentat al carrer de Burgos, el detector marca manca d'oxigen i hi ha perill d'ensorrament. Amb vista del mal estat del sostre es decideix clausurar-lo.

El mes de febrer, la Unitat de Subsòl és requeri-

Detall del refugi antiaeri de Torre de la Sagrera

da per donar suport als tècnics de l'ICUB per accedir al refugi que s'ha descobert recentment a la Torre de la Sagrera i valorar-ne l'estat de conservació. Al setembre es fa la inspecció de la mina d'aigua del carrer de Montevideo (Sarrià-Sant Gervasi), amb motiu de la construcció d'una nova escola. Durant la inspecció es detecta manca d'oxigen, la concentració arriba a baixar fins al 17,5 per cent, i es localitza també un segon registre d'accés a l'exterior.

A l'octubre s'inspecciona i es documenta una *fresquera* localitzada mentre es feien les obres del futur Museu Verdaguer a la masia de Vil·la Joana de Vallvidrera.

Durant l'any 2016, l'Arquebisbat de Barcelona requereix la Unitat de Subsòl per intervenir en l'obertura del refugi antiaeri localitzat a la plaça de Bonet i Muixí, descobert al barri de Sants, i que resta tancat des dels anys quaranta. Per indicació nostra s'avisava també l'ICUB, ja que entenem que la seva participació és imprescindible com a organisme competent en la gestió del patrimoni històric de la ciutat. Resulta que és un refugi força interessant amb una tipologia diferent de la dels refugis observats fins ara i bastant ben conservat.

Com a última actuació conjunta fins avui, s'ha efectuat la presa de dades i la ressenya fotogràfica d'una *fresquera* situada a l'edifici del Pati Llimona al carrer del Regomir, 1 (Ciutat Vella).

A tall de conclusió, val a dir que des del desembre del 2013 fins al setembre del 2016 s'han revisat fins a catorze espais amb 120 hores invertides (entre revisions i informes). Aquests treballs demostren que estem davant d'una relació molt fructífera i un bon exemple de col·laboració entre organismes de diferents administracions en favor d'un objectiu comú: la recuperació d'una part de la història de la nostra ciutat. ❖❖❖

Mina d'aigua al parc de l'Oreneta

NOTES

(1) Aquest article no pretén endinsar-se en la problemàtica al voltant de la recerca sobre els refugis antiaeris a la ciutat de Barcelona i la seva posada en valor, sinó sobre els protocols d'intervenció i accés a espais confinats soterrats de caràcter patrimonial. Per ampliar la informació sobre aquest tema i la problemàtica que es pot generar al voltant dels refugis antiaeris, podeu consultar: PUIG VERDAGUER, F. «L'arqueologia dels refugis antiaeris de Barcelona». A: ARNABAT, R. (ed.) (2009). *Els refugis antiaeris de Barcelona. Criteris d'intervenció patrimonial*. Barcelona: MUHBA (Muhba Documents, 7), p. 69-79.

(2) *Atlas dels refugis de la Guerra Civil espanyola a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona / CLABSA, 2002. [Inèdit].

Durant el 2014, les actuacions més destacades comencen amb l'obertura i la revisió del refugi de la Torre de la Sagrera, tancat des del final de la Guerra Civil i descobert per casualitat al soterrani d'un edifici destinat a un futur equipament municipal

BIBLIOGRAFIA

CUBELES i BONET, A. (2011). «El Llibre de les Fonts del maestro Socios y el suministro de agua de beber en Barcelona en el siglo XVII». A: Guàrdia Bassols, M. (ed.). *La revolución del agua en Barcelona. De la ciudad preindustrial a la metrópolis moderna, 1867-1967*. Barcelona: MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, p. 45-50.

ESQUÉ BALLESTA, M. (2016). «Carrer de Còrsega, 344-352». *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2014*, p. 89-90.

FORCADES VIDAL, L. (2016). «Refugi antiaeri número 173». *Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2014*, p. 185-188.

GUÀRDIA BASSOLS, M. (2011). «El agua de las fuentes». A: Guàrdia, M. (ed.). *La revolución del agua en Barcelona. De la*

ciudad preindustrial a la metrópolis moderna, 1867-1967. Barcelona: MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, p. 40-44.

MIRÓ, C.; RAMOS, J. (2009). «Cronotipologia dels refugis antiaeris de Barcelona». A: Arnabat, R. (ed.). *Els refugis antiaeris de Barcelona. Criteris d'intervenció patrimonial*. Barcelona: MUHBA (MUHBA Documents, 7), p. 54-66.

MIRÓ, C.; RAMOS, J. (2011). «Els refugis antiaeris de Barcelona (1936-1973). Una nova visió des de l'arqueologia d'intervenció». *Exnovo. Revista d'Història i Humanitats*, 7, p. 55-79.

ORTÍ GOST, P. (2011). «El Rec Comtal de la Barcelona medieval». A: Guàrdia Bassols, M. (ed.). *La revolució del agua en Barcelona. De la ciudad preindustrial a la metrópolis moderna, 1867-1967*. Barcelona: MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, p. 21-25.

PUIG VERDAGUER, F. (2009). «L'arqueologia dels refugis antiaeris a Barcelona». A: Arnabat, R. (ed.). *Els refugis antiaeris de Barcelona. Criteris d'intervenció patrimonial*. Barcelona: MUHBA (MUHBA Documents, 7), p. 69-79.

VILLAROYA FONT, J. (1999). *Els bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Barcelona: L'Abadia de Montserrat.

WEBGRAFIA

Carta Arqueològica de Barcelona, <http://cartaarqueologica.bcn.cat/>

Refugis antiaeris de la Guerra Civil a Barcelona: http://ca.wikipedia.org/wiki/Refugis_antiaeris_de_la_Guerra_Civil_a_Barcelona

GENT Vernedencas

Juan Giraldo

PIONERA DEL FÚTBOL FEMENINO

Hoy celebramos los triunfos de las deportistas que con los colores *blaugrana* alcanzan los más altos galardones del fútbol internacional, pero no hace mucho las pioneras del fútbol femenino eran objeto de burla. Fueron insultadas por la propia afición, que no acababa de aceptar que ellas se desmarcaban de la cocina para regatear los estereotipos sociales y chutar a puerta marcando un gol al machismo dominante.

Para las mujeres no fue fácil abrirse camino en un club pensado y fundado por y para hombres. Desde su fundación en 1899 no hubo presencia femenina hasta que en 1913 Edelmira Calvetó forzó su ingreso como socia, pese a que los estatutos no contemplaban esa posibilidad, fue la primera mujer socia de un club de fútbol en Europa. Años después, en los años treinta, el Barça creó una sección de atletismo femenino y una deportista, Ana María Martínez Sagi, se proclamó campeona de España de lanzamiento de jabalina. Ana María, también poeta y periodista, fue elegida directiva del FC Barcelona.

Los grandes avances en la liberación de la mujer se frenaron con la Guerra civil, la victoria franquista devolvió a la mujer a la casilla de salida en todos los aspectos, también en lo deportivo. Esa situación la vivió Consuelo Pérez Cuenca, vecina de la Verneda de Sant Martí, que llegó desde Vildé, en su Soria natal, para trabajar en el servicio doméstico.

En los años sesenta, la perspectiva de futuro de una niña que nacía en un entorno rural, en un pueblo pequeño y en una familia numerosa con pocos recursos,

dejaba pocas salidas. El viaje a la capital para servir en una casa de buena familia era la única posibilidad que tenía al terminar la escolaridad una niña como Consuelo para ensanchar horizontes y buscar un futuro diferente.

Con diecinueve años una vecina, María Antonia Mínguez, le informó en noviembre de 1970 que había leído en la prensa que se buscaban chicas entre dieciocho y veintiséis años para crear un equipo de fútbol femenino, y un número de teléfono. Con tanta ilusión como osadía, Consuelo fue una de las

ciento quince aspirantes que contactaron con Inma Cabecerán, promotora del equipo. Se presentó a las pruebas sin conocer las reglas de juego ni haber dado una patada a un balón en su vida, aunque corría más que las demás. Fue la primera sorprendida cuando le notificaron que había sido seleccionada.

Los entrenamientos eran a las diez de la mañana, lo que dificultaba la asistencia de las jugadoras trabajadoras. La familia con la que Consuelo trabajaba, un matrimonio con tres hijos, eran seguidores del RCD Espanyol, pero siempre facilitaron su asistencia a entrenamientos y partidos, incluso acompañándola con el coche familiar.

Las primeras sesiones de entrenamiento las hicieron en un campo próximo a donde entrenaban los juveniles del CF Barcelona, imitando ejercicios y rutinas. Pronto se hicieron cargo dos históricos del club, el exportero Ramallets, dotado de grandes cualidades técnicas, trato afable y notable paciencia, y el leonés César Ro-

Equipo Selección Ciudad de Barcelona.
Arriba, de izquierda a derecha: Mínguez,
Giménez, Gazulla, Vilaseca, Arnau, Jaques,
Rodríguez, Cabacerán y Llansà.
Abajo: Estivill, Fernández, Ortiz,
Consuelo Pérez, Nieto, Ros y Comas

dríguez. Fue el primero quien desempeñó las funciones de entrenador del equipo, mientras que César (máximo goleador del Barça hasta la llegada de Messi) dejó poco después su encargo como entrenador de porteras.

Consuelo habla con admiración y cariño de Antoni Ramallets que las trató con mucho respeto tanto en lo personal como en lo deportivo. Recuerda que después de los entrenamientos era frecuente ir a desayunar todo el equipo, pero ella buscaba excusas porque su economía era ajustada, entonces Ramallets pagaba discretamente el bocadillo de Chelo, como la llamaban sus compañeras. Lo recuerda como un padre.

Debutó en el Nou Camp ante sesenta mil espectadores en la mañana soleada y fría del 25 de diciembre de 1970, en el primer partido de la Selección Ciudad de Barcelona. Inicialmente, el partido iba a ser arbitrado por un popular presentador, pero no fue aceptado por los equipos, que reclamaron un árbitro federado.

La Selección Ciudad de Barcelona vestía camiseta blanca, pantalón azul y medias azul y grana (única referencia al club) y se enfrentó a la Unió Esportiva Centelles, un equipo creado un año antes que iba equipado con camiseta amarilla y pantalón azul. Era un partido celebrado en la campaña benéfica de Radio Nacional de España, previo al partido del FC Barcelona-CSKA Estrella Roja de Sofía.

La jornada se completó con una exhibición de sardanas, castellers, majorettes y la interpretación del himno español por la banda de la Policía Armada, que fue opacado por una sonora y generalizada pitada de la gradería. Hubo quien recordó la pitada al himno de 1925 que acarreó duras sanciones al Barcelona y al Júpiter.

El partido femenino fue comentado en la megafonía del estadio por Pedro Ruiz que, con tono jocoso y expresiones machistas, minimizó el esfuerzo de ese equipo de deportistas veinteañeras que, tras un empate sin goles, vencieron en la tanda de penaltis.

La prensa recibió con frialdad el evento y con tono paternalista resaltó la falta de técnica, corriendo todas tras el balón con "ilusionado entusiasmo", concluyendo que "nos gustará presenciar otras confrontaciones". Alberto Armengol, desde *La Vanguardia*, hizo un pronóstico que el tiempo ha desmentido: "Por lo que pudi-

mos apreciar, el fútbol femenino no está llamado a ser otra cosa que un espectáculo divertido, ocasional e intrascendente". También abundaron los comentarios groseros sobre el físico de las jugadoras o sus inclinaciones sexuales.

Cuatro días después del partido de Navidad se celebró una cena de Antoni Ramallets con las diecisiete jugadoras de la Selección Ciudad de Barcelona. Estaba orgulloso del trabajo realizado, ilusionado por la experiencia y dispuesto a dar continuidad al equipo.

Un año después la Selección Ciudad de Barcelona se transformó en Peña Femenina Barcelonista, que ya contó con el apoyo del club y pudo vestir los colores azul y grana, aunque sin escudo. La resistencia a incorporar al club al equipo de fútbol femenino estaba motivada por la férrea oposición de sectores de la directiva.

Siguieron bajo la dirección de Ramallets. Con la nueva denominación "Peña Femenina Barcelonista" Consuelo participó en el trofeo Pernod, viajó con el equipo a Valencia, Málaga y otras localidades ocupando su puesto en el ala derecha de la delantera en la temporada 1971/72, hasta el mes de mayo que dejó el equipo e inició su noviazgo con Adolfo, el que fue su marido y compañero de vida.

Siempre fue una deportista amateur que nunca fue retribuida por la práctica del fútbol que vivió con intensidad, le permitió crecer como persona e hizo posible amistades que aún conserva. Consuelo Pérez Cuenca hoy forma parte de l'Agrupació de Jugadors (i jugadores!!!) y se siente agradecida al CF Barcelona por el reconocimiento y el trato que dispensa a este pequeño grupo de pioneras que picaron piedra para que la nueva generación derribara el muro que impedía el éxito del fútbol femenino actual. ❖❖❖

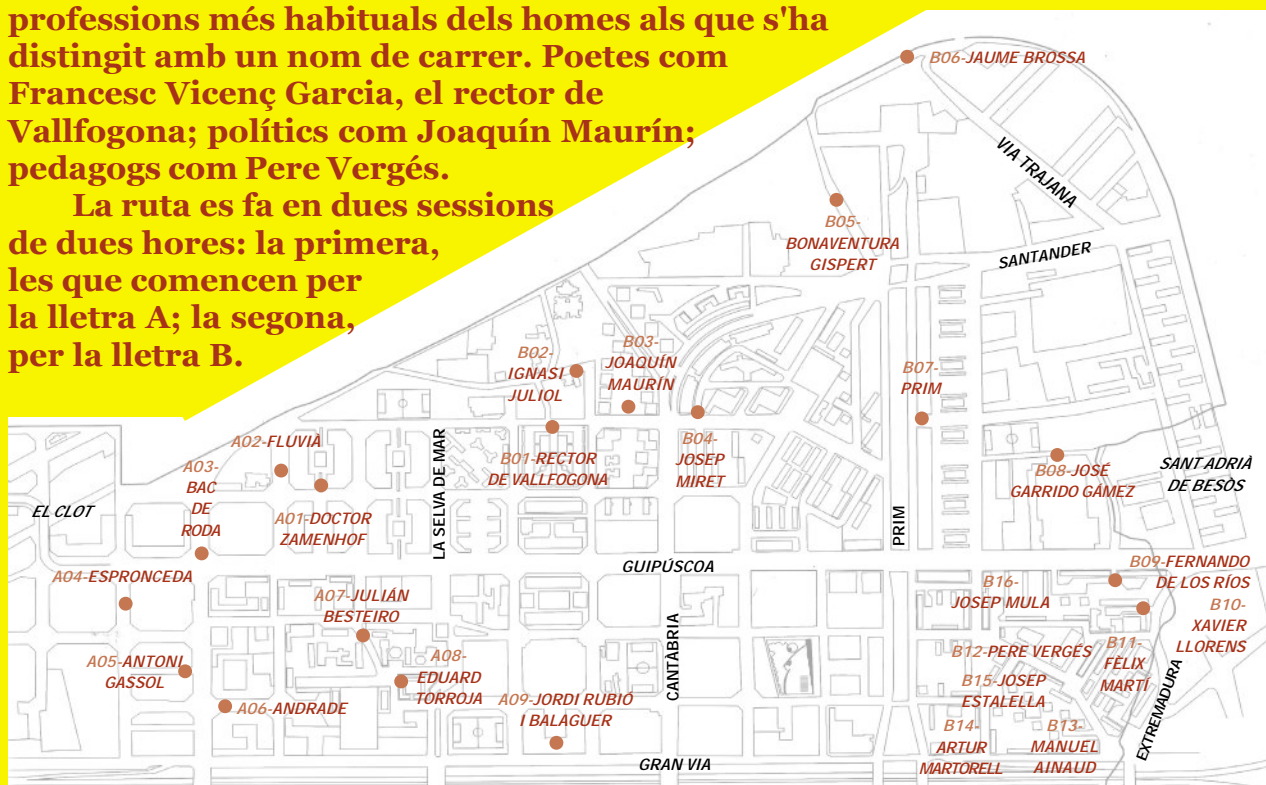
Taller d'història

RUTA PELS CARRERS I PLACES AMB NOM D'HOME A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Seguint el model de la ruta pels carrers, places i jardins amb nom de dona, que organitza cada Vuit de Març la Societat d'Estudis de la Verneda de Sant Martí, el Taller d'Història del Barri ha elaborat una nova ruta, aquesta vegada amb tots aquells carrers i places del barri que porten nom d'home. La Verneda de Sant Martí és l'únic barri de la ciutat que té un nomenclàtor paritari: vint-i-dos carrers amb nom de dona i vint-i-cinc amb nom d'home.

Poetes, polítics, mestres i pedagogs són les professions més habituals dels homes als que s'ha distingit amb un nom de carrer. Poetes com Francesc Vicenç Garcia, el rector de Vallfogona; polítics com Joaquín Maurín; pedagogs com Pere Vergés.

La ruta es fa en dues sessions de dues hores: la primera, les que comencen per la lletra A; la segona, per la lletra B.

Una producció del Taller d'Història de la Verneda de Sant Martí:

Marta Arias, M. Carme Farré, Fina Fernández, Olga García, Juan Giraldo, Miguel González Acosta, Joan González Ferreiro, Llorenç Homar, Isabel Juárez, Josep Manera, Concha Martín, Pilar Martínez Arce, Antònia Pascual, Teresa Prats, Ester Riera, Jordi Salas, Josep Maria Sarabia, Maria Teresa Serret, Teresa Zurita.

CARRER DEL DR. ZAMENHOF

Lluís Llàtzer Zamenhof
(1859-1917)
Creador de la llengua esperanto

CARRER DE FLUVIÀ

Ramon Berenguer de Fluvià
(segles XIV-XV)
Valedor de Jaume d'Urgell (foto)

CARRER DE BAC DE RODA

Francesc Macià i Ambert
(1658-1713)
Militar. Cap dels Miquelets

CARRER D'ESPRONCEDA

José de Espronceda y Delgado
(1808-1842)
Escriptor

PASSATGE D'ANTONI GASSOL

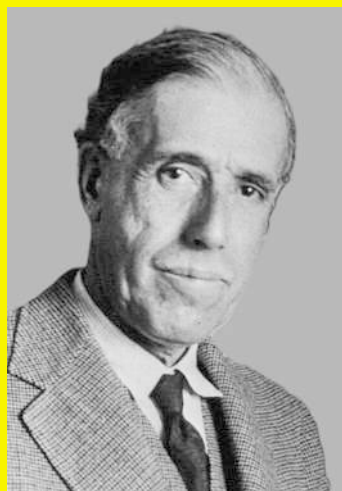
Antoni Gassol i Civit
xxx
Industrial mataroní

TORRE BERENGÜELA-CATEDRAL DE SANTIAGO

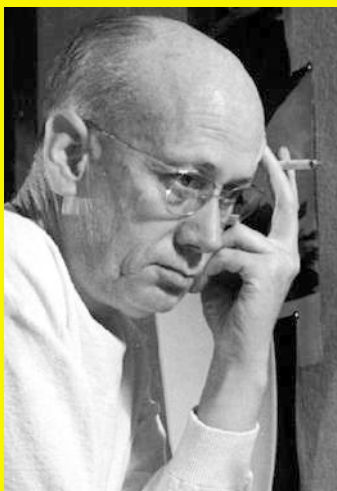
CARRER D'ANDRADE

Domingo Antonio de Andrade
(1639-1712)
Arquitecte

CARRER DE JULIÁN BESTEIRO

Julián Besteiro Fernández
(1870-1940)
Polític. President de les Corts

PLAÇA D'EDUARD TORROJA

Eduard Torroja i Miret
(1899-1961)
Enginyer

CARRER DE JORDI RUBIÓ I BALAGUER

(1887-1982)
Bibliotecari

C. RECTOR DE VALLFOGONA

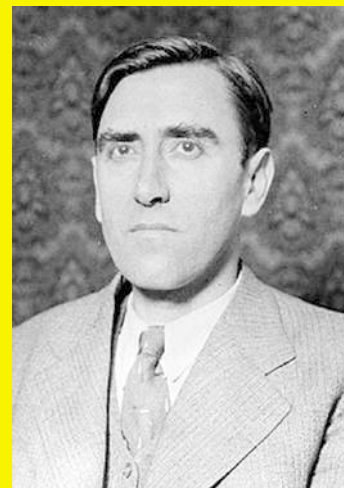
Francesc Vicenç Garcia
(1582-1623)
Poeta

LA PLAÇA, AMB LA RECTORIA I L'ESGLÉSIA VELLA

PLAÇA D'IGNASI JULIOL

(?-?)
Regidor de l'Ajuntament de
Barcelona (1809)

PLAÇA DE JOAQUÍN MAURÍN

Joaquín Maurín i Julià
(1896-1973)
Polític. Secretari general del POUM

CARRER DE JOSEP MIRET

Josep Miret i Musté
(1907-1944)
Conseller de la Generalitat (1937)

CASA DEL DOCTOR GISPERT AL CARRER DE LA SAGRERA, 169

C. BONAVENTURA GISPERT

Bonaventura Gispert i Vila
(1907-1976)
Metge andreuenc

CARRER DE JAUME BROSSA

Jaume Brossa i Roger
(1875-1919)
Dramaturg i articulista

RAMBLA DE PRIM

Joan Prim i Prats
(1814-1870)
Militar i polític liberal

ACTE D'HOMENATGE (17/4/2022)

CARRER DE JOSÉ GARRIDO GÁMEZ

(1981-2010)
Bomber mort en acte de servei

PLAÇA FERNANDO DE LOS RÍOS

Fernando de los Ríos Urrutia
(1879-1949)
Polític. Ministre d'Instrucció

PASSATGE XAVIER LLORENS

Xavier Llorens i Feliu
(1914-2002)
Fundador AV Grup La Pau

CARRER DE FÈLIX MARTÍ ALPERA

(1875-1946)
Pedagog

CARRER DE PERE VERGÉS

Pere Vergés i Farnés
(1896-1970)
Director de l'Escola del Mar

PLAÇA DE MANUEL AINAUD

(1885-1931)
President de l'Ateneu
Enciclopèdic Popular

PÇA. D'ARTUR MARTORELL

Artur Martorell i Bisbal
(1894-1967)
Pedagog

CARRER JOSEP ESTALELLA

Josep Estalella i Graells
(1879-1938)
Físic i químic

PASSATGE DE JOSEP MULA

Josep Mula i Sánchez
(1919-2006)
Fundador AV Grup La Pau

PRIMERA RUTA

CARRER DEL DR. ZAMENHOF
CARRER DE FLUVIÀ
CARRER DE BAC DE RODA
CARRER D'ESPRONCEDA
PASSATGE D'ANTONI GASSOL
CARRER D'ANDRADE
CARRER DE JULIÁN BESTEIRO
PLAÇA D'EDUARD TORROJA
CARRER DE JORDI RUBIÓ

SEGONA RUTA

CARRER RECTOR DE VALLFOGONA
PLAÇA D'IGNASI JULIOL
PLAÇA DE JOAQUÍN MAURÍN
CARRER DE JOSEP MIRET
CARRER BONAVENTURA GISPert
CARRER DE JAUME BROSSA
RAMBLA DE PRIM
CARRER DE JOSÉ GARRIDO GÁMEZ
PLAÇA FERNANDO DE LOS RÍOS
PASSATGE XAVIER LLORENS
CARRER DE FÈLIX MARTÍ ALPERA
CARRER DE PERE VERGÉS
PLAÇA DE MANUEL AINAUD
PLAÇA D'ARTUR MARTORELL
CARRER JOSEP ESTALELLA
PASSATGE DE JOSEP MULA

GENT martinenca

Yolanda Pirla Luna

DONYA QUIMETA

Article aparegut a la revista *Icària* (número 21, 2018) sobre la que va ser mestra de quatre generacions de poblenovines. Té placa al Passeig de la Memòria de la rambla del Poblenou i un jardí dedicat a la Verneda de Sant Martí.

Caminant per la rambla del Poblenou, en una de les plaques commemoratives que es van instal·lar fa uns quants anys, en podem llegir una dedicada a donya Quimeta, mestra del barri. Gairebé no trobareu cap poblenoví d'una certa edat que no hagi sentit parlar d'ella, i moltes poblenovines la van tenir com a mestra.

Joaquima Raspall i Juanicó va néixer el 1877, quan el nostre barri pertanyia al municipi de Sant Martí de Provençals. Va obtenir el títol de mestra als disset anys i des d'aquell moment es va dedicar a exercir la docència durant uns setanta anys. Tothom la coneixia amb el diminutiu de *donya* Quimeta.

L'escola, privada i només per a nenes, estava situada al carrer de Wad-ras (actual Doctor Trueta), cantonada amb Galceran Marquet, al costat de la plaça de Sant Bernat Calbó, en uns terrenys que el seu avi va comprar quan ella tenia uns deu anys. A l'entresol de l'edifici que es va construir hi vivia la família, i anys després els dos pisos superiors van ser destinats a les aules.

En el moment que va comentar a fer classes tenia tretze nenes. Quan el 1960 li van donar la Medalla al Mèrit al Treball, tenia 190 alumnes i aquella era la quarta generació d'estudiants. Moltes alumnes tenien la mateixa mestra que anys enrere les seves àvies. No va parar mai de fer classes, ni en temps de la guerra ni durant la postguerra.

Yolanda Pirla va ser membre de la junta directiva de l'Arxiu Històric del Poblenou.

TREBALLADORA INCANSABLE

En aquella casa hi va viure amb la seva família. El seu marit, Dionís Montón i Bonet, va morir el 1932, i allà hi van néixer els seus tres fills, la Mercè, la Josepa i en Dionís, i també el seu nebot més conegut, el doctor Josep Trueta i Raspall.

Tenia un caràcter fort i era una treballadora incansable. Tothom reconeixia el seu valor com a docent i va rebre diferents guardons durant la seva vida. L'Associació de Magisteri Particular de Catalunya i Balears li va fer un homenatge pels seus 25 anys com a mestra. Als 50 anys com a docent, novament va rebre un reconeixement públic.

El 1960 li van concedir la Medalla de Plata al Mèrit del Treball. En aquells moments tenia 83 anys i ja en feia 65 que exercia de mestra. Quan li van donar aquesta medalla no tenia cap intenció de jubilar-se, segons va dir en una entrevista publicada a *La Vanguardia* feta per Manuel del Arco. Aquest premi va ser un esdeveniment al barri. Es va celebrar una missa a la parròquia de Sant Bernat Calbó, a la qual van assistir el delegat de Treball, Vicente Toro, el tinent d'alcalde delegat de Cultura, Josep Maluquer, i el president de la Federació de Centres de Ensenyament, Ramon Bosch, i es va fer una festa a l'Aliança per al lliurament de la medalla.

PREMI SANT MARTÍ

Quatre anys més tard, el 1964, rebé la medalla de bronze dels premis Sant Martí en la categoria individual per la seva tasca com a docent i, el mateix any, el diploma de la *Comisión Delegada de Acción Cultural, junta Municipal de Enseñanza Primaria y Servicio Español del Magisterio* pels més de 71 anys dedicats a la tasca docent.

**Donya Quimeta el 1942,
envoltada d'alumnes i professores**

Però reconeixements públics a banda, la millor valoració de la tasca d'un mestre perviu en els seus alumnes, i gairebé tothom la recorda amb estimació, amb el seu semblant seriós. Moltes de les seves deixebles la defineixen com a «molt senyora», amb els seus cabells recollits en un monyo i el seu davantal blanc, pujada dalt de la tarima ensenyant labors i lectura, amb el seu incansable esperit de treball. Normalment, era la primera a arribar i l'última a marxar.

A la seva escola s'impartien les assignatures pròpies de l'època per a una escola femenina: treballaven la lectura i l'escriptura, feien dictats, problemes matemàtics, càlcul i mecanografia. Les alumnes recorden una màquina d'escriure Underwood i una Regia en un petit quartet on practicaven per torns. També aprenien a cosir i a fer puntes de coixí, ganxet i tot tipus de labors. Mancaven, però, assignatures artístiques o esportives, que sí que hi eren a les escoles masculines.

Cal destacar que, tot i que l'ensenyament havia de ser en castellà, les nenes parlaven i cantaven en català i es dirigien a les mestres en la seva llengua.

Algunes de les seves deixebles recorden la imatge de la Puríssima Concepció —el nom oficial de l'escola era el Puríssim Cor de Maria— que presidia una de les aules i que era substituïda ràpidament per una fotografia de Franco quan hi havia visita dels docents de la Falange.

També es patien els càstigs propis l'època: les alumnes que xerraven o es portaven malament podien rebre una bona picada als dits amb el regle o acabar amb els braços en creu subjectant llibres.

UN ENSENYAMENT QUE FA CRÉIXER

Tot i això, també hi havia temps per a la diversió. Com la vegada que unes alumnes van tirar pólvores de talc per terra perquè les mestres i les companyes rellisquessin! Quin ensurt quan l'endemà van trobar els seus noms escrits a la pissarra amb una anotació que deia que eren les alumnes que pitjor s'havien portat! O quan s'amuntegaven a la galeria per poder veure passar els nois de l'escola propera. I també hi ha records per al fill de *donya* Quimeta, en Dionís, que era metge i

pel que sembla era molt ben plantat, i moltes volien fer-se alguna petita ferida perquè ell les guarís.

Diverses mestres ajudaven *donya* Quimeta en les seves tasques: la senyoreta Casanoves —sempre molt elegant i maquillada—, la senyoreta Maria, la senyoreta Mercè, la senyoreta Dolors... L'escola va ser una de les llavors que als anys setanta, juntament amb l'Acadèmia Sant Lluís, es van convertir en l'Escola Grèvol.

Donya Quimeta va morir el 1968, a l'edat de 91 anys. El besnet de *donya* Quimeta, mossèn Jaume Aymar, va escriure una homilia sobre els mestres i va recordar la seva besàvia: «Quan una persona es creu, entusiasmada, allò que ensenya, sentim que el seu ensenyament ens arriba i ens fa créixer». ❖❖❖

publicacions

17 DE MARZO. LA VACUNA NOS CAMBIÓ LA VIDA

Pedro García, durant anys professor de Física i Química de l'institut Infanta Isabel d'Aragó, va patir greus seqüeles de la vacuna dels laboratoris AstraZeneca contra la COVID-19. Va interposar una denúncia i el 2025 la justícia li va donar la raó: les conseqüències de la vacunació es poden considerar un accident laboral. Això ha obert el camí a les reclamacions de milers de persones afectades per la vacuna.

El procés de la malaltia, la denúncia, el judici i la sentència ha estat portat al llenguatge del còmic per Daniel Torrado, dibuixant vernedenc que ha col·laborat amb la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ en diferents publicacions.

L'ESPOLI GENERAL

El llibre de la historiadora valenciana Neus Moran Gimeno porta per subtítol "La requisada franquista del patrimoni del moviment associatiu i obrer dels territoris de parla catalana (1939-1978)".

En el seu preàmbul, l'autora descriu la investigació històrica així: "Sí, aquest llibre parla de les víctimes i d'allò que els fou impunement usurpat com a mesura de càstig alligadora i prolongada. I parla dels executors. Ens descobreix les connexions entre els organismes judicials, administratius i militars que formaven els engranatges de l'aparell dissenyat expressament per portar-la a terme i finançar-la, la requisada. Però també parla dels còmplices, dels espies, dels denunciants anònims, dels banquers, dels registradors, dels empresaris, de la població denominada afectada al *Glorioso Movimiento Nacional*, entre la qual sobresortien els fidels a l'ideari amb què es folrà i impulsà l'aixecament militar del 18 de juliol de 1936 contra la II República. Revela el joc d'interessos dels que foren participants necessaris i beneficiaris de la requisada dels enemics i com aquesta trama de lleialtats al bloc vencedor revestí de legitimitat la seua política repressiva".

documents

Joan Pallarès-Personat

JAUME BROSSA I ROGER, ANDREUENC I APÒSTOL DEL MOVIMENT MODERNISTA

Aquest text va acompanyar la disposició d'Alcaldia (1999) sobre la denominació del carrer dedicat a Jaume Brossa, que fa de límit entre els districtes de Sant Martí i Sant Andreu i és la continuació de la ronda de Sant Martí.

El pare de Jaume Brossa i Roger era un home apreciat a Sant Andreu, població que li dedicà una plaça, Marià Brossa i Arnó. Era de família arreladament andreuenc, nat l'any 1831, home de lletres, titulat en Filosofia per la Universitat Literària, pedagog, mestre de minyons de diverses generacions andreuencs, així com fundador i director d'*El Faro Andresense*, primera revista periòdica de Sant Andreu, i col·laborador d'*El Clamor del Magisterio* i d'*El Monitor de Primera Enseñanza*.

Alcalde primer de Sant Andreu de Palomar en el règim constitucional i democràtic quan *La Gloriosa Septembrina* —revolució dirigida per Prim i Topete que destrona la monarquia el 1868—, fou autor de diversos llibres de text, dels emprats per a l'ensenyament de nois i noies, essencialment en les matèries de geografia i història: *Nociones de Ciencias Naturales* (1867), *Nociones de geografía universal y de historia de España* (1874), *Manual completo de hilatura de algodón* (1876), *Guía del instructor catalán* —en dues parts, en realitat una gramàtica castellana— (1882), *Nuevo catón o principios de lectura* (1883), *Nociones fundamentales de religión y moral* (1884) i *Tratado de Urbanidad* (1887).

Home de l'època, però amb certs aspectes de mentalitat oberta i pensament avançat, cofundador de la Casa Asil (institució avui ben viva), de tarannà pacífic, fou

respectat fins i tot pels seus adversaris; va ser mestre del seu fill i del dramaturg Ignasi Iglésias.

Jaume Brossa i Roger va néixer el 14 d'abril de 1868 a Sant Andreu, una data certa però que durant anys ha estat mal transcrita a les enciclopèdies i als pocs treballs biogràfics, que sempre l'han situat entre 1869 i 1875, però que mossèn Clapés consigna amb precisió. Mort el seu pare el 1891 —aquí algunes fonts també indiquen 1881, cosa que no concorda amb la seva bibliografia que seria, majorment, pòstuma— el germà gran seguí regentant l'acadèmia familiar fins que la mare acabà per arrendar-la.

Ateneïsta, francmaçó, home de tertúlia i de polèmica des de ben jove, aviat destacà entre els ambients andreuencs i barcelonins d'una renaixença ja en declivi; amb els seus amics inseparables, Pere Coromines i Ignasi Iglésias, fou l'introduïdor d'un nou corrent de pensament, de les noves tendències naturalistes i sim-bòliques en matèria literària i teatral que arribaven a través de les obres del noruec Henrik Ibsen o el flamenc Maurice de Maeterlinck. Aquest corrent, al qual s'afegirien personatges com Joan Maragall, donà origen al Modernisme, un fenomen al qual en la literatura castellana s'incorporaren els autors Juan Ramón Jiménez, Antonio Machado i Rubén Darío i que de la literatura passà a la pintura, l'escultura, la música i l'arquitectura, que és l'art on a Catalunya queda fixada més vivament la imatge del moviment.

Jaume Brossa fou poc procliu a cenyir-se als programes acadèmics, per això no cursà cap carrera universitària i la seva formació, enciclopèdica i completa, fou a través de la lectura constant. Treballà a la banca, on arribà a ser, des de ben jove, home de confiança per la

Joan Pallarès-Personat, periodista i escriptor. Autor de nombrosos articles i llibres sobre la història de Sant Andreu de Palomar i la Sagrera.

seva capacitat; en això potser coincidia amb el seu company Pere Coromines, qui arribaria a ser cap de les finances municipals de Barcelona i directiu dels Bancs de Catalunya i Hispano Colonial.

Va ser un dels ideòlegs i millor exponent intel·lectual del moviment catalanista d'arrel llibertària. Aquesta tendència fou escapçada i durament reprimida, tot aprofitant l'atemptat del carrer Canvis Nous de 1896 que donà lloc al muntatge anomenat «Procés de Montjuïc», on es feu tristament cèlebre el torturador Tinent Portas. Pere Coromines fou empresonat amb molts altres, fins a 400 persones, entre les quals hi havia F. Tarrida del Màrmol, J. Lluнас, J. López Montenegro, Teresa Claramunt i J. Montseny (F. Urales).

Aschieri, Nogués, Alsina, Molas i Mas van ser afusellats; d'altres, condemnats a vint anys o deportats al Sàhara.

Aquell «Procés de Montjuïc» també trencà una tradició, la dels literats àcrates catalans, la Literatura llibertària restaria sempre més marginal, contracultural; va emmudir plomes tan brillants com les de J. Lluнас, Eudald Canivell, Emili Guanyabens i Felip Cortiella. Ignasi Iglésias, en l'inici de la seva glòria consagrada, hagué de moderar-se i s'escapà de les massives detencions i tortures al castell de la ignominia. En aquells moments Jaume Brossa

ja era a París; després va anar a Londres. Li havien advertit que seria processat per la jurisdicció militar, acusat del pintoresc delictes de sedició, per haver estat autor d'un article amb el qual convidava a la reflexió els soldats que es-taven destinats a embarcar cap a les guerres colonials de Filipines i Cuba. Va creuar la frontera i es posà fora de l'acció dels militars, cosa que indica el seu tarannà poc amic dels màrtirs i de les accions heroiques histriòniques.

D'aquella feta es dissolgué la colla Foc Nou, de la qual també formaven part, a més dels esmentats, Celestí Galceran, Josep Roca Cupull, Bernat Rodríguez Serra i Ramon Sempau. Aquest grup es reunia els vespres, a les deu de la nit, en un banc de la Gran Via a prop de la plaça de Tetuan. Ells mateixos donaren vida a una altra entitat, el Teatre Independent, que el 16 d'abril de 1896 estrenà al Teatre Olimpo *Espectres*, d'Henrik Ibsen, en versió de Joaquim Casas-Carbó i Pompeu Fabra; la representació anà precedida d'una conferència de Pere Coromines. Al l'obra, Ignasi Iglésias feia d'Oswald i Jaume Brossa interpretava el Pastor Manders.

Jaume Brossa fou poc procliu a cenyir-se als programes acadèmics, per això no cursà cap carrera universitària i la seva formació, enciclopèdica i completa, fou a través de la lectura constant

Quan Jaume Brossa fugí a França, ja era objecte de vigilància i inquietud per part del govern de l'època, en especial dels comandaments militars. Amb Unamuno, Coromines, Anselmo Lorenzo i F. Tarrida del Màrmol col·laborava a la revista àcrata *Ciència Social*, on es publicaven traduccions d'articles de Kropotkin o Pelloutier. Això era el 1895, en uns moments en què al catedràtic Odón de Buen, conferenciant de l'Ateneu Obrer de Sant Andreu, iniciador dels estudis oceanogràfics a l'estat espanyol, se l'apartava de l'ensenyament per haver difós les tesis de Darwin.

Els seus primers articles, conferències, organització de vetllades teatrals, etc., daten de cap a 1890, quan amb Coromines i Iglésias es dedicaven a l'apostolat de la difusió de la cultura entre les masses tre-

balladores, tot seguint l'ideal que l'adquisició de coneixements ajuda a assolir la llibertat. Col·laborador, entre moltes de *Catalonia*, una fita important en la carrera de Brossa és el pas per *L'Avenç*, revista catalanista que es convertí una època en diari, sostinguda per Jaume Massó i Torrents i amb Joaquim Casas-Carbó. A *L'Avenç*, hi entrà de la mà de Tutau, l'empresari teatral de l'Ignasi Iglésias novell, i fou una publicació essencial: s'hi sentaren les bases de l'ortografia fabriana, a les quals Brossa contribuí. Fou portaveu del Modernisme, i des de les seves pàgines Brossa escrigué articles veritablement sensacionals i innovadors, expressant la insatisfacció i el rebuig de les solucions socials aportades pel sistema sorgit de la restauració monàrquica de 1876 i de la Renaixença catalana. Naturalment, això toparia amb el conservadorisme,

Amb Unamuno, Coromines, Anselmo Lorenzo i F. Tarrida del Màrmol col·laborava a la revista àcrata *Ciència Social*, on es publicaven traduccions d'articles de Kropotkin o Pelloutier

cada vegada més palès, dels editors, que parlaven de l'art per l'art, quan ell —ells tres— defensaven el compromís dels intel·lectuals. D'això, en els seus articles diu que la societat catalana «semblava algú que ha perdut la carta de navegar» i «contra una cultura tradicionalista i localista, una cultura moderna i nacional».

El 1892 escrivia *Viure del Passat*: «El centenari de Colom ha produït a Espanya un fenomen que no és nou. Sempre que entre nosaltres hi ha una cosa que adquireix un segell de transcendència, veiem aparèixer la superficialitat que és la característica de la gent de migjorn [...] de manera que per a ells no hi ha més història que la que resulta de la llegenda...»; «la figura de Colom, com quedarà després de l'apoteosi de crítica històrica i festes que s'haurà fet al voltant d'ella?»

El 1893 a *Independència de la Crítica* afirmava: «El passat sols té de servir-nos d'ensenyança per guarir els nostres defectes». A *Juventut catalana* d'ara retreu

el poc valor que donem els catalans a les nostres coses: «La Catalunya mercat, jueva, sanxopancesca, mojjigata i falsificadora, ha de desaparèixer davant d'una Catalunya instruïda, d'esperit lliure i força expansiva»; encara aquell mateix any, retreia a Santiago Rusiñol que parlés en castellà a l'Ateneu quan es proclamava anarcocatalà, un Rusiñol que havia impulsat la representació a Sitges de *La Intrusa*, de Maeterlinck.

També fou un col·laborador de *Juventut*, revista sorgida després de *L'Avenç*, el 1900, amb sis anys llargs d'existència, i que tingué continuïtat en una important col·lecció editorial, la Biblioteca Joventut, que assolí 47 volums publicats fins al 1914.

No fou un exiliat qualsevol. Amb el ronyó cobert per la feina de corresponsal a París de la banca on treballava, ho continuà fent a Londres quan les autoritats franceses l'invitaren a marxar per considerar-lo incòmode a causa de la seva reputació i de la petició formal d'extradició per part del govern de Madrid, ja que formava part d'un comitè internacional que s'oposava a la guerra colonial de Cuba. Brossa també col·laborava, tant a París com a Londres, escrivint a la premsa d'allà, per quant parlava i escrivia, a més del català, el castellà, l'anglès, el francès, l'italià i l'alemany. Els seus articles a *El Poble Català*, d'una època més tardana (1907) són també sobradament celebrats.

Amnistià per Sagasta el 1897, després que Angiolillo acabés amb la vida del Cap de Govern Cánovas del Castillo, pogué tornar a casa, bé que ho feia els estius, de vacances, i no ja a Sant Andreu, sinó instal·lat a Barcelona; sols freqüentava la seva població de naixença per a visitar la seva mare que vivia al carrer Sócrates. Aprofitava les estades a la Ciutat Comtal per pronunciar unes delirants conferències a l'Ateneu barceloní: escandalitzava tothom en dir les coses pel seu nom, creava la polèmica i tornava a l'estranger tot deixant la paraula a la boca dels seus increpadors; aquests fets li valgueren que Eugeni d'Ors, al *Glosari* (1910), li atorgués el títol de «professional en l'art de l'espatarrament».

Els seus articles també feien forrolla; amb la seguretat del qui escriu fora de les urpes del poder i amb l'única censura de la por dels directors dels diaris,

lliurava unes cròniques que deien coses que molts no gosaven escriure, i més en temps de crisi: la pèrdua de les colònies, la desastrosa actuació dels militars, el naixent moviment catalanista lliure de complexos o les idees regeneracionistes del moviment modernista, tot amanit amb unes excel·lents crítiques d'art i amb la comunicació de les novetats que els corrents artístics i intel·lectuals imperaven per Europa i el món lliure.

D'ell ens diu Claudi Ametlla a les *Memòries Polítiques*, volum I: «De París estant, aquest escriptor ens transmetia llargs articles, en gran quartilla, cobertes de lletra grossa, car en ell tot era frondós i abundós». Els l'hi revisaven perquè era agressiu i no gaire en la línia del diari, anava contra el catalanisme reaccionari, "vigatanisme o floralisme", en deia. Coincidia amb Alomar, però en una ressenya de la conferència «Catalunya davant d'Espanya», pronunciada per Brossa a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, Ametlla s'entusiasma en la crítica de la conferència i li val la reprimenda de la direcció del diari.

Continuant amb aquestes *Memòries*, ens diu que Brossa vestia impecablement, amb un «Levisacs», por-

tava «barba assíria» i caminava amb majestuositat i «feien sensació les seves llempeguijans i iconoclastes improvisacions a la penya de l'Ateneu o a les sales de les Redaccions» amb «gran dignitat de la seva vida i del seu art de conversaire». Malgrat això, Claudi Ametlla admet que quedava en una posició anacrònica, s'aïllà en no seguir fil per randa el carro del nacionalisme republicà, com feren els seus amics Coromines i Iglésias, i el fet de ser massa individualista degué ser la causa que «seguí sent un precursor fins i tot quan el messies anunciat ja havia arribat.»

Bohemi i pianista a Montmartre, però de bohèmia elegant, barba i figura pulcre, fou autor d'un parell d'obres de teatre mai no reeixides: *Els Sepulcres Blancs* (1900) i *Les flors dels Dessert* (1902). Va casar-se i tingué un fill; la seva esposa era una de les dues filles del pedagog Francesc Ferrer i Guàrdia, fundador de l'Escola Moderna i assassinat pels Fets de Juliol de 1909 o Setmana Tràgica. Brossa, des

Fou un dels principals impulsors de la campanya internacional per pressionar el govern espanyol que desistís de condemnar el seu sogre, Francesc Ferrer i Guàrdia

de l'estranger i ben relacionat internacionalment, fou un dels principals impulsors de la campanya internacional per pressionar el govern espanyol que desistís de condemnar el seu sogre.

De fet, aquell 1909 trencà moltes coses entre els tres amics, Brossa, Coromines i Iglésias. Mentre el segon, ben situat en un càrrec municipal, era a Alemanya a estudiar les administracions municipals, i Iglésias era regidor republicà per Sant Andreu a l'Ajuntament de Barcelona, Brossa estava més al costat dels de les barricades; el distanciament és feu evident. La família Brossa també s'havia disgregat: un germà havia mort i l'altre havia emigrat a les Canàries, on encara viuen els descendents.

Retornat a Barcelona definitivament el 1911, no desistí en la lluita, aïllat i abandonat per molts en voler

servar la fermesa en els seus ideals, des de 1914 quan publicà l'article «Ecos de la tragedia», el primer de la llarga sèrie on defensava la pau i la causa aliada contra les agressions germanòfiles i imperials a la guerra europea. En aquells moments codirigí, i després ho faria tot sol, *El Diluvio*, diari crític, populista, republicà, anticlerical i molt centrat en temes municipals. A *El Diluvio*, el conegué Claudi Ametlla, qui parla sovint del diari als sis volums de les *Memòries Polítiques*:

«La redacció era a uns baixos d'Escudellers Blancs, quan Miró i Folguera deixà la direcció l'ocupà Brossa, que es limita a escriure el Delantal, no canviant res, vivia per les seves fal·leres»; «de format petit, que cap a la butxaca i es pot llegir còmodament al tramvia».

Brossa estigué estretament vinculat i publicà nombrosos articles a la revista *Iberia*, completament intel·lectual, en la qual els articles en castellà d'Unamuno, Pérez de Ayala, Araquistain i Salvador de Madariaga eren celebrats, així com els escrits en català per Rovira i Virgili, Gabriel Alomar, Josep Carner, J. M. López-Picò, Prudenci Bertrana i Nicolau d'Olwer, i les col·laboracions dels artistes J. M. Junoy, Apa i Inglada.

Pel 1916, davant l'agonia de la UFNR [Unió Federal Nacionalista Republicana], el Bloc Republicà Autonomista presentà candidatures no sols als seus feus de Vilanova i de Tortosa, on J. Pinilla i Marcel·lí Domingo eren a bastament votats, sinó a la mateixa Barcelona, amb Francesc Layret, Àngel Samblancat, Gabriel Alomar, el Dr. Queraltó i Jaume Brossa. Obtingueren uns onze mil vots cada un, sense pressupost per organitzar actes. Marcel·lí Domingo sortí elegit i Pere Coromines dimití de president d'UFNR.

Jaume Brossa i els seus companys de candidatura a les eleccions de 1916, que formaven el BRA esmentat, es van fusionar amb la Juventut Republicana de Lleida, d'Alfred Perenya i Humbert Torres, restes de la UFNR, el Partido reformista de Lluís Companys i de Bernaldo de Quirós, els federalistes empordanesos d'August Pi i Sunyer i persones independents, i van fundar l'abril de 1917 el Partit Republicà Català, catalanistes estretament connectats amb els grups obrers, el qual obtingué representació parlamentària en la

Coalició d'Esquerres a les eleccions de 1918, però que fou disgregat a la fi de 1919, quan Brossa havia mort, arran de la proposta de Layret i de Companys d'adscriure el partit a la III Internacional.

Va ser detingut encara una altra vegada —la vida de Jaume Brossa és una constant d'exilis, persecucions i detencions per les seves idees—, a conseqüència de les informacions que publicà durant la vaga de gener de 1919; va anar a parar a un vaixell-presó ancorat al port de Barcelona, d'on sortí alliberat al cap de pocs dies, però greument malalt, afectat per la mortífera epidèmia de grip d'aquell any que tants estralls causà. Jaume Brossa ja no es recuperà i morí pocs dies

Va ser detingut encara una altra vegada —la vida de Jaume Brossa és una constant d'exilis, persecucions i detencions per les seves idees—, a conseqüència de les informacions que publicà durant la vaga de gener de 1919; va anar a parar a un vaixell-presó ancorat al port de Barcelona, d'on sortí alliberat al cap de pocs dies, però greument malalt

després, entrat el mes de febrer, quan anava a fer 51 anys, a causa de la malaltia contreta.

DISPOSO:

Aprovar el canvi de denominació i de tipologia de l'actual tram final del passeig de la Verneda, des del carrer de Santander fins a la ronda de Sant Martí, per carrer de Jaume Brossa, en els Districtes de Sant Martí i Sant Andreu.

Barcelona, 16 de juny de 1999.

L'alcalde Joan Clos i Mateu»

(ref. 2739, Gasetta Municipal, 21, de 10 de juliol de 1999) ❖❖❖

patrimoni

ELS "TRESORS" DE L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

L'església vella de Sant Martí de Provençals és un dels símbols d'identitat del barri i del districte. Dona nom al Barri 72 i a un districte que és hereu de l'antic poble independent de Barcelona entre 1716 i 1897. Quan el veïnat de La Verneda de Sant Martí pensa en un indret que identifiqui el seu barri, molts expressen les seves preferències per la vella església. L'obligada visita al temple ens descobreix tot un seguit d'elements artístics dignes d'admiració.

EL RETAULE

Cal començar el repàs pel retaule de sant Martí que es pot veure rere l'altar major de l'església. És una reproducció fotogràfica de l'original que es troba als magatzems del MNAC (Museu Nacional d'Art de Catalunya).

Es tracta d'una obra del 1460, feta pel mestre Antoni de Llonya (o Antoine de Lohny). Sabem que era un artista savoià itinerant i que va venir a Barcelona per fer el cartró dels vitralls de la rosassa de Santa Maria del Mar.

Un retaule és una obra d'art que té una estructura complexa. Consta de taules pintades que s'allotgen en *cases*, organitzades verticalment en *carrers* i horitzontalment en *pisos*.

En el carrer central sol representar-se la figura a qui està dedicada l'obra, en aquest cas sant Martí. La part baixa rep el nom de bancal o predel·la.

L'afany visual didàctic volia que els creients que acudien a missa tinguessin una referència sobre l'advocació de la parròquia.

En el cas del retaule de sant Martí, el carrer central està ocupat per sant Martí partint la capa amb el pobre

Retaule de sant Martí

(amb vestidures del segle XV). En la part superior es representa una «pietat»: Maria sosté el seu fill mort acompanyada de santa Maria de Magdala i de sant Joan.

En el carrer de l'esquerra hi ha tres cases que representen moments de la vida del sant: el baptisme de Martí als divuit anys; la destrucció de temples pagans; i la curació d'una noia a punt de morir.

En el carrer de la dreta: la consagració com a bisbe de Tours; el miracle de l'arbre; i el miracle del naufragi.

El bancal o predel·la té com a figura central Jesucrist mostrant els estigmes de la passió. A l'esquerra, sant Bernardí de Siena (molt popular perquè havia estat canonitzat el 1450), santa Apol·lònia d'Alexandria (amb la palma del martiri, unes tenalles i un queixal) i sant Abdó (llavors patró dels pagesos, amb sant Senén i sant Galderic). A la dreta, santa Àgueda de Sicília (amb la palma del martiri i una safata amb els seus pits), sant Senén (patró dels pagesos) i santa Bàrbara de Nicomèdia (amb la palma del martiri i la torre en la qual va ser tancada).

ELS VITRALLS

La continuada sèrie de destruccions que ha patit l'església vella de Sant Martí de Provençals al llarg de la història significa que no és fàcil trobar elements arquitectònics originals.

El 2001 es van bastir dos vitralls nous a les finestres gòtiques de l'altar. Els cartrons són obra de l'artista Anna Badia i Nogués. El situat a l'esquerra representa sant Martí partint la capa amb el pobre i a sota dos joves que comparteixen. El de la dreta representa al

Rosassa

sant com a patró i evangelitzador dels pagesos. S'hi veuen un arc de Sant Martí, l'església amb les masies al voltant i productes típics del camp.

Més antics són els vitralls de la capella que trobem entrant al temple a l'esquerra. Representen santa Rosa de Lima i sant Josep. Isabel Flores de Oliva (Lima, Perú, 1586-1617) fou la primera santa de l'Església catòlica de terres americanes. És la patrona del Perú, les Filipines i dels tuberculosos, per la malaltia de què va morir.

El 2004 es va instal·lar una nova rosassa al frontispici del temple. Representa els Dons d'Esperit Sant (saviesa, enteniment, ciència, consell, pietat, temor de Déu i fortitud) en els set colors de l'arc de sant Martí.

LA PORTALADA

A partir del segle XII, l'arquitectura va incorporar l'escultura com a element ornamental en els edificis religiosos. El cas català més espectacular és el de la portalada del monestir de Sant Maria de Ripoll. A l'església vella de Sant Martí de Provençals, del segle XV, encara es conserven algunes peces originals de la seva portalada.

Com a patró dels cavallers, les portes dels temples dedicats a sant Martí solen estar clavetejades de ferradures. En l'actual portalada de Sant Martí de Provençals han desaparegut, com també el timpà original (destruït el 1936) i les escultures de

Portalada (1930)

sant Pere i sant Pau. Tots tres elements han estat restituïts amb obres de l'escultor barcelonès Lau Feliu Maspons.

Per sobre del cap de sant Pere encara es pot veure les figures d'Adam i Eva amb l'arbre de la saviesa i tota una sèrie d'angelets.

En la columna de l'esquerra es pot veure un escut amb una sella de

Sant Martí

Museu

munyar. Pertany a la família Sellarés, que va pagar les despeses de la construcció de la portalada. En Joan Sellarés i la seva dona apareixen als costats de l'antic timpà en actitud de pregar.

Al final de l'ogiva es troben dos elements: l'arbre de la vida, original, encara que molt deteriorat, i la figura del Pare Creador, completament renovada.

IMATGERIA

Dins l'església hi ha diferents obres d'imatgeria que representen: sant Martí, vestit de bisbe (durant molts anys va presidir l'altar); la Mare de Déu de Montserrat; la Mare de Déu del Pilar; un Sagrat Cor; un Crist; i una Pietat.

EL MUSEU

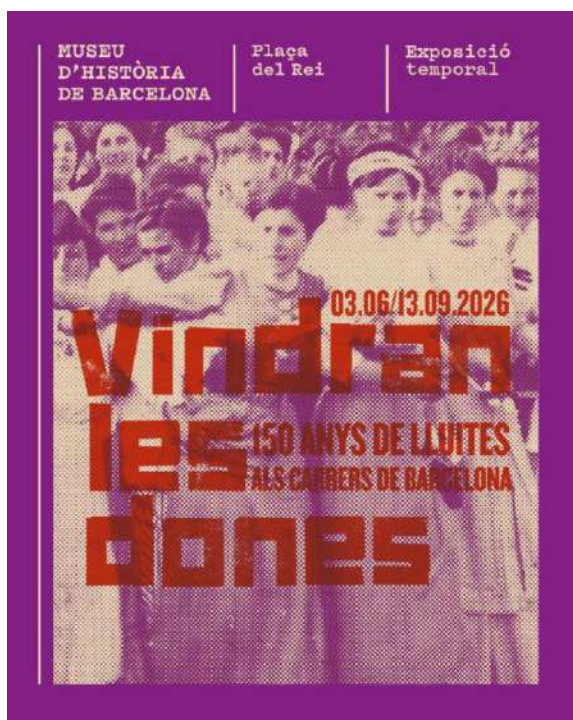
Entrant a l'església a la dreta hi ha una petita sala plena d'objectes litúrgics: és un petit museu on es troben peces dels segles XVIII, XIX i XX. Entre elles, calzes, custòdies, reliquiaries i una pila baptismal del segle XVII.

Just abans d'entrar al museu trobem algunes làpides funeràries de persones que havien estat enterrades al temple. La més gran pertany a Gaspar de Barrionuevo y Figueroa, marquès de Cusano i cavaller de l'Orde de Sant Jaume, enterrat a l'església el 1692.

Davant del museu, al costat del Crist, hi ha un mural on s'explica en imatges l'evolució històrica de l'església de Sant Martí de Provençals, des del 1432 fins a l'actualitat.

exposicions

VINDRAN LES DONES

Vindran les dones. 150 anys de lluites als carrers de Barcelona

**Museu d'Història de Barcelona
Plaça del Rei**

Del 3 de juny al 13 de setembre de 2026

Horaris: de dimarts a dissabte, de 10 a 19 hores. Diumenge, de 10 a 20 hores

Coincidint amb l'exposició, el Museu ofereix, aquest estiu, una àmplia programació d'activitats pels carrers de la ciutat, amb itineraris que expliquen i reivindiquen el rol de les dones al llarg de la història, i itineraris literaris d'escriptores catalanes que van escriure i viure la ciutat de Barcelona
Consultar en: xurl.es/i1moh

Vindran les dones. 150 anys de lluites als carrers de Barcelona proposa una lectura feminista de la història recent de la ciutat a través de la mirada d'aquelles escriptores, artistes i activistes que hi han viscut.

Des del segle XIX fins avui, el recorregut recull el testimoni literari, artístic i històric d'una vuitantena de dones de diferents èpoques que han transitat de l'àmbit privat a l'espai públic, impulsant o recollint les lluites socials, culturals i polítiques més decisives del darrer segle i mig a través de diferents perspectives ideològiques i culturals i amb la literatura i l'art com a eines centrals d'emancipació, resistència i transformació

Des de les anarquistes i obreristes de finals del segle XIX, passant pels feminismes de principis de segle XX i les segones onades dels anys setanta, fins als moviments contemporanis. Dones conegudes i desconegudes, dones que lideraven la integració de la dona en l'esfera pública i la cultura; dones que vetllaven per ampliar els drets; dones que escrivien històries de dones i d'altres que testimoniaven les transformacions d'una ciutat en tensió i, per això mateix, sempre canviant, sempre monstruosa. Dones que reivindicaven l'organització col·lectiva, l'escola laica, la participació de la dona en la política, el català a l'escola i en la vida en comú; dones que contribuïen a xarxes de solidaritat.

Documents, obres i testimonis construeixen un relat coral que recupera una memòria sovint invisibilitzada pel relat dominant, de biaix masculí i patriarcal, i dibuixa una ciutat viva, conflictiva i en transformació constant.

El relat s'articula a partir de quatre moments històrics, amb atenció als episodis clau i les protagonistes literàries de cada etapa: "Segle XIX: construint la ciutat moderna", "República, guerra i exili", "Postguerra i transició" i "El nostre segle".

L'exposició, comissariada per Mita Casacuberta, Ingrid Guardiola i Anna Maria Iglesia es pot visitar al Museu d'Història de Barcelona. Plaça del Rei, del 3 de juny al 13 de setembre de 2026. ❖❖❖

en línia

FREIRCORBATASYPLANCHARHUEVOS.COM

El periodista Xavi Casinos publica en diferents mitjans els seus descobriments sobre la *Barcelona secreta*. Després els ofereix en la seva pàgina web.

A més de les seves col·laboracions periodístiques, Casinos (Barcelona, 1963) és autor de nombrosos llibres. Uns quants porten per títol *Barcelona Secreta*, altres estan dedicats a la Barcelona maçònica i també s'ha endinsat en el món de la novel·la policíaca (*Tren de venganza*, 2010).

Casinos treu a la llum les històries que hi ha al darrere d'indrets que barcelonins i barcelonines passegem quotidianament i en els quals no ens hi fixem.

Casinos treu a la llum les històries que hi ha al darrere d'indrets que barcelonins i barcelonines passegem quotidianament i en els quals no ens hi fixem

És el cas de l'hotel Peninsular (carrer de Sant Pau, 34). Només entrar ens trobem amb un pati abalconat de tres pisos **(1)**. L'espai va ser un convent d'agustins, traslladat des del barri de la Ribera després de la caiguda de Barcelona en la Guerra de Successió el 1714.

O de la Cereria Subirà (baixada de Llibreteria, 7). És la botiga més antiga de la ciutat (1761) i la primera a il·luminar-se amb llum de gas **(2)**.

Encara més sorprenent és el fris de la casa Blajot (passeig de Gràcia, 32, cantonada amb Diputació). L'edifici va ser construït el 1872 **(3)**, obra de l'arquitecte valencià Rafael Guastavino. Unes obres de remodelació als anys 80 va redescobrir un fris, obra de Rossend Nobas, on es representen els avenços de la humanitat al llarg de la història: l'inici de l'agricultura, el foc, la ceràmica, l'escriptura, la fusteria, el teixit, el vidre, la impremta, l'arquitectura, la màquina de vapor... ❖❖❖

(1)

(2)

(3)

antic municipi

Joan Villoro

EL GUINARDÓ: BARRI I MERCAT, DEL FRAGMENT A LA CENTRALITAT

Article publicat a la revista *El Pou* (número 5, 2015) del Grup d'Estudis El Pou de la Vall d'Horta i la Muntanya Pelada.

De la lectura de cartografia del barri del Guinardó es plantegen les següents consideracions.

La construcció del barri del Guinardó de Barcelona s'inicià en un territori rural de la perifèria de Barcelona, caracteritzat per l'acusada topografia. Camins, torrents, finques agrícoles, masies, donen un ordre rural a aquest territori d'allò que podem considerar com el Guinardó antic delimitat pels eixos estructurants de la travessera de Gràcia, el camí d'Horta (carrer Garrotxa), i el camí de la Font Castellana-Dos Rius (avinguda Mare de Déu de Montserrat). Ordre rural, que condiciona la construcció del barri per fragments que corresponen a finques que amb una ordenació parcel·lària s'urbanitzen amb uns teixits de carrers sense un projecte de conjunt entre els dos antics municipis de Sant Martí de Provençals i Sant Andreu de Palomar que es varen agregar alhora a Barcelona (1897).

La construcció del barri comença en el municipi de Sant Martí de Provençals, amb la urbanització de dues finques, mas Guinardó (1896) i mas Viladomat (1897), de les quals només es conserva la masia de la primera finca, i on l'ordenació urbana respon a l'optimització d'un parcel·lari que permeti un gran nombre de parcel·les i habitatges (front tipus de parcel·la de 6 metres). El projecte de parcel·lació és del mestre d'obres

Pere Bosch Cardellach, en què és remarcable la dimensió de secció i el traçat dels carrers arbrats, a tocar de l'Eixample Cerdà (1859) que amb límit a la travessera de Gràcia s'adapta i estableix al municipi segons projecte (1887) de l'arquitecte municipal Pere Falqués.

La urbanització de les dues finques esmentades, s'estructura a la part més baixa a partir de la cruïlla de la travessera de Gràcia i el camí d'Horta des d'on neix el carrer més important, rambla Volart, que connecta amb el mas Guinardó a la part alta, no tenint malauradament continuïtat fins al passeig de la Font Castellana-Dos Rius (1913) (avinguda Mare de Déu de Montserrat) pel que sembla amb motiu de la prioritat d'obtenir el màxim nombre de parcel·les a banda i banda del carrer de la Bisbal, donant lloc a una discontinuïtat viària manifesta.

La urbanització d'una finca a la zona del mas Vintró incorpora un nou fragment de construcció del barri, on destaca un eix estructurador, el carrer Oblit, en continuïtat amb el carrer Flors de Maig de la urbanització del mas Guinardó, on es construeix un conjunt parroquial de Sant Joaquim dels P.P. Mínims amb església (1903), convent, seminari, a més d'unes escoles.

L'estructura urbana, en aquest cas, no presenta la remarcable dimensió viària de les primeres urbanitzacions esmentades, encara que comparteixen un traçat urbà d'illes allargades en el sentit del pendent, on els habitatges (cases familiars amb eixida hortajardí) es disposen afrontats als carrers, amb una orde-

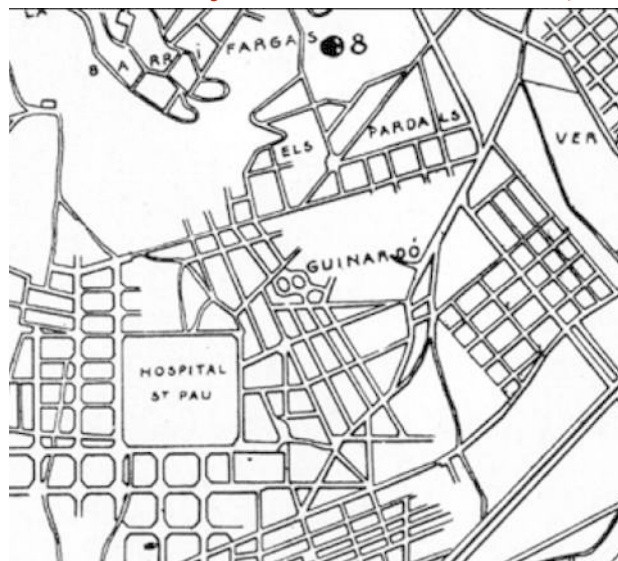
Joan Villoro és membre d'El Pou-Grup d'Estudis de la Vall d'Horta i la Muntanya Pelada.

Estructura urbana del Guinardó segons el Pla de Jardins i Camps de Joc de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona (1920)

nació tancada, donant lloc a uns teixits residencials de caràcter suburbà amb optimització del nombre de parcel·les i habitatges.

Entre les finques urbanitzades, els fragments, es produeix l'extensió de les trames de carrers que van completant la forma urbana del conjunt del barri sense un projecte a l'efecte que incorpori la previsió d'espais urbans i cívics propis d'un projecte de ciutat, front el projecte del Pla d'enllaços (1907) de Lleó Jaussely en què es dibuixa una ordenació de caràcter més orgànic del conjunt.

Aquesta construcció del barri, per fragments, ha comportat uns teixits residencials diversos de difícil encaix de les seves peces urbanes on són remarcables connexions i discontinuïtats.

La dificultat de les connexions del barri amb l'entorn, es fan evidents amb la construcció del recinte de Sant Pau que tanca i trenca la connexió amb Gràcia mitjançant la Travessera

La dificultat de les connexions del barri amb l'entorn, es fan evidents amb la construcció del recinte de Sant Pau que tanca i trenca la connexió amb Gràcia mitjançant la Travessera, amb la discontinuïtat de la rambla Volart cap a l'avinguda Mare de Déu de Montserrat, i amb la discontinuïtat del carrer Oblit que, a la part baixa i fins al carrer Garrotxa, no arriba a connectar amb el passeig de Maragall i, a la part alta, perd la connexió amb el carrer Mas Casanovas i el carrer Sant Quintí mitjançant el desaparegut carrer Antonio M. Quadrado amb una esplanada triangular al peu de l'antic camp del Martinenc. La desaparició d'aquesta connexió ha comportat la discontinuïtat del carrer Juliol amb motiu de la recent instal·lació esportiva del carrer Telègraf. Sense el recinte emmurallat de Sant Pau, les connexions del Guinardó amb el conjunt de la ciutat hagués obert unes possibilitats per superar l'aïllament del barri.

Entre els fragments urbanitzats destaca per la seva singularitat un àmbit illa entre els carrers Oblit i Teodor Llorente i els carrers Garrotxa i passatge Llúvia, de configuració irregular que per la seva dimensió i morfologia permet encabir usos diferents als residencials com els industrials i comercials.

En aquest lloc, amb una posició urbana que articula els teixits residencials, sorgeix un espai mercat per a servei a un barri, en aquell moment dit barriada, que va incrementant la seva població i en proximitat a la plaça de Maragall i a la ciutat que arriba sense cap espai mercat, per la qual cosa el mercat del Guinardó assoleix un abast més enllà del barri que li dona nom.

Aquest espai de mercat, a cel obert (plaça) o cobert, esdevé una instal·lació consolidada com a mercat amb la construcció en una parcel·la municipal d'un edifici amb gran nau interior i obert a l'entorn segons projecte (1950) de l'arquitecte Bonaventura Bassegoda.

Aquesta disposició, amb parades de venda obertes al passatge Llúvia i el gran nombre de parades de venda a l'interior de la nau, va donar lloc a la revitalització de l'entorn amb activitat comercial amb un increment de vida urbana, el que donà lloc a l'aparició d'una centralitat urbana del barri on és remarcable la seva dimensió com a equipament i patrimoni públics.

El projecte del Pla Especial de traçat del I Cinturó de Ronda (1969) que va ser recollit al Pla General Metropolità de Barcelona (1976), va afectar una part de l'edificació del mercat i de tot l'entorn, el que va provocar, amb el pas del temps, l'afectació d'edificacions i

activitats amb la pèrdua dels valors urbans assolits i del patrimoni existent.

El canvi de criteri del que han de ser les vies ràpides i segregades a la ciutat va comportar la desafectació (1991) de gran part de les edificacions i del propi mercat encara que amb pèrdues no recuperades de les activitats comercials i de mercat assolides anteriorment, amb una degradació progressiva del lloc.

L'opció viària al I Cinturó ha estat un carrer de l'amplada dels de l'Eixample (20 metres) que permet superar la discontinuïtat de la trama urbana que comportava el Cinturó, on el carrer Teodor Llorente es connecta amb el carrer Garcilaso, a l'altra banda del passeig de Maragall, com a accés des de la Ronda del Guinardó a la futura estació de la Sagrera.

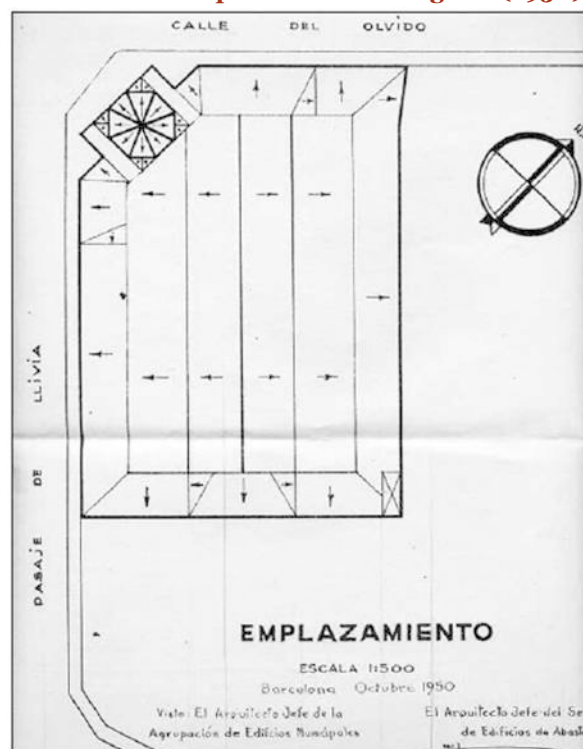
L'Ajuntament de Barcelona, davant d'aquesta situació, planteja un nou projecte (2000) per a aquest espai mercat amb una illa d'equipaments diversos que a més d'un mercat galeria interior, de reduïda dimensió

L'opció viària al I Cinturó ha estat un carrer de l'amplada dels de l'Eixample (20 metres) que permet superar la discontinuïtat de la trama urbana que comportava el Cinturó, on el carrer Teodor Llorente es connecta amb el carrer Garcilaso, a l'altra banda del passeig de Maragall

respecte de l'anterior, inclou una superfície comercial alimentària, una residència per a la tercera edat i centre de dia, un centre d'atenció primària, un casal per a joves, i una escola bressol.

El nou conjunt d'equipaments i serveis respon a una ordenació urbana oberta, segons projecte dels arquitectes Lluís Cantallops Dalmau, Albert Valero Cabré, Marta Bayona Mas, i María Vicente Carrió (2005), front l'anterior ordenació tancada, el que permet incorporar nous espais oberts places amb front al passat-

Projecte del mercat del Guinardó, amb la torre com a element destacat, de l'arquitecte B. Bassegoda (1950)

ge Llivia i als carrers Teodor Llorente i Garrotxa en el lloc de la desapareguda masia de can Girapells. Aquesta nova intervenció aporta un model urbà innovador al barri, el que permet recuperar i refermar la centralitat urbana anteriorment existent i perduda.

Aquesta opció d'ordenació urbana, que incorpora nous espais amb valor urbà remarcable, ha estat incompatible amb el manteniment de la nau de l'antic mercat que, més enllà del seu interès pels seus arcs estructurals, amb la seva preservació s'hagués disposat d'una nau coberta singular i de grans dimensions única al barri per poder encabir activitats col·lectives diverses.

El manteniment de l'antiga torre ha estat l'únic element d'interès patrimonial que permet la permanència en la memòria dels veïns d'aquell mercat del Guinardó.

La nova illa d'equipaments, juntament amb la construcció d'habitatges de promoció pública, reforça la centralitat del lloc amb la concurrència de tres eixos estructuradors del Guinardó que haurien de veure incrementat el seu caràcter com a eixos cívics.

- Eix Mercat-Sant Pau (passatge Llivia, carrer Xiprer, carrer Torre Vélez)

- Eix Mercat-Hospital (carrer Reinaxença)
- Eix Mercat-Ronda Guinardó (Jardins Frederica Montseny, Mas Guinardó, Instal·lacions esportives, Can Melis-centre cívic, Ravetllat Pla)

La posada en marxa de tots els equipaments i el reforç d'una estructura urbana en xarxa cívica del barri, mitjançant els seus eixos estructuradors de connexió amb els altres equipaments i espais existents i previstos, donen una oportunitat per resoldre les problemà-

tiques que pel Guinardó han suposat el recinte de Sant Pau i la implantació de la Ronda, i per definir i construir definitivament la gran illa d'equipaments de can Melis-Ravetllat Pla.

Els tres eixos que articulen els tres grans àmbits d'equipaments del barri (Sant Pau, Mercat, Can Melis-Ravetllat Pla), com a sistema urbà, han de permetre reforçar l'estructura urbana amb una xarxa d'espais i equipaments públics que ajudi a resoldre el projecte del Guinardó futur. ❖❖❖

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ i EL PROGRAMA "VA PASSAR AQUÍ" DE BETEVÉ

**Els programes es poden veure a:
beteve.cat/va-passar-aqui/**

LA LLUITA PER LA PLAÇA DELS PORXOS

EL BARRI DE LA PERONA

CLUB JÚPITER: PILOTES I PISTOLES

UNA VIL·LA ROMANA SOTA LES VIES DEL TREN

EL MUR INCOMPRES DE LA PLAÇA DE LA PALMERA DE LA VERNEDA

LA MASIA DE CA L'ARNÓ, ESCENARI DE LA RESISTÈNCIA VEÏNAL

L'ALUMINOSI DELS BLOCS DE LA PAU, INAUGURATS PEL FRANQUISME

ELS NENS DE RÚSSIA QUE VAN TORNAR A BARCELONA

HISTÒRIA TRÀGICA DE L'ESGLÉSIA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

Barcelona Confidencial: LA VEÏNA ESTRANYA DE LA VERNEDA

Properament:

La "Guía y Plano de San Martín de Provensals" de 1888

L'Ateneu Llibertari de la Verneda

Prensa i espiritisme a Sant Martí de Provençals

TEXTS bàsics

Jordi Nadal i Carles Sudrià

HISTÒRIA DE LA CAIXA DE PENSIONS

La Caixa té una estreta vinculació amb La Verneda de Sant Martí. Enguany fa setanta anys de la inauguració dels blocs de pisos situats entre els carrers Huelva, Agricultura, Andrade i Treball. Publiquem un fragment del llibre *Història de la Caixa de Pensions*, que la mateixa entitat va editar el 1981.

ANTECEDENTS IMMEDIATS: CRISI ECONÒMICA I RADICALITZACIÓ OBRERA

Catalunya i Euskadi han encapçalat el procés històric de la industrialització espanyola. A partir de finals del segle XVIII, els catalans han establert el monopoli dels teixits de cotó i el quasi monopoli dels teixits de llana. En canvi, la manca de carbó ha condemnat al fracàs les reiterades temptatives de crear una poderosa metal·lúrgia moderna i la creixent «poli-gàmia» de la indústria ha produït l'avortament d'una química iniciada, cap al 1820, amb bon peu. **(1)**

El tèxtil, l'especialitat catalana, és una indústria de consum i intensiva de treball. **(2)** La seva demanda depèn molt directament de la capacitat adquisitiva de la massa de la població; la seva producció exigeix una mà d'obra quantiosa. La dimensió del mercat espanyol regula l'oferta cotonera i llanera; les fàbriques de filats i teixits són a l'origen de la condició i del moviment obrers peninsulars. L'estructura del sector

industrial ajuda a comprendre les commocions de l'economia i de la societat catalanes al darrer quart del segle XIX.

Temps enrera, els agricultors castellans s'havien fet la il·lusió de convertir-se en proveïdors de l'Europa manufacturera. Una vegada estesos el ferrocarril i la navegació a vapor, els bladers de la Meseta constatarien que tampoc la Península no podia salvar-se de la invasió de grans russos i dels Estats Units. El camp espanyol era encara menys competitiu que el camp europeu. Però la crisi agrícola no afectà solament els cereals. Per la mateixa època, l'olivera, conreu dominant a les terres del Sud, començà a patir la competència dels olis francesos i italians, a la cuina, així com la del petroli i derivats a la indústria. A les darreries dels anys 1880, la fil·loxera començà la destrossa de la vinya espanyola, tan pròspera fins aleshores per la destrucció anticipada dels ceps francesos. O sia, crisi cerealícola, més crisi oleícola, més crisi vinícola; per dir-ho net, crisi general de l'agricultura.

Si no venen, els pagesos no compren. El col·lapse camperol compromet la marxa del sector fabril. La producció de teixits s'estanca al llarg de la dècada 1881-1890. **(3)** Per rompre el cercle viciós, industrials i terratinents formen una aliança que els permeti, sigui com sigui, col·locar llurs estocs. La solució n'és la llei de Relacions Comercials amb les Antilles, de 1882, i l'Aranzel cubà de 1892, que obliguen les colònies a absorbir els excedents metropolitans. Farines i teles troben Atlàntic enllà els compradors que els manquen a casa. Els bladers comencen a refer-se; els fabricants

**Jordi Nadal i Oller (1929-2020),
catedràtic d'Economia. Entre molts
altres llibres publicà *Sant Martí de
Provençals, pulmó industrial de
Barcelona (1847-1992)*.**

**Carles Sudrià i Triay, catedràtic
d'Economia, autor d'*Història
Econòmica de la Catalunya
Contemporània*.**

exulten. **(4)** Però el remei és massa injust per a durar: tips de l'explotació a què estan sotmesos, **(5)** molts criolls abandonen la causa espanyola i donen suport als insurgents. De fet, Cuba i Puerto Rico ja són perdudes abans de la intervenció nord-americana. Els pal·liatius a la crisi econòmica espanyola han servit per a precipitar la pèrdua de les últimes colònies.

El remei ha estat pitjor que la malaltia. A més d'acabar malament, el finançament de la guerra colonial ha demanat un creixement incontenible de la base monetària, **(6)** causant, al seu torn, de l'alça dels preus interiors i de la baixa de la cotització externa de la peseta. Els fabricants paguen més cars el cotó en floca, la llana, el carbó, els colorants i la maquinària que

El moviment obrer català es radicalitza a la fi del segle, a conseqüència de l'atur forçós i dels menors guanys

compren a fora. Des de 1898, la fi del mercat antillà i filipí se suma a l'augment dels costos per a reblar el clau de la sobreproducció tèxtil.

Pel setembre de 1900, el Foment del Treball Nacional feia públic un informe sobre la imminència del tancament de fàbriques i la generalització de l'atur; com a mesures preventives recomanava la reducció de la setmana laboral i l'obtenció de primes a l'exportació. En rigor, l'avís de la patronal arribava tard, quan la inactivitat de moltes empreses, i de molts més treballadors, ja era un fet.

La crisi de treball, evident des de 1898, tocarà fons el 1901 i el 1902. Durant un quinquenni la feina escasseja i és mal pagada, perquè, a causa del mateix atur i de l'excés de braços, els jornals monetaris queden estancats, s'endarrereixen respecte dels preus de les subsistències. Això sense comptar que l'agregació al municipi de Barcelona, l'any 1897, ha estès als pobles de la rodalia l'exigència de l'impost de consum, tan gravós.

Quan la condició obrera empitjora, les relacions socials es fan més tenses. El moviment obrer català es

radicalitza a la fi del segle, a conseqüència de l'atur forçós i dels menors guanys. La crisi és una seqüela del capitalisme: en comptar amb el suport de l'Estat liberal, el sistema només pot ésser destruït per mitjà de la violència. De 1868 a 1888, vint anys d'acció sindical han servit per a poca cosa. La dissolució de la Federació Regional Espanyola de la Internacional, a la darrera data, significa que l'anarco-sindicalisme ha cedit la plaça a l'anarco-comunisme. Les bombes del Liceu, el 1893, i del carrer de Canvis Nous, el 1897, són les manifestacions més espectaculars de la nova estratègia; conscient que no té res a fer, el sindicat socialista UGT, fundat a Barcelona el 1888, trasllada les oficines centrals a Madrid el 1899. **(7)** La repressió desmesurada arran de la segona bomba tranquil·litza la burgesia, però no ajuda a resoldre la lluita de classes.

Temporalment almenys, l'anarquisme ha de canviar de tàctica. **(8)** La proliferació dels atemptats li ha fet perdre clientela; la persecució extrema de què és objecte li recomana mesura. Per influència francesa, els àcrates catalans, amb llibertat de moviments des de 1901, s'introdueixen a les societats de resistència obreres i n'organitzen la propaganda. **(9)** Els seus òrgans d'expressió es diuen «El Productor» i «La Huelga General».

La vaga és precisament l'objectiu a assolir. Però no l'objectiu final, com prediquen els francesos, sinó l'objectiu immediat, que ha de dur a l'esclat revolucionari. En cap moment l'anarco-comunisme català traïx els seus principis. **(10)** De fet, «La Huelga General» instiga a la violència. Un article del seu fundador, Ferrer i Guàrdia, que es titula «¿Habrà sangre? —Sí, mucha», ho deixa prou clar:

“Daremos a la luz artículos y folletos doctrinarios y de táctica y tantos cuantos sean menester para que los obreros y demás desheredados se capaciten de su fuerza y de su poder. No somos impacientes, no hay para qué... Es indudable, segurísimo, que llegará un día en que el proletariado se vea bastante organizado para dar el 'quién vive' a la burguesía y entonces acaecerá el fenómeno más grande que historia haya mencionado... Los acaparadores de la riqueza: propietarios, fabricantes, banqueros, etc. y sus sostenidores:

Primer número de la revista anarquista "La Huelga General", que tingué un paper decisiu en la preparació de la vaga revolucionària de 1902

març de 1901 l'Associació de Fabricants de les Valls del Ter i del Freser, que presidia Albert Rusiñol, acordà el tancament de totes les fàbriques comarcals, típic locaut conegut, en aquesta ocasió, amb el nom de «pacte de la fam».

Els enfrontaments entre els obrers i la força pública foren d'una especial violència a Manlleu i Torelló, on hi hagué un mort. L'autoritat declarà l'estat de guerra i procedí a nombroses detencions. Finalment, el 16 de març la part assalariada hagué d'acceptar la substitució del personal, per bé que reduïda a un territori limitat. En compensació, l'acord amb els empresaris incloïa l'establiment d'un sistema de jurats mixtos per tal d'arbitrar les futures col·lisions, així com d'un «mon-tepiu» o germandat amb aportacions de patrons i obrers, amb mires a finançar pensions per a la vellesa. (12)

Els anarquistes consideraven que les temptatives precedents havien adobat el terreny i, en acabar-se l'estiu, iniciaren una intensa campanya d'agitació

militares, curas, jueces, policias... querrán oponer resistencia escudados detrás de los pechos de la guardia civil y soldados que no hayan sido contaminados por nuestra propaganda, y entonces, naturalmente, las represalias serán terribles." (11)

LA VAGA GENERAL I ELS SEUS PROTAGONISTES

A mitjan 1900 s'agreuja la crisi tèxtil iniciada amb la pèrdua de les últimes colònies. Tal com s'ha dit més amunt, el Foment advertí que es tractava d'una crisi de sobreproducció i recomanà de treballar menys dies per setmana. Sense fer-ne gaire cas, els empresaris es decantaren per unes mesures més dràstiques, com els acomiadaments, la prolongació de jornada dels obrers restants (sense augment de salaris) i la preferència de dones i nens per a moltes feines. Aquesta substitució de mà d'obra masculina per mà d'obra femenina o infantil (molt més barata) fou l'element que desencadenà els primers conflictes. La protesta s'inicià a la Conca del Ter, una de les poques zones on encara s'empraven homes a les filadores contínues. Davant la resistència obrera a acceptar el canvi, el dia 11 de

Les brases de l'agitació laboral continuaven covant sota la cendra. A primers de maig, tot i no comptar amb el suport de la majoria de les societats obreres, els tramviaires barcelonins iniciaren una vaga que volien que fos general. Hi hagué coaccions i atacs contra diverses fàbriques. El dia 7 fou declarat l'estat de guerra i l'ordre públic passà a mans de l'autoritat militar. El 8 i el 9, els vaguistes i les forces armades toparen a diferents barris. Però el moviment no feu taca d'oli i acabà fracassant. El dia 12 la vaga era acabada. (13)

Sense desanimar-se, els anarquistes consideraven que les temptatives precedents havien adobat el terreny i, en acabar-se l'estiu, iniciaren una intensa campanya d'agitació. La Lliga Regionalista denuncià el nou intent d'alterar l'ordre establert, bo i relacionant-lo amb el suport que el mateix delegat del govern donava als republicans de cara a les eleccions municipals; els termes de «La Veu de Catalunya» prefigu-

ren la interpretació catalanista dels conflictes obrers immediats:

«Els que, amb el suport del govern civil i dels cacics, fan campanya anticatalanista a Barcelona són els mateixos que van per les comarques industrials predicant la guerra de classes... i no certament per a beneficiar la classe obrera sinó per a explotar-la i, amb aquestes lluites, sostenir el domini de les burocràcies imperants.» **(14)**

A final d'any, romperen el foc els treballadors metal·lúrgics, amb la petició de la jornada de nou hores. La seva demanda no podia ésser més justa:

El primer de gener de 1902, diversos mítings cridaven a la solidaritat amb els metal·lúrgics i amenaçaven amb un atur generalitzat si el conflicte no trobava solució

«Escasas son las industrias que no conceden a sus operarios la jornada de ocho horas, y no obstante esta ventaja, ya concedida generalmente, nosotros nos limitamos en reclamarla en NUEVE HORAS, para dar una prueba más de consideración a los intereses mismos que almas perversas dicen que tratamos de perjudicar.»

i ells la plantejaven en forma pacífica:

«con la cordura y sensatez que reclama la causa que defendemos»,

però no responien de les conseqüències, en el cas de no ésser atesos:

«si a pesar de nuestra abnegación, de nuestras privaciones, de nuestros sacrificios, la avaricia patronil persiste en su empeño de diezmar nuestras filas y llevar el hambre por entre nuestros hijos, dígame alto... al manifestarse las primeras sacudidas de la desesperación que no fueron los obreros del arte metalúrgico los causantes del daño público». **(15)**

La vaga del metall s'estengué per tota Barcelona, excepte pels tallers de «La Maquinista» i d'«El Nuevo Vulcano», que eren els més importants de la ciutat. Al Congrés, Lerroix va acusar violentament els dirigents de la primera empresa de l'actitud intransigent de la patronal:

«lo que dificultaba todo arreglo... más que la resistencia de los patronos, poco espontánea, era la resistencia de un solo taller... cuya gerencia ha sido la causa original de que la huelga, planteada en términos tan corteses, tan perfectamente corteses, tan legales y tan pacíficos, no se haya resuelto ya». **(16)**

Els patrons, per la seva banda, adduïren la fragilitat del sector:

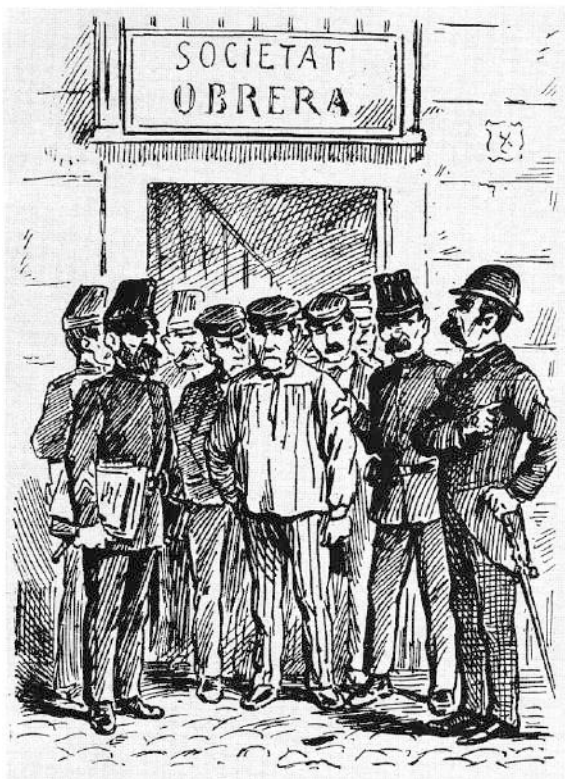
«Enorme i inadmissible en l'actual situació és... que resulta un 10% disminuïda la producció i menys greu i possible d'estudi en l'avenir però sense factibilitat avui, és un augment d'un 10 per cent en la mà d'obra... La indústria metal·lúrgica... és petita, raquítica, aclaparada pels impostos, carregada pel preu de primeres matèries i amb jornals reduïts per un sens fi de festes respecte a l'estranger, i no hi ha cap dubte, i d'això en tenen els industrials mecànics la convicció, que si accedeixen al jornal de nou hores, en els moments actuals seria el suïcidi de la indústria metal·lúrgica a Espanya.»

i la necessitat de no concedir avantatges a la competència internacional:

«els industrials mecànics han acordat obligar-se a concedir l'esmentat jornal quan aquest sigui ordinari com a règim general de treball en quatre de les nacions que concurreixen als nostres mercats». **(17)**

L'ambient s'anava tensant. El primer de gener de 1902, diversos mítings cridaven a la solidaritat amb els metal·lúrgics i amenaçaven amb un atur generalitzat si el conflicte no trobava solució. Un seguit de vagues de carreters, de treballadors del tèxtil i de descarregadors del moll serví menys per a reforçar aquella solidaritat que per a plantejar les reivindicacions dels sectors respectius. Totes s'anaven resolent excepte la

Clausura dels locals d'una societat obrera per l'autoritat governativa i els guàrdies de seguretat (*La Campana de Gràcia*, 1892)

del metall. El dia 8, una iniciativa municipal proposà de formar una comissió de tres obrers, tres patrons i un enginyer que visités diversos països europeus a la recerca d'elements per a una solució equitativa. Mentrestant, es mantindria la jornada de 10 hores, amb un augment salarial del 5 per cent.

L'acord fou impossible per l'exigència obrera de la reducció de jornada (compensada, això sí, amb la supressió de les festes extraordinàries) mentre durés el viatge dels comissionats. Per primera vegada, els vaguistes explicitaven el caràcter altruista del moviment —donar feina als aturats— que els impedia renunciar a llur reivindicació. **(18)** La situació havia arribat a un atzucac. Ni retorn al treball per part dels metal·lúrgics, ni extensió de la vaga a la resta del cos laboral. Durant tot un mes, l'estancament del conflicte només serví per a dur a la misèria milers de famílies obreres i per a afilar les armes dialèctiques. Els socialistes es consolaven amb el fracàs dels àcrates:

«Por suerte para los obreros barceloneses ha fracasado la huelga general que con motivo de las reclamaciones formuladas por los mecánicos... querían suscribir los ácratas... A estas horas habrían corrido arroyos de sangre proletaria por las calles de Barcelona, se

habrían disuelto todas o la mayor parte de las sociedades obreras e imperaría el estado de guerra.» (19)

Els anarquistes es lamentaven de la blanesa dels treballadors:

«Mal aconsejados son los obreros que están actualmente en huelga... Mal, muy mal les va a salir la cuenta si se figuran que con colectas y llamamientos a la caridad han de poder dominar la soberbia y el capital burgueses. Hace falta energía. No es un acto enérgico

El baró de Viver, president de la Diputació i governador en funcions convoca la junta d'autoritats, la qual declina el poder en favor de l'exèrcit

declararse en huelga y concretarse a manifestaciones públicas... ni hacer manifestaciones pacíficas...» (20)

Els burgesos s'entossudien a convertir la lluita de classes en un problema polític, creat i alimentat pel centralisme corrupte i maliciós:

«no és culpa dels obrers ni dels patrons aquell fracàs... contra la voluntat dels uns i dels altres s'hi han introduït elements estranys, interessats en mantenir el conflicte en evident perjudici dels obrers, de l'ordre públic i de Catalunya. Aquestes influències estranyes que tothom assenyala com sortides de la casa del que, per ministeri de la Llei, és l'encarregat de sostenir la pau moral i material, són les que han fet fracassar l'arranjament». **(21)**

Al capdavall, la fam dels aturats i la desesperança compartida per tothom primaren les tesis anarquistes. El dia 15 de febrer «La Huelga General» declarava arribat el moment de l'acció comuna:

«La causa de uno ha de ser la de todos... dar dinero del fondo de reserva, hacer suscripciones no es solucionar una huelga, en todo caso será prolongarla... Urge se orienten los explotados, que se vea el mal ajeno como propio, y que cuando una huelga dure semanas

vayan todos los obreros a buscar una solución... No han luchado los metalúrgicos como nosotros creemos que se ganan las huelgas, pero ello no obsta para que les reconozcamos una virtud y una abnegación a toda prueba... Es necesaria una reacción favorable que dirija la masa proletaria de Cataluña a una acción común, porque los desastres se suceden con harta frecuencia y aún no se han saldado cuentas con los asesinatos de la Cuenca del Ter.» (22)

De fet, els esdeveniments havien començat a precipitar-se el dia abans quan un enfrontament entre esquirois i vaguistes fou resolt a trets i «El Productor» convocà un gran míting per al diumenge següent, amb permís del governador civil o sense. (23) El 15, disabte, dia de la proclama anarquista, un empresari

Mai un conflicte obrer no havia durat tant de temps ni havia aconseguit una paralització tan completa

resultà ferit en el moment de contractar esquirois, a la part alta del passeig de Gràcia; la força pública acudí al lloc de l'incident i detingué alguns atacants; abans d'arribar a les dependències policials els presos foren alliberats i la força dispersada.

El diumenge 16, es produeixen atacs contra els obrers de «La Maquinista», que no havien abandonat la feina, i se celebren a Barcelona quaranta-quatre mítings obrers, entre els quals destaca el de solidaritat amb els metal·lúrgics que, a darrera hora, ha estat autoritzat. Convocada per vint-i-cinc associacions, la reunió té lloc al Circ Espanyol i és galvanitzada per la presència dels llibertaris més notoris: Castellote, Homedes, la Claramunt, Bonafulla, etc. Els discursos són monocords: la vaga general és l'única manera de pressionar a favor dels metal·lúrgics, reduïts a viure de la caritat pública. (24)

És arribat el moment de passar a l'ofensiva. A la tarda del mateix diumenge, enmig d'una atmosfera molt carregada, les societats obreres es posen d'acord

per tal d'assegurar la paralització general del treball, l'endemà mateix. El full que convocava a la vaga s'expressa així:

«Compañeros. Salud:

«Ya pasó el Carnaval, esa ruin ostentación de lujo y derroche que nuestros explotadores hacen cada año para afrentar, doblemente, la miseria, el frío y el hambre que nos rodean. «La rúa estuvo espléndida (sic)... (Se impone la huelga general) ... «¡Arriba compañeros -Y Pueblo honrado!... Sin comida, bebida, luz ni limpieza, pronto capitularán nuestros enemigos... alto las faenas; paro el trabajo desde mañana mismo. Y demostraremos a las clases directoras y capitalistas que, sin el obrero a quien desprecian, no es posible la vida social.» (25)

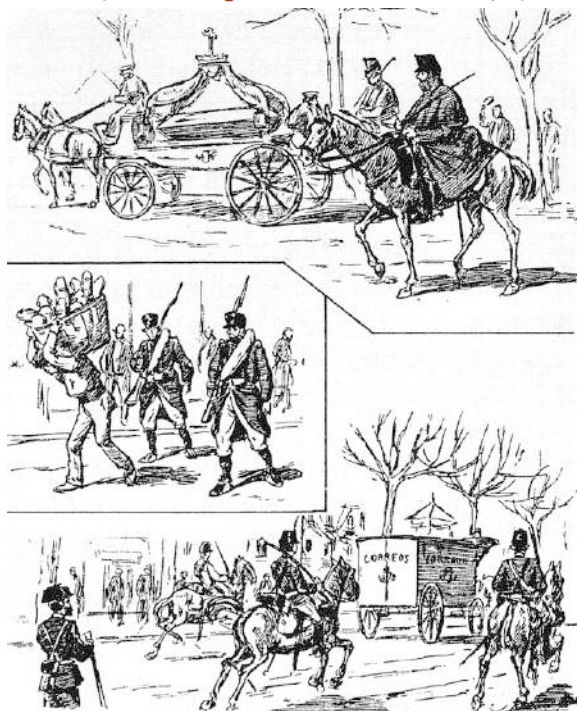
La vaga de febrer del 1902 és una fita en la història del moviment proletari català i un precedent en la història de la Caixa. Per aquesta raó ens sembla oportú de desenvolupar-ne, dia a dia, el desenvolupament. (26)

Dilluns 17. Des de l'alba, nombrosos grups recorren els centres de treball i les botigues per tal d'imposar l'atur. Sense incidents rellevants, la ciutat queda completament paralitzada cap a les 10. No hi ha transport públic. A peu, en actitud pacífica, els obrers envaeixen el centre de la ciutat. A mig matí, la presa de posicions per la guàrdia civil a la plaça de Catalunya i part alta de la Rambla provoca el primer tiroteig. Hi ha, com a mínim, un mort i dos ferits. Els trets s'estenen a la ronda de Sant Pau i al carrer de la Cera. Un dels objectius dels vaguistes és evitar el proveïment de queviures; cal privar la sortida de carns de l'escorxador i l'entrada d'hortalisses i altres productes de fora.

El baró de Viver, president de la Diputació i governador en funcions (substituint Miquel Socias, des del dia abans), convoca la junta d'autoritats, la qual declina el poder en favor de l'exèrcit. Cap al vespre, Enrique Bargés, capità general de Catalunya, declara l'estat de guerra i remet a la jurisdicció militar totes les qüestions d'ordre públic.

A Madrid, Alfonso González, ministre de la Governació del govern liberal de Sagasta, presenta al Congrés de Diputats un projecte de llei de suspensió de les garanties

L'exèrcit assegurà els transports de queviures i el servei de correus durant la vaga general de 1902 (L'Esquella de la Torratxa, 1902)

constitucionals a la província de Barcelona. (27)

Dimarts 18. L'atur es manté sense fissures. Els pocs tramvies que intenten de circular han de tornar a les cotxeres. Els carros de carn que surten de l'escorador són menats per la tropa. Les topades més importants tenen lloc a l'actual plaça d'Espanya, on els vagues priven l'entrada de mercaderies a la ciutat, i al Poble Nou, on la guàrdia civil és atacada des de balcons i terrats. Són clausurats els locals de nombroses societats obreres i detingudes les persones que els ocupen. També s'inicia la detenció d'elements anarquistes, començant per Bonafulla.

Per altra banda, el conflicte s'estén a d'altres poblacions, singularment a Manresa, Sabadell i Terrassa, per raons de solidaritat amb Barcelona però també per causes pròpies. En aquest sentit, la comunicació dels obrers terrassencs a la patronal no pot ésser més expressiva:

«A los señores fabricantes en general y a los pertenecientes al Instituto Industrial. Salud: «Los obreros de todas las artes y oficios, reunidos en junta general, de común acuerdo con los de Sabadell, han acordado declararse en huelga general para prestar solidaridad y al mismo tiempo protestar de los atropellos cometidos con nuestros hermanos de Barcelona y no volver al trabajo hasta que tengan solucionada la huelga.

Y además presentamos a vuestra aprobación las siguientes bases:

1) Los obreros del arte fabril y los cerrajeros mecánicos pedimos una hora menos de jornada.

2) Al mismo tiempo no volveremos al trabajo hasta que la huelga parcial que sostiene la fàbrica Albi Palet sea solucionada.

3) Haremos lo mismo hasta que se ocupe en la misma forma en que lo estaban antes los cuatro operarios aprestadores de los aprestos Altisen y Casanovas.» (28)

Els enfrontaments amb els vagues tenen lloc als voltants de l'estació del Nord, per l'obstinació de l'autoritat de fer descarregar els vagons amb queviures. Han arribat més forces armades, de Saragossa i d'altres llocs

Al Congrés, hom procedeix a discutir el projecte de llei presentat pel ministre de la Governació el dia abans. Només s'hi oposa el grup republicà, en nom del qual parlen Lerroix i Azcárate. El discurs del primer és un atac al capitalisme i a la burgesia catalana i una defensa de l'actitud pacífica i dialogant dels obrers, així com de la postura del governador civil dimitit. Lerroix aprofita l'avinentesa per carregar contra el catalanisme, tot i identificant-lo amb els interessos dels empresaris:

«una comisión de aquellos huelguistas metalúrgicos que viene recorriendo toda España... recordaba que habían ido representantes del catalanismo a decirles que se ofrecían incondicionalmente a ellos no sólo para auxilios pecuniarios sino también para enseñarles porqué había que levantar el nivel moral de la clase obrera... pero que lo habían de hacer dando sus explicaciones en el idioma catalán; y que estos obreros, que no son catalanistas, que han sido y son y serán... la más grande y la más fuerte garantía de nacionalidad y de españolismo en Cataluña, se negaron en absoluto a

acceptar esos beneficios con que les brindaban aquellos señores patronos catalanistas». **(29)**

A la fi la Cambra ajorna la discussió dels successos i aprova el projecte de llei de suspensió de les garanties constitucionals, atesa la situació d'emergència.

Dimecres 19. Aquest és el dia de més incidents. L'atur continua essent total. Al matí, el capità general pot informar Madrid que la situació es manté estacionària:

«Barcelona 19 Febrero -Capitán General a Ministro de la Guerra-. No ha ocurrido colisión desde mi último telegrama; pero el paro es general funcionando

Els interessos de les burgesies catalana i castellana són incompatibles. El moviment catalanista representa la presa de consciència d'aquesta incompatibilitat i l'esforç per forjar una política autòctona

sólo las panaderías, obedeciendo aquel (paro general) a un pánico inconcebible producido por las sociedades obreras de resistencia que son las que por medio de pequeñas comisiones, colectiva o individualmente amenazan a obreros y patronos. La huelga durará mientras no consiga apoderarme de los directores e individuos de dichas sociedades o que el hambre les obligue a someterse o a luchar. Creo que han recibido dinero. Ayer cerré todos los círculos, consiguiendo algunas prisiones importantes; pero resulta policía escasa y muy deficiente. Como no presentan resistencia en ninguna parte, no resulta ocasión de escarmentarles. Cámara de Comercio, Fomento Nacional y cuantos centros directivos de importancia hay en esta plaza han venido a ofrecérseme incondicionalmente, los cuales han coincidido conmigo en la situación ridícula en que se encuentra Barcelona dominada por unas cuantas sociedades ambulantes, que al menos (sic) dispondrán de algunos cientos de afiliados...». **(30)**

A la tarda, en canvi, els enfrontaments es repro-

dueixen i s'endureixen, sobretot als voltants de les Drassanes, a la zona del Besòs i davant de l'escorxador. Un dels ferits és Ignasi Clarià, director de «La Huelga General», el qual serà donat per mort. **(31)** La manca de pa, pel tancament de la majoria de les fleques, acaba d'exasperar els barcelonins. La por comença a senyorejar la ciutat. Mai un conflicte obrer no havia durat tant de temps ni havia aconseguit una parització tan completa. Col·legis i escoles romanen deserts. Nombroses famílies burgeses abandonen la ciutat. Convençuts que la força pública i l'exèrcit són incapaços de dominar la situació, els presidents de les societats econòmiques ofereixen al capità general la constitució d'una mena de sometent.

Els obrers s'encoratgen i fomenten el pànic amb proclames com aquesta:

«Burgueses, ¡leed y medita!

...

«¡Temblad, miserables burgueses reaccionarios, los que por vuestra influencia en las esferas gubernamentales habéis obligado al monstruo de los tiempos modernos, a que martirizase y fusilase a considerable número de inocentes obreros!

«Nosotros, enemigos del derramamiento de sangre humana, os advertimos: que si persistís en vuestros procedimientos criminales, matando y horrorizando al pueblo, no tan sólo repeleremos la fuerza con otra fuerza que supere a vuestros maüseres, sino que haremos como los indios: ojo por ojo y diente por diente.

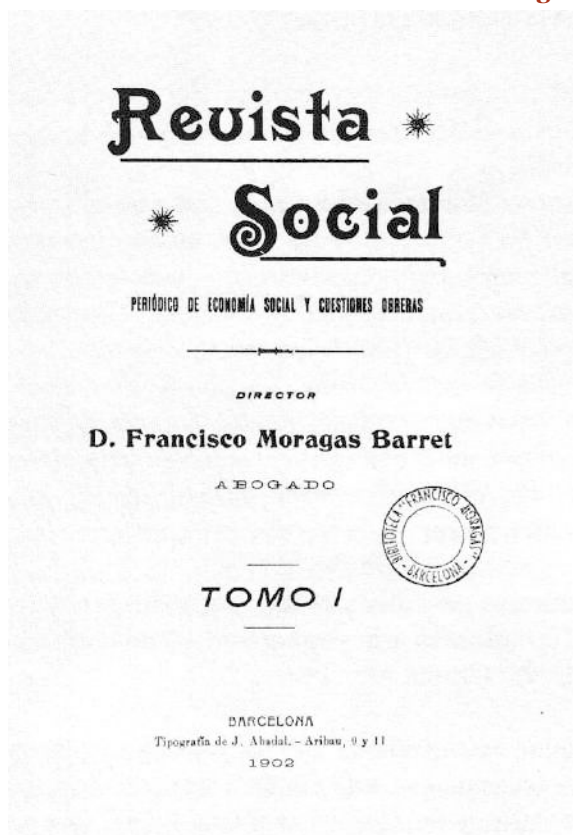
«Y vosotros compañeros... un esfuerzo más y la victoria es nuestra. Continudad siendo nobles con vuestros enemigos, pero si os maltratan, ya conocéis la receta para defenderos de quien no respeta vuestra vida ni la de vuestros inocentes hijos.

«¡Trabajadores todos: Unión y Solidaridad! ¡Viva la huelga general!» **(32)**

Fora de Barcelona, la vaga continua a Sabadell i Terrassa, i s'estén a Vilanova i a Reus.

Dijous 20. Comença a cedir l'impuls de la vaga. La pluja contínua i el fred ajuden a calmar els ànims. Convençut que la dimensió del pànic supera la del perill efectiu, el capità general emprèn una sèrie

Portada del primer número de *Revista Social*, fundada i dirigida per Francesc Moragas

d'accions per tal de normalitzar la ciutat. Valent-se de l'entrada en vigor de la suspensió de garanties, acordada pel Congrés i el Senat, el militar publica un ban que ordena lliurar totes les armes i estableix un control damunt llur venda. També imposa a la premsa la censura prèvia de les notícies sorgides a Barcelona. Finalment, destina els efectius necessaris a la protecció i conducció dels transports públics, a la fabricació del pa destinat a establiments benèfics, al funcionament de l'escorxador i a la defensa dels botiguers que es decideixin a obrir. En canvi, no aconsegueix de fer sortir els diaris i ni tan sols es proposa de fer posar en marxa les fàbriques i tallers.

Significativament, els enfrontaments amb els vaguistes tenen lloc als voltants de l'estació del Nord, per l'obstinació de l'autoritat de fer descarregar els vagons amb queviures. Han arribat més forces armades, de Saragossa i d'altres llocs.

S'intensifica la persecució dels llibertaris, i són detinguts Anselmo Lorenzo i Sebastià Sunyer. Teresa Claramunt no ha estat trobada. Són clausurats «El Productor» i «La Huelga General». La repressió no fila

prim i s'estén a un centre i a uns dirigents dels socialistes, tot i la seva oposició decidida a la vaga.

A Manresa, obrers i patrons es posen d'acord per reprendre el treball l'endemà divendres.

A la província de Tarragona, la temença que s'estengui a la capital i a Valls la vaga de Reus, empeny el governador militar a declarar l'estat de guerra. Fora de Catalunya, la temptativa d'estendre el moviment a Saragossa té poc èxit.

L'ordre públic, junt amb el dret a la propietat, és per a la burgesia un postulat intangible. La primera reacció dels industrials i comerciants davant la vaga fou l'exigència de mà dura

A Madrid, el Dr. Robert, representant de la Lliga Regionalista a la Cambra de Diputats, interpel·la el govern sobre el veritable caràcter de la vaga i els mitjans previstos per a combatre-la. Després d'una resposta ambigua del ministre de la Governació, el Congrés decideix ajornar el debat fins que la situació torni a ésser normal.

Divendres 21. Malgrat les bones perspectives del dia anterior, la situació es manté sense gaires canvis. Si el comerç comença a obrir les portes i la circulació rodada comença a recuperar-se, la inactivitat a fàbriques i tallers continua essent completa. Com de costum, l'enfrontament del dia s'ha produït a l'escorxador, on l'exèrcit ha ferit tres vaguistes i n'ha detingut nou.

Fora de Barcelona, l'única millora es dona a Manresa, on la majoria dels treballadors reprèn la feina. Les manifestacions de solidaritat de Saragossa, València i Castelló, declinen.

Dissabte 22. Tothom té consciència que la vaga és a les acaballes. L'animació torna als carrers, mentre els líders anarquistes i proletaris o són detinguts o són posats en fuga. A Sarrià, de tota manera, un darrer esclat de violència fa, encara, dues víctimes. A les localitats solidàries, l'evolució és semblant a la de Barcelona.

Diumenge 23. En un ambient encalmat, el nou governador civil intensifica els contactes per tal que l'endemà la represa del treball sigui general. El desmantellament de les societats obreres obstaculitza les gestions; l'esgotament de la classe treballadora les facilita.

Com s'esperava, el dilluns 24 l'activitat a la indústria és gairebé normal. A tot arreu la vaga és acabada.

A primer cop d'ull el balanç no pot ésser més negatiu. Els tretze morts i el mig centenar de ferits

La interpretació de la vaga feta per la Lliga, i adoptada pels empresaris, fou una interpretació sibil·lina destinada a preservar l'ideari interclassista («la Catalunya de tots o de quasi tots») del partit

greus **(33)** de la setmana de lluita no han tingut cap contrapartida tangible. Les reivindicacions han estat desateses; les organitzacions obreres han quedat dissoltes. La lleugera alça salarial que s'observa els mesos següents sembla respondre a una simple millora de la conjuntura econòmica.

Seria injust, de tota manera, no reconèixer que la vaga deixà un senyal inesborrable entre les dues classes enfrontades. El seu caràcter no revolucionari **(34)** ajudà la massa obrera a prendre consciència de la seva força. La seva generalitat obrí els ulls de la fracció més liberal de la burgesia.

LA BURGESIA ENFRONT DE LA VAGA. LA REVISTA SOCIAL

L'Estat liberal espanyol ha tingut una gestació anòmala. Per mor d'unes circumstàncies que no fan al cas, el bloc mercantil-terratinent pogué erigir-se, a la pell de brau, en manifest de la revolució burgesa. En canvi, la classe industrial catalana, que n'havia dirigit les primeres passes, acabà relegada al paper de simple comparsa. A mitjan segle XIX, ja era indiscutible el

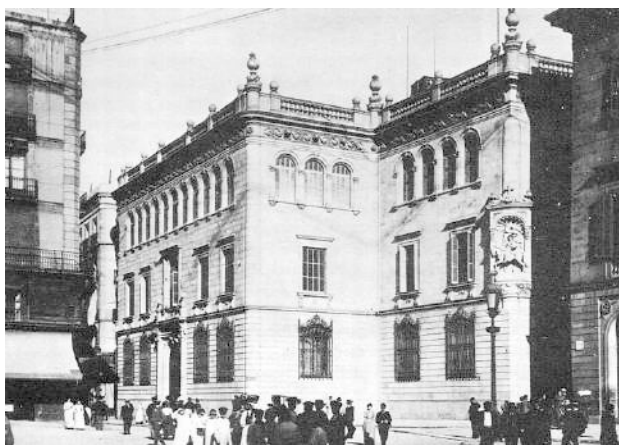
triomf del capitalisme agrari i de la seva ideologia anti-industrialista. **(35)**

Allunyats del poder, els nostres fabricants limitaven llur actuació a la defensa immediata del negoci. El cavall de batalla fou la protecció davant la competència estrangera. Durant una colla d'anys, fins 1885, l'arancel havia estat l'instrument imprescindible per a la conquesta del mercat nacional. Des de 1885, quan la demanda ha assolit aquell punt de saturació que la crisi agrària deixa al descobert, el proteccionisme, més necessari que mai, ja no sembla suficient. La crisi del camp és també, per als industrials, la fallida d'un Estat que no ha pogut, o no ha volgut, transformar els seus súbdits en consumidors regulars.

Els interessos de les burgesies catalana i castellana són incompatibles. El moviment catalanista representa la presa de consciència d'aquesta incompatibilitat i l'esforç per forjar una política autòctona. El motor del canvi és el Centre Català, nascut el 1882 amb mires culturalistes i convertit, a finals de 1883, en entitat política. Valentí Almirall, que n'és el factòtum, ha aconseguit de concretar els afanys generacionistes **(36)** en unes reivindicacions precises *davant Madrid*. L'11 de gener de 1885, un míting a la Llotja de Barcelona, que reuneix "els elements econòmics afectats pel projecte de conveni comercial amb Anglaterra i els elements jurídics esglaiats davant els intents d'unificació del dret civil" **(37)** dona lloc a una bel·licosa «*Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña*», coneguda posteriorment amb el nom, prou expressiu, de *Memorial de Greuges*.

La defensa dels interessos morals i materials ha soldat l'aliança dels nacionalistes de cor i dels nacionalistes d'ocasió. Però el vincle és temporal, està condemnat a durar poc. Sigui perquè la imposició del pacte colonial a les Antilles i la renovada protecció del mercat interior deixa sentir els seus efectes, sigui perquè la figura d'Almirall, massa progressista, inspira desconfiança, el cert és que la burgesia industrial oblida aviat l'abrandament de l'11 de gener i procura passar sense fer més soroll. La prova de foc arribarà un any més tard, quan amb motiu de les eleccions a diputats a Corts (4 d'abril de 1886), haurà de triar, a Barcelona, entre la candida-

La Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona construí la seva seu a la plaça de Sant Jaume, després d'enderrocar el vell edifici de la Taula de Canvi

tura presentada pel mateix Centre i les candidatures dels partits liberal o conservador. La seva fidelitat als partits dinàstics és la prova irrefutable que la classe dirigent no vol anar gaire lluny. Enfront de *Lo Catalanisme* d'Almirall, *Lo Regionalisme* de Mañé i Flaquer, **(38)** portaveu qualificat de la classe esmentada, és fonamentalment econòmic, no aspira a rompre l'esquema polític de la Restauració. A les Assemblees de Manresa (1892) i de Reus (1893), convocades amb la finalitat de discutir, aprovar i realitzar unes Bases d'organització política de Catalunya, la burgesia com a tal no hi serà present. **(39)**

Així, fins que la guerra amb els Estats Units posarà en relleu les nafres irremeiables del sistema. A les darreries de la centúria, la crisi cubana, el desori administratiu i els atemptats terroristes, tot contribueix a palesar la inutilitat del règim polític i la urgència de canviar-lo. Cercant un líder, la burgesia industrial i mercantil de Barcelona s'enganxa al carro del general Polavieja, que promet la regeneració d'Espanya. Però el militar es deixa integrar dins el govern conservador de Silvela (març de 1899) i acaba esborrat. Decebut, els ex-polaviejistes catalans comencen a veure clar que la reforma burgesa de l'Estat espanyol demana una instància intermèdia, passa per la consecució d'un poder català. A l'octubre de 1899, la junta Regional d'Adhesió al programa del general Polavieja es converteix en Unió Regionalista, els estatuts de la qual proclamen com a objectiu «treballar per tots els medis legals, dintre de la unitat de l'Estat espanyol, per, a l'autonomia política i administrativa de les regions». **(40)** Per primera vegada els industrials han assumit els principis bàsics del catalanisme.

Els partits dinàstics no representen més els interessos de la burgesia autòctona. A les eleccions generals de maig de 1901, els regionalistes obtenen quatre escons, els republicans tres i els conservadors només un; a les municipals del novembre següent, els primers tornen a guanyar, per bé que en competència aferrissada amb els segons. L'èxit dels regionalistes és també l'èxit d'un partit nou mantingut en secret fins aleshores, i nascut de la fusió de la Unió Regionalista i del Centre Nacional Català. **(41)** El partit burgès, que ha pres el nom de Lliga Regionalista, jugarà un paper decisiu dins el panorama polític del primer terç del segle XX. Ací i ara ens cal veure la seva actitud davant la vaga obrera de 1902.

L'ordre públic, junt amb el dret a la propietat, és per a la burgesia un postulat intangible. La primera

Moragas combinava les virtuts de l'intel·lectual i de l'home d'acció. Al mateix temps que preparava la revista, tractava de mobilitzar les forces vives en pro de la seva idea d'una caixa de pensions per als obrers

reacció dels industrials i comerciants davant la vaga fou l'exigència de mà dura. Els proletaris havien d'ésser reduïts per la força de les armes. El 17 de febrer, tot just començada la vaga, el president de la Societat Econòmica d'Amics del País ja proposà «*la organización de la defensa por barrios o calles para evitar desmanes*», **(42)** dos dies més tard, en el moment àlgid del conflicte, les societats econòmiques en bloc concretaren al capità general l'ofertament d'una milícia burgesa.

Inicialment, el pànic s'apoderà també dels prohoms de la Lliga. La violència només podia ésser combatuda amb la violència. Però l'actitud del gran partit regionalista canvià de pressa, potser a conseqüència d'una carta de Domènech i Montaner a Prat de la Riba:

«*M'ha sorprès la seva carta d'avui. Els amics*

fabri-cants tenen poc enteniment i els catalanistes en tindríem menys si els deixem que donin la nota d'extermini. La repressió és forçosa pel Govern. A què fer-se'n responsables excitant-la públicament? Com podrem després fer de tota Catalunya un sol cos si el volem dividir en dues castes enemigues? Aprofitem l'ocasió, estimat Prat, que no en tindrem d'altra més favorable després del desengany que tindrà ara la

Les confraries, les arques de misericòrdia, els pòsits i els monts de pietat figuren entre les institucions de previsió més típiques de l'Antic Règim. Prescindint d'alguns antecedents romans, o més antics encara, es pot dir que totes elles es desenvoluparen a partir de l'Edat Mitjana i tingueren la debilitat del poder públic i/o la interdicció canònica de la usura per fonament

classe obrera tirada al carrer pel govern i republicans i sabrejada en el mateix carrer pels mateixos que l'han tirada.» (43)

Calia no perdre els estreps. Els interessos del partit demanaven refrenar l'impuls, deixar per al Govern, que no podia eludir-la, la responsabilitat, tan perillosa políticament, de la repressió.

A Madrid igual que a Barcelona, els polítics catalans havien de defensar la idea que, a nivell de Principat almenys, els antagonismes entre el capital i el treball no eren insolubles. Si s'havia arribat a la col·lisió era només per causa dels mateixos agitadors —com deia literalment «La Veu»— que, del Parlament estant, tractaven de confondre la ciutadania:

«Agitadors d'ofici, dels que a sou del Govern han vingut a Barcelona a desencadenar les passions

revolucionàries, han tractat de desviar l'opinió des del Congrés presentant la vaga general com un conflicte entre els amos i els treballadors, determinat per l'explotació dels uns i les justes reivindicacions dels altres. I això és fals de tota falsedat.» (44)

En aquestes circumstàncies, els sentiments catalanistes s'havien d'imposar per damunt de la lluita de classes:

«La ignorància que els nostres polítics tenen de les qüestions entre el capital i el treball, i la seva provada mala fe, ens demostren plenament que de Madrid no tenim d'esperar cap remei que posi terme als presents conflictes i que, per tant, per a solucionar-los, únicament podem fiar-nos del nostre esforç i la nostra iniciativa. Dels fets passats i presents, els obrers han de treure la conseqüència que han sigut miserablement estafats i víctimes dels agitadors i agents ministerials; els patrons han de recordar una vegada més els devers que tenen envers els seus obrers, per a complir-los com ho demanen la seva superior posició i l'esperit de caritat que tots tenim de tenir... i tots plegats hem de tenir els ulls fixos en l'enemic comú, en aquest món de misèries i brutícies del Madrid polític, per enfonsar-lo i destruir-lo en bé dels interessos morals i materials de Catalunya.» (45)

La combinació d'inèpcia i de malícia del govern espanyol recomanava de prescindir-ne a l'hora d'afrontar la qüestió social:

«se han de buscar fórmulas aplicables a cada caso y no aplicables al conjunto... yo en todos esos actos humanos prefiero ver la acción de los mismos interesados que la del Estado... yo, que soy descentralizador, tengo que oponerme a todo lo que tienda a la realización de ese uniformismo para concentrar todas las actividades en las poderosas manos del Estado... Nosotros entendemos que la fórmula de conciliación entre el capital y el trabajo ha de buscarse en ese sentido individualista. Los dueños, los amos, que hemos de suponerlos inspirados en sus sentimientos verdaderamente cristianos, no pueden menos que tener amor al prójimo y han de pensar que el obrero no es máquina

Segell de la Caixa d'Estalvis de Sabadell, creada el 1859

inerte, sino cosa viva, y tan viva y noble como el patrono. Por consiguiente nada de hostilidades, ni de odios recíprocos, ni de recriminaciones, sino buscar la concordia entre unos y otros». (46)

Com a prova que les possibilitats de concòrdia eren efectives podien adduir-se els efectes positius (no adhesió a la vaga general) del conveni subscrit un any abans amb els filadors de la Conca de Ter:

«He aquí un lazo de unión material entre el patrono y el obrero. Desde que el obrero sabe que es partícipe de una caja que cada día va siendo más cuantiosa, y que no está constituida sólo por las donaciones de los obreros, sino también por una participación considerable de patronos; cuando sepa que todo aquello es suyo, y que servirá para auxiliarle en los casos de imposibilidad física o cuando el peso de los años le haga inútil para el trabajo, ya veréis entonces qué cariño, qué amor tendrá por la casa en que tantos años ha ganado su sustento. Entiendo que esto, que es verdaderamente humano, es mejor que una fórmula puramente reglamentaria fría y escueta, porque con ésta no se ponen en acción esos sentimientos íntimos, que nosotros hemos siempre de promover.» (47)

La interpretació de la vaga feta per la Lliga, i adoptada pels empresaris, fou una interpretació sibil·lina destinada a preservar l'ideari interclassista («la Catalunya de tots o de quasi tots») del partit. En definitiva, els fets lamentables que els enemics del regionalisme miraven de capitalitzar contra Catalunya havien d'ésser girats, com un *boomerang*, contra els mateixos que els havien provocat i atiat. La campanya

*Els antics monts s'enfortiren
i n'aparegueren de nous. La tongada
s'inicià el 1702 amb el Monte de
Piedad de las Ánimas, de Madrid,
obra de Francisco Piquer, un
eclesiàstic aragonès que s'inspirà en
el mont que funcionava a Roma; la
institució realitzava préstecs sense
interès, contra robes i joiells*

en aquest sentit, menada des de les columnes de «La Veu de Catalunya» i la tribuna del Congrés, fou implacable.

Però una cosa era l'actitud oportunista davant d'un episodi conjuntural, com la vaga, i una altra la necessitat de crear uns instruments que ajudessin a pal·liar la contradicció insoluble. Restablerta la normalitat, urgia reconèixer la realitat de la lluita de classes, mesurar-ne les dimensions, llimar-ne les arestes més tallants. La tasca més peremptòria, i també la més senzilla era la informativa. Comprendent-ho així, Francesc Moragas, un membre de la Lliga ni fabricant ni botiguer, o sigui menys compromès que una bona part dels seus correligionaris, s'apressà a publicar la «Revista Social. Periódico de economía social y cuestiones obreras».

El primer número de la revista sortí el 10 de març de 1902, a les dues setmanes de finida la vaga. L'exposició programàtica entrava de ple en l'arrel del problema:

«El desequilibrio lamentable a que han dado lugar los rápidos progresos de la mecánica... distancian-

do... al patrono de sus obreros y acabando por convertir al capital y al trabajo de elementos armónicos en irreconciliables enemigos, apenas ha llamado en España la atención de personas estudiosas... Y precisamente por esa ignorancia de las cuestiones sociales, por esa carencia de institutos económicos protectores del obrero y por ese descuido de la reforma y mejora de las condiciones en que se realiza el trabajo, España sufre ahora el embate de todas las malas pasiones y de todos los instintos de destrucción social.» **(48)**

Fins l'any 1853, en què fou substituït per un altre, el règim obert per la disposició de 17 d'abril de 1839 donà lloc a un estol de caixes, esteses per tota la geografia espanyola: Granada i Santander (1839), Sagunt i Valladolid (1841), València, Sevilla i La Corunya (1842), Barcelona (1844), Burgos (1845) i Vitòria (1850)

Els fascicles següents farien un repàs de les doctrines a l'ús:

«han surgido el socialismo de cátedra, el socialismo de Estado y el socialismo cristiano que... tienen como punto de partida común, el ideal de la intervención del Estado en el régimen de trabajo y el cambio, por medio de esa intervención, del reparto natural de las riquezas». **(49)**

per a rebutjar-les totes. Perquè confiar la solució a l'Estat era el mateix que convertir-lo en:

«árbitro de determinar la subsistencia, el vestido y el género de vida de los ciudadanos y la voluntad, la libertad, el libre albedrío, atributos de racionalidad que distinguen al hombre de los demás animales, sufrirían rudo golpe». **(50)**

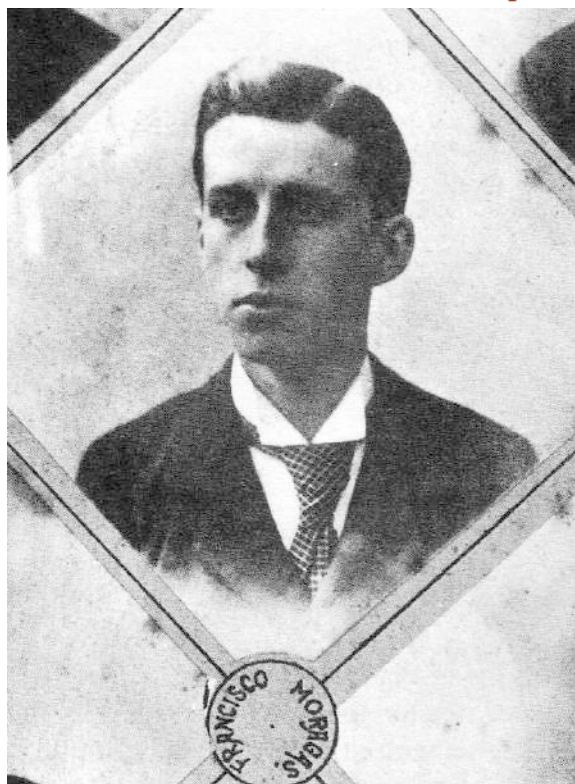
La sortida era encara menys aplicable en el cas espanyol car:

«en un país donde el Estado es incapaz de organizar sabiamente el más sencillo servicio de administración pública, ha de temerse, muy fundadamente por desgracia, que toda intervención que intente con respecto a la cuestión social resulte torpe en sus bases y estéril o perturbadora en sus manifestaciones prácticas... Confiarla [la reforma social] a los resultados de algunas pocas leyes, ni seriamente estudiadas ni basadas en experiencia alguna, y abrigar esta confianza Precisamente allí en donde las leyes no se cumplen, es insigne locura». **(51)**

De moment, la combinació de liberalisme i de fe cristiana bastaven per a inspirar a Moragas una sèrie prou llarga de remeis, destinats a millorar la condició social dels estaments més desvalguts:

«Estudiando las cuestiones sociales se llegaría al conocimiento de que la verdadera perfección de la sociedad humana sólo puede obtenerse mediante la solidaridad y fraternidad de todos los elementos que la forman, y ante este principio, las clases directoras serían las que con mayor decisión, siguiendo los preceptos del Evangelio y los consejos de la ciencia, se aproximan con amor y desprendimiento a las clases más desvalidas, para auxiliarlas, moralizando sus costumbres y facilitándoles elementos materiales de bienestar de que hoy carecen, y de esta aproximación y de este auxilio nacerían numerosas costumbres económicas y sociales como las pensiones de retiro para la vejez, las de invalidez, los seguros sociales en todas sus ramas, las bolsas de trabajo, los sindicatos obreros, independientes de las sociedades de resistencia y dirigidas sólo al estudio de las cuestiones económicas, la participación en los beneficios, las habitaciones obreras, los gimnasios populares, los restaurantes económicos, los sanatorios, los asilos para los inválidos del trabajo, las sociedades de asistencia, los consejos de conciliación, los jurados mixtos, los montepíos, las cajas rurales, las escuelas obreras de instrucción primaria y enseñanza técnica, los centros obreros morales, los bancos populares, las cajas de ahorros y otra infinidad de instituciones encaminadas a lograr la paz social y

**Retrat de Francesc Moragas dins l'orla dels
licenciats en Dret de 1893 per la
Universitat de Barcelona
(Foto: Arxiu Albert Bastardes i Sempere)**

a mejorar las condiciones del trabajo y las circunstancias económicas de que vive el proletariado.» (52)

Alguna d'aquestes mesures ja havien estat assumides per la Lliga; Prat de la Riba en persona era l'autor d'una memòria sobre *Los jurados mixtos para dirimir las diferencias entre patronos y obreros y para prevenir o remediar las huelgas*, editada feia pocs mesos. (53) D'altres eren noves, representaven un avenç dins la ideologia del partit regionalista conservador.

Moragas combinava les virtuts de l'intel·lectual i de l'home d'acció. Al mateix temps que preparava la revista, tractava de mobilitzar les forces vives en pro de la seva idea d'una caixa de pensions per als obrers. Sempre cauteloses, les societats econòmiques barcelonines superditaren la realització del projecte als resultats d'una subscripció pública a favor de les víctimes de la vaga:

«*Barcelonins:*

»*En els dies de fonda pertorbació pels que acaba de passar aquesta capital, se trobaven els infraescrits units i disposats a cooperar pública i ostensiblement en representació de les Corporacions que tenen l'honra de presidir, al restabliment de l'ordre, imperi del principi d'autoritat i aixecament de l'esperit públic.*

Les mesures adoptades pel digne Excm. Sr. Capità General, per una part, i per l'altra el seny del veï-nat i la bonhomia de la immensa majoria de la classe obrera, han dut a bon camí els aconteixements amb tota la pressa possible, evitant mals majors encara que els soferts.

»*La paralizació dels treballs escampant la misèria i el desassossec en els esperits, la inseguretats personal, l'anarquia, en fi, com a medi i com a objectiu provocant les col·lisions que han tacat de sang els carrers de la nostra ciutat, constituiran el paorós record d'aconteixements per a la nostra riquesa ruino-*

La paralizació dels treballs escampant la misèria i el desassossec en els esperits, la inseguretats personal, l'anarquia, en fi, com a medi i com a objectiu provocant les col·lisions que han tacat de sang els carrers de la nostra ciutat, constituiran el paorós record d'aconteixements per a la nostra riquesa ruinosos

sos, encara que potser útils als estranys; aconteixements quina reproducció cal evitar per interès propi i per dever patriòtic.

»*Aconseguida la tranquil·litat material, cal obtenir la pau moral per actes de recíproca consideració i bon afecte, que lligant totes les classes socials esborrin odís i desconfiances fraticides.*

»*Aquesta és l'obra que s'imposen, i per començar-la d'alguna manera i com a penyora de general harmonia, els infraescrits obren una subscripció pública a favor dels que han resultat ferits en els aconteixements a què es fa referència, i de les famílies dels morts, sense distinció de persones; proposant-se, si els recursos obtinguts ho permeten, no sols atendre les necessitats del moment, sinó constituir una base que pugui servir per a la fundació de caixes de retir per*

als obrers o altra institució benèfica de defensa social, amb mira al pervenir de les classes treballadores.

» Barcelonins! Sigui la caritat ram d'olivera que anunciï el terme de la tempestat i el començament del període de pau i concòrdia, que per a bé de tots deu regir aquest empori de les arts i de les indústries.

» Barcelona, 1 de març del 1902.» (54)

El mes de maig, en tancar-se la primera fase de la subscripció, havien estat recollides 87.741,79 pessetes. (55) D'elles, 25.358 es destinaven a socórrer els ferits i les famílies dels morts, (56) mentre la resta constituï el punt de partença de l'entitat privada de previsió social i d'estalvi més important de la història d'Espanya.

L'ESTALVI I LA PREVISIÓ SOCIAL A L'ESPANYA DEL SEGLE XIX

Exposada a mil contingències, la vida humana demana una cobertura econòmica. La malaltia, l'accident, la vellesa, la mort, les plagues del camp, l'atur forçós, etc., són situacions que deixen desemparada la persona —o els familiars de la persona— que viu del seu treball. Des del seu origen, la societat ha sentit l'exigència de prevenir-se contra aquest risc. La història de la previsió social és una història llarga, complicada, poc coneguda, difícil de separar —de la història religiosa, de la història de la filantropia, de la història del crèdit...— moltes vegades. També una de les més belles, per la línia netament progressiva que ha seguit.

Les confraries, les arques de misericòrdia, els pòsits i els monts de pietat figuren entre les institucions de previsió més típiques de l'Antic Règim. Prescindint d'alguns antecedents romans, o més antics encara, es pot dir que totes elles es desenvoluparen a partir de l'Edat Mitjana i tingueren la debilitat del poder públic i/o la interdicció canònica de la usura per fonament. Les confraries eren associacions religioses, nascudes generalment a redós d'un ofici, amb la finalitat d'honar el patró del gremi i de prestar ajut econòmic en cas de malaltia o de mort dels seus afiliats. Les arques de misericòrdia practicaven, al començament, el préstec en espècie, sobretot grans, i deixaven als pòsits la tas-

ca de regular els preus i de procurar el proveïment de blat i de pa durant les males anyades; més tard, els pòsits assumirien també les funcions creditícies. Quant als monts, la seva funció fou —i és— el préstec en diner, contra el lliurament d'objectes o penyores; al principi el crèdit era gratuït, després s'hi afegí la percepció d'un petit interès, per tal de cobrir les despeses i incrementar els fons disponibles. (57)

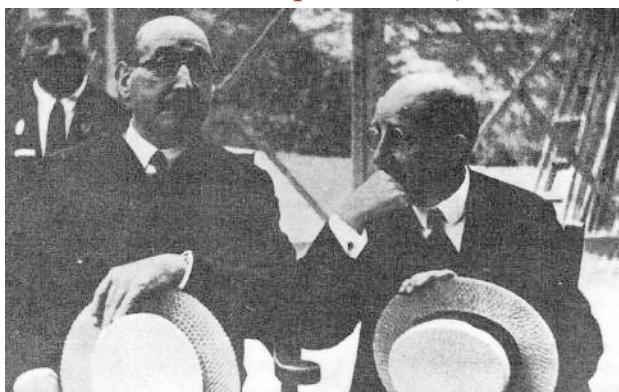
Com en tants d'altres camps, el segle XVIII renovà les idees sobre la previsió social arreu d'Europa. En uns casos, la renovació es limità a perfeccionar i a potenciar les velles institucions. En d'altres fou més audaç i va permetre l'eclosió de fórmules noves. A Alemanya i a Suïssa, per exemple, es crearen diverses

El decret de 29 de juny de 1853 disposà l'establiment de caixes d'estalvis a totes les capitals de província i de sucursals a les localitats importants

entitats amb l'objectiu de protegir i remunerar el petit estalvi dels treballadors a sou. Però, l'actitud més innovadora sorgí a Anglaterra, on la filosofia utilitarista de Jeremy Bentham (1748-1832) proposà les caixes d'estalvis —una institució sense precedents— com el remei més apte per a resoldre, sense el concurs de l'Església o de l'Estat, els problemes econòmics de la classe obrera. (58) Tant el respecte a la dignitat de la persona com el *laissez-faire*, ambdós predicats pels benthamistes, eren incompatibles amb la sopa parroquial i les «lleis de pobres». Calla que els desvalguts aprenguessin a valer-se per si mateixos. L'utilitarisme tindria un ressò extraordinari.

La Il·lustració espanyola no donà per a tant. Al llarg del Setcents, Espanya fou un d'aquells països en els quals els progressos de la previsió social es reduïren a la millora de l'organització precedent. Les confraries foren posades sota el control reial, que n'accentuà el caràcter de germandat de socors mutus. Els pòsits augmentaren en nombre i adquiriren pes dins el con-

Lluís Ferrer-Vidal i Francesc Moragas, primers president i director general, respectivament, de la Caixa

junt de la política comercial agrària. **(59)** Els antics monts s'enfortiren i n'aparegueren de nous. La tongada s'inicià el 1702 amb el Monte de Piedad de las Ánimas, de Madrid, obra de Francisco Piquer, un eclesiàstic aragonès que s'inspirà en el mont que funcionava a Roma; la institució realitzava préstecs sense interès, contra robes i joiells; el 1724, en obtenir la protecció reial, augmentà els fons, nodrits inicialment per mitjà d'almoines i dipòsits gratuïts, amb certs beneficis de la Corona a Amèrica. **(60)** El Monte madrileny fou imitat, entre altres, pels de Salamanca (1728), Saragossa (1731-41), Granada (1749, sota l'advocació de Santa Rita de Càssia), Barcelona (1749, «Verge de l'Esperança»), Jaén (1750) i Las Palmas (1774).

A Espanya, la vessant econòmica del pensament de Bentham no començaria a arrelar fins als darrers anys 1820, en produir-se el retorn dels constitucionals menys compromesos. **(61)** Durant llur estada forçosa a Anglaterra i França, els vençuts de 1823 havien aprofitat l'ocasió per freqüentar els cercles utilitaristes. Reinstal·lats a casa, els antics exiliats cuitaren a propagar-ne la ideologia. Aquesta vegada l'utilitarisme i les realitzacions que se'n deriven deixarien un solc inesborrable.

El primer propagandista espanyol de les caixes d'estalvi sembla haver estat l'escriptor de costums Ramón de Mesonero Romanos. A més de parlar-ne als diaris i revistes, Mesonero tingué l'encert d'inspirar a la Sociedad Económica Matritense de Amigos del País la convocatòria d'un concurs literari sobre el tema. El concurs, resolt l'estiu de 1835, guardonà el treball de Francisco Quevedo y San Cristóbal, *Memoria sobre el modo de establecer y generalizar en España las Cajas de Ahorros y Sociedades de Socorros Mutuos*. Com era

d'esperar, el punt de partença de Quevedo era la paorosa condició de la classe obrera:

«Reducidas sus necesidades a lo más mínimo, sin deseos de gozar, acostumbrado a alimentarse con escasez, a vestir groseramente y a albergarse en medio de la suciedad y el desaseo... sus vicios son brutales; sus costumbres feroces...»

Les caixes eren el millor instrument per a la seva regeneració moral i material:

«el infeliz jornalero que va a depositar... sus aho-

Naixerien a Catalunya i a les Illes, la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Lleida (1880), la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Pollença (1880), la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Balears (1882), i la Caixa d'Estalvis de Manlleu (1896)

*ros... en ellas cada semana para formar progresivamente su capital pierde desde luego la inclinación casi innata de los de su clase a ese sistema mecánico e irreflexivo de vivir al día sin pensar en mañana... El hombre económico que palpa las ventajas que de su conducta reporta... usa con moderación de los placeres que por lo mismo le causan una satisfacción más pura... y asegurándose con su economía y el fruto de sus sudores un descanso noble y honrado para la vejez, o un recurso y asistencia para las enfermedades, huye del crimen que le privaría de esas ventajas positivas». **(62)***

i també la millor garantia de la seguretat burgesa. Ja que com havia advertit el mateix Mesonero:

*«Estas Cajas son una institución esencialmente antirrevolucionaria, asociando al proletariado por medio de su propio trabajo al interés y a los goces de la propiedad y del orden.» **(63)***

L'estabilitat del sistema passava per l'organització de l'estalvi. En conseqüència no ens ha de sorprendre que la iniciativa del seu establiment partís del govern conservador de Martínez de la Rosa, i adoptés un to comminatori. En efecte, després de ponderar l'interès en les caixes:

«Algunos pueblos cultos han sustituido ventajosamente a los medios adoptados antes para establecer la moral y mejorar la condición de las clases industriosas ciertas cajas de ahorro... Cuando tales instituciones prestan garantías seguras, contribuyen en gran manera a propagar el espíritu de economía, y

L'estabilitat del sistema passava per l'organització de l'estalvi. En conseqüència no ens ha de sorprendre que la iniciativa del seu establiment partís del govern conservador de Martínez de la Rosa

con él la propensión al trabajo; a desterrar los vicios y con ellos las enfermedades y delitos de que son gérmenes; y por último a inspirarle amor al orden público, porque de él depende el goce estable del fruto de sus tareas.»

l'ordre de 3 d'abril de 1835 encomanava als governadors civils la missió d'impulsar-les a tot el territori:

«que mirando este asunto como del primer interés excite a los pudientes, o proponga los medios que según las circunstancias de esa provincia sean adecuados para establecer en ella Caja o Cajas de Ahorro». **(64)**

Calia fer entendre a l'aristocràcia i a la burgesia, les dues «clases pudientes» compromeses amb l'Estat liberal, on eren la seva responsabilitat i el seu interès.

En definitiva, l'exemple a seguir era el de Jerez de la Frontera —l'altre enclavament britànic de la província de Cadis—, que ja tenia una caixa en funcionament des de l'any anterior.

Malauradament, Espanya no era Anglaterra. La remu-neració dels dipòsits, ingredient essencial de les caixes, demanava una forma rendible d'inversió. Als països amb una hisenda sana, el recurs era la compra de deute públic. Als països com el nostre, sense crèdit, el recurs era impossible. La mateixa ordre d'abril de 1835 ho havia reconegut:

«Desgraciadamente no es posible plantear, desde luego, entre nosotros las cajas de ahorro del mismo modo que se hallan establecidas en otros países... Llegará un día en que, restablecido el crédito del Estado, sean los fondos públicos el asilo seguro y ventajoso de los ahorros del pobre; pero mientras renace la confianza... hay que esperarlo todo del espíritu de filantropía que anime a los ricos, y del celo de las autoridades.» **(65)**

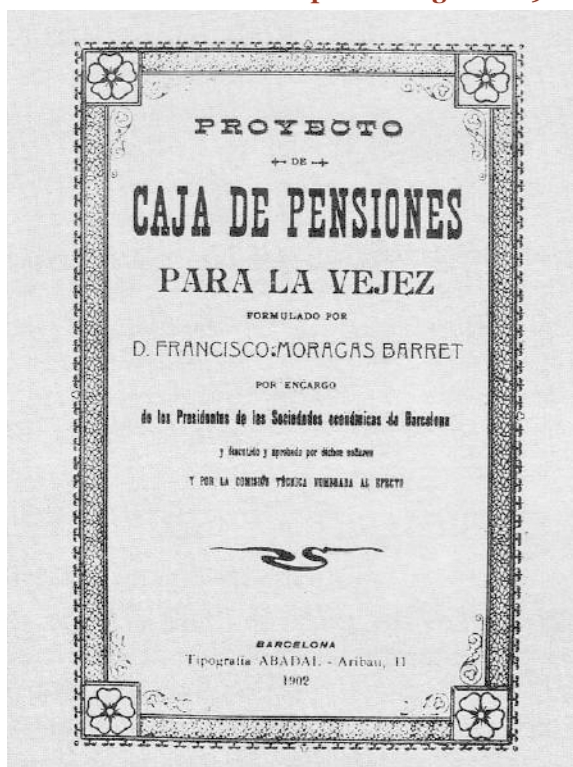
Les caixes espanyoles hagueren de buscar-se una via pròpia. La solució fou invertir en préstecs amb penyora, per mitjà d'un mont de pietat. Aquesta fórmula, que faria fortuna, l'adoptà per primera vegada la Caja de Ahorros de Madrid, nascuda sota el triple impuls del Marqués de Pontejos, cap polític de la «villa», de Mesonero Romanos i del financer Francisco de Acebal. L'acord de la Caja amb el Monte de la localitat fixà un rèdit del 5 per cent als capitals cedits per la primera; en compensació, el Monte es veié obligat a exigir un interès als seus prestataris.

La Caja de Ahorros madrilenya obrí les portes el 17 de febrer de 1839. L'èxit fou tan immediat que seixanta dies després una ordre ministerial ja exhortà els governadors civils a prendre'n model a les respectives demarcacions:

«procure que se establezca en esa provincia al menos una Caja de Ahorros, asociándola a un Monte de Piedad, o promoviendo también la creación de establecimientos de esta especie». **(66)**

Fins l'any 1853, en què fou substituït per un altre, el règim obert per la disposició de 17 d'abril de 1839 donà lloc a un estol de caixes, esteses per tota la geografia espanyola: Granada i Santander (1839), Sagunt i Valladolid (1841), València, Sevilla i La Corunya (1842), Barcelona (1844), Burgos (1845) i Vitòria (1850). **(67)**

Projecte d'estatuts de la Caixa de Pensions, redactat per Moragas el 1902

D'elles, la caixa barcelonesa té l'interès de ser la primera de les nostres terres i de presentar una gestació laboriosa i original. **(68)** La seva història comença, en efecte, a principis de 1835 en assabentar-se la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País de l'estrena de la caixa de Jerez. L'Econòmica s'engrescà amb la idea i l'exposà als quatre vents. Però, arran de l'ordre d'abril del mateix any, el governador en transferí la gestió a la Junta de Comerç, la qual s'apressà a presentar un projecte en virtut del qual ella mateixa s'oferia com a administradora de l'entitat a crear i proposava els préstecs al comerç i a la indústria com a forma d'inversió dels dipòsits. Aquesta proposta, més la inestabilitat política, feren naufragar l'intent. Estancades, les negociacions no reprengueren sinó el maig del 1839, en què, a iniciativa de l'Ajuntament, es reuniren els representants de la Junta de Comerç, els de la Societat Econòmica i els del Mont de Pietat de la Verge de l'Esperança. La idea de la majoria fou, aquesta vegada, d'ajustar-se al patró madrileny i vincular la caixa amb el Mont. La direcció d'aquest, però, s'hi negà, al·legant que la missió prestatària de la caixa l'obligaria, com era el cas a Madrid, a reclamar interessos als seus mateixos clients. El Mont de la Verge de l'Espe-

rança era una institució benèfica i com a tal volia continuar. **(69)** En conseqüència, els promotors de l'entitat d'estalvi hagueren de fer marxa enrera i ressuscitar la fórmula inicial: la remuneració dels dipòsits vindria dels interessos pagats pels comerciants i industrials als quals serien deixats.

La primera junta de la Caixa de Barcelona quedà constituïda l'octubre de 1841. No obstant, l'enfrontament de la ciutat amb Espartero, amb el bombardeig des de Montjuïc i la posterior caiguda del regent, afegí un nou obstacle a l'accidentada trajectòria del projecte. L'obertura de l'establiment tardaria encara prop de dos anys i mig.

Les caixes espanyoles hagueren de buscar-se una via pròpia. La solució fou invertir en préstecs amb penyora, per mitjà d'un mont de pietat

Situades a l'edifici de l'antiga taula de canvi, a la plaça de Sant Jaume, les oficines de la Caixa d'Estalvis de Barcelona entraven en activitat el dia 7 de març de 1844. Segons el manifest fundacional:

*«El objeto de esta protectora institución es el de recibir las economías de las personas laboriosas, haciéndolas productivas ... y devolviendo con puntualidad el todo o la parte que se reclame.» **(70)***

Les imposicions inicials no podien excedir de 400 rals i les posteriors no podien ésser menors de 4 ni majors de 160 la setmana. L'interès del 3 per cent pagat als dipòsits provenia del rèdit del 4 per cent satisfet pels particulars que, previ acord, havien rebut en préstec 1.000 rals cada un. Però aquest sistema no era suficient i la caixa es veié obligada a buscar, una vegada més, l'entesa amb el Mont de Pietat de la Verge de l'Esperança. Com que la resposta tornà a ésser negativa, la Caixa de Barcelona optà finalment per crear ella mateixa el mont que li era imprescindible. Estrenat el 1845, aquest mont oferia préstecs amb garantia de

penyores al 6 per cent. Poc després, la caixa començà la concessió de crèdits a institucions públiques i privades, com ara l'Ajuntament i l'Hospital de la Santa Creu. Així mateix, mantenia al Banc de Barcelona un dipòsit quantios a l'interès del 4 per cent. Entre la data de fundació i el 1852, els fons de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona augmentaren, només trencat el 1848 per la crisi financera relacionada amb la situació política francesa.

És important de constatar que l'activitat prestària del mont de pietat no ocupava sinó la meitat dels

La primera junta de la Caixa de Barcelona quedà constituïda l'octubre de 1841. No obstant, l'enfrontament de la ciutat amb Espartero, amb el bombardeig des de Montjuïc i la posterior caiguda del regent, afegí un nou obstacle a l'accidentada trajectòria del projecte

dipòsits recollits per la caixa. Amb el sistema vigent, a Barcelona com arreu, hi havia un estalvi vacant que no trobava sortida. Es comprèn que l'Estat, sempre curt de recursos, no resistís la temptació de servir-se'n per als seus fins propis.

El decret de 29 de juny de 1853 disposà l'establiment de caixes d'estalvis a totes les capitals de província i de sucursals a les localitats importants. Les juntes de govern de les noves entitats havien d'ésser presidides pel governador civil, o pel batlle del municipi, mentre que els vocals serien nomenats pel govern a proposta del president de la junta respectiva. D'altra banda, el decret limitava a 1.000 rals les primeres imposicions i a 300 les posteriors, estipulant per a totes elles el premi de 3½ per cent, i regulava així les operacions dels mont de pietat annexes: import màxim dels crèdits, 5.000 rals; durada màxima, 12 mesos; interessos del 6 per cent a les quantitats superiors a 100 rals, del 3 per cent a les quantitats compreses

entre 50 i 100, i de l'1½ per cent a les quantitats inferiors. Per bé que els efectes pignorables eren molt nombrosos,

«podrán ser alhajas de oro o plata, metales o copelaciones de todas especies, piedras o perlas finas, cáñamo, lino, seda, lana o algodón manufacturados o por manufacturar, papel de todas especies, azúcar, café, cacao, cera, títulos de la Deuda consolidada y cualesquiera otros objetos de valor intrínseco y permanente», (71)

la disposició preveia la formació d'uns excedents d'estalvi, els quals s'havien de canalitzar cap a la Caja General de Depósitos y Consignaciones. Aquesta Caja era un organisme estatal fundat el 1852 pel ministre Bravo Murillo, dins el context de l'arranjament del deute públic, que tenia com a objectiu la inversió de títols de deute consolidat, per tal d'evitar-ne la depreciació en borsa i assegurar el cobriment de les noves emissions. Hom seguia així l'exemple francès de 1837, el qual contemplava un règim semblant per a la inversió dels fons de les caixes d'estalvi, tot i que —com havia reconegut l'ordre del 5 d'abril de 1835— les condicions financeres de l'Estat espanyol no eren comparables a les de l'Estat francès. La bona marxa de la Caja de Depósitos y Consignaciones i el finançament de les despeses estatals (com ara les subvencions a les companyies ferroviàries) passaven per damunt de les exigències de seguretat de l'estalvi. (72)

La reacció fou immediata. Els directius de les caixes s'apressaren a repudiar una norma que amenaçava llur existència; els clients no tardaren a donar-los la raó, procedint a la retirada massiva de dipòsits. Afectada com les altres, la Caixa d'Estalvis de Barcelona optà per contravenir parcialment el decret i comprar títols públics i privats. Amb aquesta iniciativa, causant de baralles amb el governador civil, aconseguí de reduir la seva contribució a la Caja de Depósitos. Consta, en concret, que el 1863 la Caixa barcelonesa, els dipòsits de la qual no arribaven a quatre milions, en tenia esmerçats gairebé dos en deute públic, més d'un en préstecs al mont de pietat i una quantitat menor en títols ferroviaris; o sia que la part destinada a la Caja estatal no podia ésser gaire grossa. (73)

Alfred i Josep Homs i Sabaté, titulars de la primera llibreta de la Caixa de Pensions (1905)

Els condicionaments que acabem d'esmentar també incidiren sobre la creació de noves caixes. A causa de la interferència de la Caja de Depósitos i de la crisi financera, les fundacions, que havien estat 10 de 1839 a 1852, es reduïren a 7 de 1853 a 1874. D'elles, tres van correspondre a Catalunya.

Arran de la normativa de 1853, un grup de sabadellencs instà l'obertura, a la seva localitat, d'una sucursal de la Caixa d'Estalvis de Barcelona. Com que aquesta no accedí a la petició, els sol·licitants hagueren d'obrir per compte propi. La nova entitat fou autoritzada el març de 1854 i la constitució del seu consell era enllestida el juliol del mateix any. Però els esdeveniments polítics —la Vicalvarada—, l'epidèmia colèrica i altres entrebancs en retardaren la inauguració fins a gener de 1859, en què obrí les portes als baixos de l'Ajuntament. La Caixa d'Estalvis de Sabadell no es

dotà de mont de pietat; per a les inversions, acudí als préstecs a particulars, a l'interès del 4 per cent, mentre remunerava els dipositants amb un 3 per cent; de seguida els crèdits s'estengueren a les entitats ciutadanes. A finals de 1859, el saldo d'impositors s'acostava a 20.000 pessetes repartides en 185 llibretes; al terme de 1870, els comptes eren 918 i les pessetes 220.930. Aquestes xifres revelen una marxa lenta, probablement afectada per la fam de cotó de resultes de la guerra civil americana, així com per la crisi financera general dels anys 1864 a 1868. **(74)**

La bona marxa de la Caja de Depósitos y Consignaciones i el finançament de les despeses estatals (com ara les subvencions a les companyies ferroviàries) passaven per damunt de les exigències de seguretat de l'estalvi

L'estrena de la Caixa Sabadellenca coincidí amb les primeres gestions per a establir-ne una de semblant al Maresme. El reglament de la Caixa d'Estalvis de Mataró fou aprovat el 1862; l'inici de les seves operacions tingué lloc el febrer de 1863. El sistema d'inversió combinava el recurs als anomenats «conservadors de capital», i les cessions a la Caja de Depósitos y Consignaciones. A finals de 1863, la Caixa mataronina comptava amb 91 impositors, els quals acreditaven 19.021 pessetes; al terme de 1870, les xifres respectives eren 261 i 99.804. O sia, una trajectòria inicial més lenta encara que la de la Caixa de Sabadell, per unes raons no gaire dissemblants. **(75)**

La tercera caixa catalana d'aquest període fou la de Manresa, amb el reglament aprovat a mitjans de 1864 i les operacions estrenades el gener de 1865. Seguint l'exemple de Mataró, la Caixa d'Estalvis de Manresa es veié acompanyada del Montepio Manresà, destinat a facilitar-li la col·locació dels fons. Però ni el Montepio ni la Caja de Depósitos oferien unes perspec-

tives d'inversió recomanables, de manera que la part substancial dels recursos fou lliurada a industrials de la vila, els quals en garantien al mateix temps el rendiment i la liquiditat. L'arrancada de la Caixa de Manresa fou encara més difícil que la de les seves anàlogues, per haver-se iniciat més tard (quan la crisi financera era patent) i per correspondre a una comarca eminentment cotonera, tocada al cap de poc per la darrera carlinada. **(76)**

De fet, la crisi financera general del període 1864-1868 tanca una etapa de la història de les caixes espanyoles i n'obre una altra. Arran de la llei de ferrocarrils de 1855, el diner s'havia bolcat damunt el nou mitjà de transport pel canal de les societats de crèdit. Deu anys més tard, la xarxa excedia llargament les necessitats del tràfic. Sense prou ingressos, les companyies ferroviàries cobrien les despeses però no pas les càrregues financeres. La suspensió dels dividendes causà

La crisi financera general del període 1864-1868 tanca una etapa de la història de les caixes espanyoles i n'obre una altra

l'ensorrada dels títols a les borses. Diverses societats de crèdit especialitzades en la inversió carrilera feren fallida. El crèdit de l'Estat, que per mitjà de subvencions havia contribuït a l'extensió de la xarxa, també acusà el cop. Les cotitzacions del deute públic s'esfondraren. La Caja General de Depósitos y Consignaciones, concebuda justament per absorbir aquest paper, no pogué fer front al seu passiu. Les entitats d'estalvi, obligades des de 1853 a confiar-li llurs excedents, se sentiren estafades. Algunes, com la de València, hagueren de declarar-se inermes davant dels seus clients i plegar. **(77)** D'altres, com la de Barcelona, se salvaren difícilment, gràcies a haver-se burlat de la norma i mantenir inversions pròpies al marge de la caixa oficial. Finalment, la Revolució de Setembre de 1868 optà per desvincular de l'Estat la Caja de Depósitos, deixar als seus creditors l'alternativa de cobrar

en títols del deute públic —un paper mullat—, o d'esperar *sine die* el reintegrament en efectiu. **(78)** Com és normal, aquesta disposició intensificà les cues a les finestretes de les caixes i n'allargà la crisi. Caldria esperar la llei del 29 de juliol de 1880, ja molt entrada la Restauració, perquè el procés d'institucionalització de l'estalvi tornés a la normalitat. Emparant-se en les seves prerrogatives (llibertat completa d'inversió, assimilació a les entitats benèfiques i exempcions fiscals), naixerien a Catalunya i a les Illes, la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Lleida (1880), la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Pollença (1880), la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Balears (1882), i la Caixa d'Estalvis de Manlleu (1896). Precedint la llei, la Caixa d'Estalvis de Terrassa havia estat fundada el 1877.

La previsió social, renovada a partir del segle XVIII, adoptà noves formes al llarg del segle XIX, a mida que el sistema fabril accentuava la indefensió de la classe obrera. L'estudi de les caixes d'estalvi s'ha de completar amb unes referències a les assegurances i al mutualisme.

L'assegurança obligatòria fou, en termes europeus, la gran novetat de la centúria. A banda de l'assegurança privada, de llarga tradició i curta incidència a tot arreu, l'Alemanya de Bismarck introduí l'assegurança forçosa, imposada a tots els assalariats sense excepció. La filosofia liberal, originària d'Anglaterra, havia defensat que els desvalguts aprenguessin a valer-se per si mateixos. La doctrina autoritària, inherent al Primer Reich, reservà a l'Estat la tutela dels treballadors. El sentiment paternalista, l'obsessió pel futur de l'Imperi i la por del socialisme, tot es combinà perquè el Cancellier de Ferro implantés els anys 1883, 1884 i 1889 les lleis d'assegurança obligatòria contra la malaltia, contra els accidents de treball i contra la vellesa.

El model alemany influí d'una manera immediata i directa els països més afins, com Àustria i Hongria, i d'una forma mediatitzada i gradual gairebé tota la resta del Continent. A França, Bèlgica i Itàlia, per exemple, el rebuig de l'obligatorietat fou compensat per unes caixes oficials de retir obrer, d'afiliació voluntària. En el cas concret de Bèlgica, la caixa oficial, que desenvol-

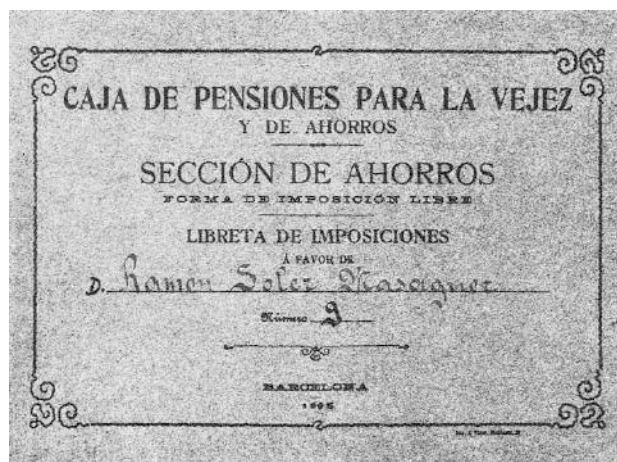
Una de les primeres llibretes d'estalvi de la Caixa de Pensiones

lupava la seva tasca a través de les mutualitats obres, fou impulsada per una subvenció de l'Estat, proporcional a les aportacions de patrons i obrers i ajustada a l'edat dels beneficiaris; el sistema belga té, per a nosaltres, l'interès d'haver inspirat l'actuació inicial de l'Institut Nacional de Previsió. A la llarga, totes les experiències basades en la voluntarietat fracassaren i hagueren de cedir el pas al règim obligatori.

Espanya ha ocupat, en el procés d'implantació de les assegurances socials, un dels darrers llocs. La seva incorporació al règim modern de la previsió data només de 1908, en què l'INP instaurà un sistema voluntari (fins al 1921) de pensions per a la vellesa. Abans, la llei d'accidents de treball de 1900 havia resultat inoperant, per haver-ne endossat la responsabilitat als patrons, sense exigir, però, l'assegurança. Després el poder públic continuaria inhibint-se fins que els governants de la Segona República reguessin l'assegurança de maternitat i corregissin la d'accidents laborals.

Espanya ha ocupat, en el procés d'implantació de les assegurances socials, un dels darrers llocs. La seva incorporació al règim modern de la previsió data només de 1908

La debilitat de l'estalvi (per causa d'uns salaris especialment baixos), la nul·la incidència de les assegurances lliures (per les mateixes raons) (79) i la inexistència de les assegurances obligatòries (per la inhibició de l'Estat), van conferir un relleu extraordinari, dins l'Espanya vuitcentista, a les societats de socors mutus. A falta d'altra cosa, l'antiga confraria acabà de desprendre's del primitiu caràcter religiós i s'afirmà exclusivament com a germandat al servei material dels seus socis. La florida d'associacions mutuals és sobretot ufanosa a Catalunya, (80) la nació que ha introduït la indústria moderna a la Península. De tota manera, els recursos disponibles són sempre molt precaris, acoten amb excés el camp d'actuació: la malaltia, la mort, rarament la vellesa o

la maternitat. (81) Com ja ho diu el nom, les societats de socors mutus socorren, però no preveuen. En canvi, les mútues catalanes tenen sovint un paper primordial dins el moviment obrer: actuen de caixes de resistència en moments de vaga; supleixen les organitzacions reivindicatives en moments de persecució. Per això mateix, llur història, poc estudiada, forma un capítol important de la història a seques.

El camp de la previsió social era gairebé un ermot a la Catalunya de principis del segle XX.

ELS FUNDADORS: MORAGAS I FERRER-VIDAL

La vaga de 1902 havia originat entre els homes de la burgesia industrial i els representants del catalanisme moderat una reacció favorable a l'estudi de les qüestions obreres. El coneixement del problema era previ a la recerca de solucions. L'home que fomentà aquest coneixement i maldà per extreure'n uns remeis fou Francesc Moragas.

Francesc Moragas i Barret havia nascut el 13 de desembre de 1868 al carrer Lladó, de Barcelona, fill de l'advocat Arístides Moragas i Barret i de Consol Barret i Carafí. L'avi patern era el notari Ferran Moragas i Ubach, un dels fundadors de la Caixa d'Estalvis de Barcelona. L'avi matern, Francesc Barret i Druet, primer secretari i director de l'esmentada Caixa, degà del Col·legi d'Advocats, president de l'Ateneu Barcelonès i diputat a Corts.

El 1881 morí Arístides Moragas. Poc després, la vídua contragué segones núpcies amb Joan Antoni Sorribas i Zaidín, també advocat. Sorribas, d'origen aragonès, havia començat l'exercici de la carrera com

a secretari de l'Ajuntament de Gràcia i assessor dels municipis veïns. Aviat s'aplicà a la defensa de la propietat immobiliària i accedí a la secretaria de l'Associació de Propietaris; al mateix temps, emprengué l'edició del periòdic «La Unión», convertit més tard en «La Unión. Gaceta de los Contribuyentes». A l'època del seu casori, Sorribas començava a interessar-se per les assegurances. Feu un viatge a l'estranger, per tal d'estudiar-ne el funcionament i guanyà, el 1882, amb una memòria sobre les assegurances de vida, el concurs convocat per l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació. El 1884 començà la publicació de «Los Seguros», convertida al cap de poc en la millor revista de l'especialitat. L'any següent, com a representant de l'Associació de Propietaris, Sorribas participà activament en la preparació del Memorial de Greuges i fou un

La vaga de 1902 havia originat entre els homes de la burgesia industrial i els representants del catalanisme moderat una reacció favorable a l'estudi de les qüestions obreres

dels comissionats que anaren a Madrid a lliurar el document al rei. El 1893 tornà a les velles preocupacions i feu la revista «La Propiedad», tercera de les creades per ell. Joan Antoni Sorribas morí a Barcelona el 28 de juny de 1894. **(82)**

Després de cursar estudis al col·legi dels jesuïtes de Manresa i al col·legi Miró de Barcelona, Francesc Moragas obtingué el títol de batxiller el 1888. Sis anys més tard acabà la carrera de dret a la Universitat barcelonina, on tingué per companys una colla de futurs prohoms: Vidal i Barraquer, arquebisbe de Tarragona; Albert Bastardas, batlle de Barcelona i vicepresident de la Mancomunitat; Ramon Albó, regidor municipal, diputat i president del Tribunal de Protecció de Menors; Enric Prat de la Riba, president de la Mancomunitat; i altres. Mentre estudiava, Moragas participà, el 1888-89, en el

moviment de defensa del dret civil català (probablement integrat en el Centre Escolar Catalanista) i inicià, el 1889, la seva col·laboració a «Los Seguros», amb uns articles sobre les Caixes d'Estalvis a Espanya i unes cròniques, de París estant, sobre la representació de les assegurances a l'Exposició Universal. També prengué part, el 1892, a la primera assemblea general de la Unió Catalanista, de la qual sorgiren les Bases de Manresa.

L'any 1894, a la mort del seu padrastre, Moragas es fa càrrec de «Los Seguros» i comença, a l'ensem, l'exercici de la carrera. L'activitat professional devia ésser-li favorable puix que el 1895 ja el trobem casat amb Clotilde Illa i Arquer, la qual moriria el 1921 sense haver-li donat cap fill. Però la professió també devia absorbir-li tot el temps, car no hi haurà més petjades de la seva actuació pública fins al 1901. En aquesta data, Moragas figura entre els fundadors de la Lliga Regionalista. L'any 1902 el trobem de vocal secretari de la secció de ciències i belles arts del Foment. Tot i no ésser ni productor ni negociant, Moragas s'ha lligat amb el partit burgès i amb la patronal fabril.

La vaga obrera el colpeix profundament. Lluny d'esverar-se, com fan una part dels seus correligionaris, tracta d'explicar-se els fets i de trobar-hi remei. Ha comprès que l'esclat de violència és fruit d'una situació desesperada i que la lluita de classes forma part del sistema industrial. L'apaivagament de la massa treballadora passa per la millora progressiva de les seves condicions de vida. Sobre la marxa, Moragas funda i dirigeix la «Revista Social» amb l'objectiu d'inculcar als patrons les seves idees. I, quan aquests reaccionen, els brinda el seu coneixement de la moderna ciència actuarial per trobar una sortida. No n'hi ha prou d'auxiliar els damnificats; cal evitar per sempre més que, adesiara, les classes treballadores es converteixin en classes perilloses. Des del principi, Moragas és l'element més actiu de la comissió tècnica nomenada pels presidents de les societats econòmiques, per tal de projectar una caixa de retirs que aplegui una part, dels diners procedents de la subscripció pública oberta en benefici de les víctimes de la vaga. Ell és, així mateix, el ponent redactor de les bases i primers estatuts de la

Preparació del solar destinat a edifici de la Secció d'Assegurances el 1919, dos anys després de l'estrena de l'edifici principal

futura Caixa de Pensions. A ell li serà confiada la direcció de l'entitat, quan arribarà a ésser real.

En el capítol vinent seguirem, pas a pas, el laboriosíssim procés de constitució de la Caixa. Ara n'hi ha prou de dir que Moragas s'identificà de tal manera amb la institució que acabà per dedicar-hi tots els seus esforços, amb sacrifici de molts altres interessos. Per exemple, els de la «Revista Social», que Moragas ha d'abandonar a mans de Ramon Albó, des del maig de 1903. Per exemple, els de «Los Seguros», la revista llegada per Sorribas, que el fillastre deixarà en suspens el 1907. Per exemple, els de la secretaria adjunta del Foment i de la co-direcció del seu òrgan «El Trabajo Nacional», cedit per Moragas, a requeriment del Consell Directiu de la Caixa al cap de cinc anys de serveis (1903-1908). Per Moragas, la direcció de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis només serà compatible amb els càrrecs de responsabilitat en els organismes afins: així, l'Institut Nacional de Previsió, que ell mateix havia contribuït a fundar, la Confederació Espanyola de Caixes d'Estalvis Benèfiques i la Federació Catalano-Aragonesa-Balear.

Fora d'aquest àmbit, les col·laboracions de Moragas foren excepcionals i tingueren a veure sempre amb el desenvolupament de les institucions autonòmiques catalanes. Un home de les seves qualitats i competència no podia negar el seu concurs en aquelles ocasions, aïllades per desgràcia, en què el país ha intentat dotar-se d'un principi d'administració autònoma. L'any 1921, la Mancomunitat de Catalunya el nomenà conseller adjunt de política social, **(83)** amb la missió de bastir un sistema propi d'assegurances socials, coordinat, però, amb el que, amb caràcter ofi-

cial, administrava la Caixa. El 28 de novembre de 1932, el Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya designà Francesc Moragas membre titular de la Comissió Mixta de Traspassos de l'Estat a la Generalitat, en companyia de Pere Coromines, Antoni M.ª Sbert, Josep M.^a Pi i Sunyer, Frederic Turell i Joan Ventosa i Roig. **(84)** Hi desenvolupà una tasca activíssima, sobretot en el terreny de les assegurances socials i de l'organització del treball. En molts d'aquests expedients actuà com a ponent i redactor dels acords definitius.

Francesc Moragas morí el 27 de març de 1935, a la clínica de l'Institut de la Dona que Treballa. Precursor de la previsió social a Espanya, la seva figura ha meregut el respecte de tothom. Fou l'advocat incansable d'una actitud d'atenció a la classe treballadora, que millorés les seves condicions de vida i preservés al mateix temps

Moragas funda i dirigeix la «Revista Social» amb l'objectiu d'inculcar als patrons les seves idees

l'ordre social establert. En aquest punt, i observant la ineficàcia de l'acció privada, Moragas evolucionà des de postures individualistes i de no interferència estatal, que mantenia el 1902, fins a la defensa de les assegurances obligatòries i de la regulació oficial del règim de treball. Militant de la Lliga, tingué el mèrit de no deixar-se dur per la política partidista, sinó per l'interès general. Aquesta virtut és la que explica que entrés a formar part de la direcció de l'INP sota la presidència de Dato (que des del Govern s'havia enfrontat al catalanisme) i de la Comissió de Traspassos a la Generalitat, quan governava l'Esquerra Republicana. Mentre la dirigí, passaren pel Consell de la Caixa representants de totes les opcions polítiques burgeses. Durant tot el seu mandat, Moragas lluità per tal de sostreure la Caixa de qual-sevol ideologia concreta, i mantenir la independència i el criteri propis. **(85)**

De tota manera l'actuació de Moragas no hauria estat possible sense el suport de Lluís Ferrer-Vidal i Soler. Home públic i representatiu, Ferrer-Vidal s'encar-

regà de reunir entorn del projecte les persones i els cabals imprescindibles per a convertir-lo en realitat. Després, al llarg de més de trenta anys, el primer president de la Caixa doblaria la seva funció honorífica i representativa amb la de col·laborador efectiu del seu director general.

Lluís Ferrer-Vidal i Soler havia nascut a Barcelona el 13 de novembre de 1861. El seu pare, Josep Ferrer i Vidal, era un dels representants més genuïns dels primers empresaris de la industrialització catalana. Creador d'una indústria cotonera a Vilanova, protagonista de moltes de les iniciatives econòmiques i financeres de la segona meitat del segle XIX, compartí

L'any 1902, arran de la vaga general, Ferrer-Vidal aportà a la reacció burgesa la seva experiència a la Caja de Previsión y Socorro, entitat pionera en el camp de l'assegurança contra accidents de treball, creada per ell mateix el 1898

amb Manuel Girona i el Marqués de Comillas la fundació del Banc Hispano Colonial i del Crèdit Mercantil. Vicepresident del Comitè Executiu de l'Exposició Universal de Barcelona, el 1888, primer president del Foment del Treball Nacional, el 1889, defensà aferrissadament les posicions proteccionistes a la premsa i a la tribuna del Parlament. Vinculat al grup fundador de la Caixa d'Estalvis de Barcelona, Ferrer i Vidal fou director de l'entitat en dues ocasions, una els anys 1877-78 i l'altra d'octubre de 1889 a octubre de 1893, data de la seva mort.

Lluís Ferrer-Vidal i Soler estudià enginyeria industrial. Prengué part durant els seus anys universitaris a la campanya de defensa del dret civil català i manifestà inquietuds literàries, col·laborant a «La Renaixença» i a la «Revista Regional». Després, ja en possessió del títol professional, participà en l'erecció de la fàbrica de ciments Asland, a Castellar de N'Hug,

i a la comissió d'expositors de l'Exposició Universal de 1888. Fou present quatre anys més tard a l'assemblea d'Unió Catalanista que elaborà les Bases de Manresa i assumí, el 1898, la presidència de la famosa junta Regional Organitzadora de les Adhesions al Programa del General Polavieja, que aglutinà la burgesia catalana decebuda per la política centralista. Presidí igualment la Unió Regionalista, eixida del fracàs de l'intent reformador del govern Silvela-Polavieja-Duran i Bas, i el Foment del Treball Nacional, des de 1901.

L'any 1902, arran de la vaga general, Ferrer-Vidal aportà a la reacció burgesa la seva experiència a la Caja de Previsión y Socorro, entitat pionera en el camp de l'assegurança contra accidents de treball, creada per ell mateix el 1898. En representació del Foment, fou un dels signataris de la crida del primer de març i, pels seus coneixements tècnics, se li confià la presidència de la comissió organitzadora de la Caixa de Pensions, primer, i la presidència de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, després.

Membre destacat de la Lliga Regionalista, presentà la seva candidatura per Barcelona, a les eleccions a diputats de 1903, que guanyaren els republicans. Reincidí amb motiu de les eleccions de 1905, per Sabadell aquesta vegada, però es retirà abans del recompte. I acabà finalment elegit, per Castellterçol, a les llistes de Solidaritat Catalana, el 1907. Reelegit el 1910, renuncià a favor de Cambó, que havia perdut la seva acta a Barcelona. Tornà a ésser diputat el 1914, per Barcelona, i ocupà plaça al Senat —per Barcelona o per Girona— sense interrupció de 1916 a 1923. Centrà sempre la seva tasca parlamentària en els temes econòmics, i no abdicà mai del seu paper de defensor de la indústria catalana. Per vigilar més de prop la política proteccionista, exercí el càrrec de Director General de Duanes en els governs que, amb participació de la Lliga, es van succeir a Madrid de novembre de 1917 a novembre de 1918. També presidí la Societat Eco-nòmica d'Amics del País, així com la Cambra de Comerç de Barcelona, de 1914 a 1917, i participà de manera destacada a la creació de la Universitat Industrial.

Blocs de pisos i escola construïts per la Caixa a la Verneda el 1954

Lluís Ferrer-Vidal ocupà la presidència de la Caixa des dels orígens fins a la seva mort, el 15 d'abril de 1936. Com dèiem abans, la seva fou una presidència molt activa, sobretot fins al 1923. Substituí Francesc Moragas en les seves absències, jugà un paper decisiu en els moments crítics, com el 1914, i portà la representació de la Caixa dins el Patronat de l'Institut Nacional de Previsió. La figura de Ferrer-Vidal és representativa de la segona generació dels homes que han fet la Revolució Industrial a casa nostra. La seva posició conservadora no li impedí adonar-se de les necessitats de la nova classe social sorgida del sistema fabril. **(86)**

Sense la perfecta simbiosi del primer president i del primer director general, la Caixa no hauria estat el que és. Potser ni tan sols hauria estat.

NOTES

(1) La química, nascuda a redós del tèxtil, passà després a auxiliar una munió d'altres sectors. El retard de les indústries del vidre, del sabó dur i del paper, en el cas espanyol, moti-varen l'ensorrament de la química catalana a partir dels anys 1830. Només els superfosfats, a finals de la centúria, li permeteren de reiniciar la marxa.

(2) Traduïm de l'anglès: «*labour-intensive*». Parlem en termes històrics: avui el tèxtil s'està transformant en un sector «*capital-intensive*».

(3) Jordi NADAL: *El fracaso de la Revolución Industrial en España 1814-1913*. Ariel, Esplugues de Llobregat, 1975, pàg. 212.

(4) El mercat colonial absorbia el 1896 el 22 per cent de la producció cotonera catalana. Vegeu Borja DE RIQUER, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*. Edicions 62, Barcelona, 1977.

(5) Jordi NADAL, *op. cit.*, pàg. 217.

(6) Rafael ANES ÁLVAREZ, "Una serie de base monetaria" dins *La Banca Española en la Restauración. II. Datos para una Historia Económica*, Banco de España, Madrid, 1974. Quadre Dt VI-1, pàg. 206.

Entre 1894 i 1898 la base monetària ha augmentat en

Lluís Ferrer-Vidal ocupà la presidència de la Caixa des dels orígens fins a la seva mort, el 15 d'abril de 1936. La seva fou una presidència molt activa, sobretot fins al 1923. Substituí Francesc Moragas en les seves absències, jugà un paper decisiu en els moments crítics, com el 1914, i portà la representació de la Caixa dins el Patronat de l'Institut Nacional de Previsió

un 64 per cent i el seu component principal, els bitllets en circulació, en un 58,7 per cent.

(7) Segons Gerald BRENNAN (*El Laberinto español*, Ruedo Ibérico, París, 1962, pàg. 164, nota 1.) el fracàs de la UGT «*no se debió en modo alguno a la competencia de los anarquistas... Fue el espíritu autoritario castellano del Partido Socialista el que lo hizo incompatible con los trabajadores catalanes*».

(8) Sobre el moviment anarquista vegeu Gerald BRENNAN: *op. cit.*, pàgs. 105-132, especialment 128-131. Resum i bibliografia a Joaquín ROMERO MAURA, *La Rosa de Fuego. El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909*, Grijalbo, Barcelona, 1975, pàgs. 199-292.

(9) Sobre l'origen i l'extensió de la tàctica de la vaga

general vegeu: Alfonso COLODRÓN: *Aportación al estudio de la huelga general (La Huelga General de Barcelona de 1902)*, «Revista de Trabajo», Ministerio de Trabajo, n.º 33, 1971. Especialment pàgs. 76 a 85.

(10) J. ROMERO MAURA, *op. cit.*, pàgs. 205-206.

(11) «La Huelga General», 5-1-1902.

(12) Vegeu J. ROMERO MAURA, *op. cit.*, pàgs. 158-159; Borja DE RIQUER, *op. cit.*, pàgs. 228-229; i «La Publicidad», 11 a 19-III-1901.

(13) Vegeu J. ROMERO MAURA, *op. cit.*, 206-207 i «La Veu de Catalunya», 3 a 12-V-1901.

(14) «La Veu de Catalunya», 22-IX-1901 (*Els Governos contra Catalunya*).

(15) Manifest publicat a «La Huelga General» el 25-XII-1901 («*Movimiento social*»).

(16) «Diario de las Sesiones de las Cortes. Congreso de los Diputados» (D.S.C.), núm. 122, pàg. 3.537 (18-11-1902). A la comissió patronal hi havia, efectivament, un representant de La Maquinista, J. M. Cornet i Mas; un de Vulcano i tres dels tallers petits. Vegeu Borja DE RIQUER, *op. cit.*, pàg. 230, nota 4.

(17) «La Veu de Catalunya», 4-I-1902 (*Les Vagues*).

(18) «La Veu de Catalunya», 1 a 11-I-1902. El caràcter altruista de la vaga, que no era explícit en el manifest de convocatòria, va ésser després ponderat per Lerroux al Congrés el 18-II-1902 (D.S.C., núm. 122, pàg. 3.537): «*Hay en Barcelona como unos 10.000 obreros que se dedican a esta clase de trabajos. Por efecto de la crisis industrial que atraviesa ahora aquella población, había quedado en huelga forzosa un número reducido, apenas si llegaría a 400. Sus compañeros pretendiendo darles colocación formularon la pretensión de disminuir una hora de la jornada...*».

El periòdic anarquista «La Huelga General» en un *Recuerdo de la huelga general de Barcelona. Febrero de 1902*, publicat el 20-II-1903, deia:

«*Presentáse la huelga de los obreros metalúrgicos... generosa y grande por el hecho de querer con una rebaja de horas no alcanzar más descanso, sino proporcionar el jornal a sus compañeros sin ocupación.*»

(19) «El Socialista», 17-I-1902. Citat per J. ROMERO MAURA, *op. cit.*, pàg. 209, nota 70.

(20) «CERO» (Ferrer i Guàrdia), *Tres mil obreros al*

entierro de una víctima. Ninguno a pedir cuentas al autor de ella, a «La Huelga General», 5-II-1902. El títol fa referència a l'enterrament multitudinari de la filla d'un vaguista morta de fam.

(21) «La Veu de Catalunya», 11-I-1902 (*La vaga dels me-tal·lúrgics*).

(22) «La Huelga General», 15-II-1902 (*Movimiento social*).

(23) «El Diluvio», 15-II-1902 (*Una carta y un mítin*). La crida de les societats obreres no fa esment, però, d'una vaga general: «*La situación de los que, agobiados por la intransigencia patronal, experimentan el dolor del abandono, es insostenible. Solidaridad para los obreros metalúrgicos. Unión y justicia.*»

(24) La informació més detallada d'aquest míting l'hem trobada a «El Diluvio», 17-II-1902.

(25) «*A los obreros de Barcelona. A los de la capital y la región*», Barcelona, 16-II-1902, pamflet (Col·lecció Nettlau). Citat per J. ROMERO MAURA, *op. cit.*, pàg. 210.

(26) Hem seguit com a font general dels esdeveniments ocorreguts entre el 17 i el 22 de febrer les edicions del 24-II-1902 d'«El Diluvio», «Las Noticias», «La Veu de Catalunya» (23 i 24) i *La Huelga General de Barcelona. Verdadera relación de los sucesos desarrollados con motivo del paro general en Barcelona, durante la octava semana de este año, por un testigo ocular*, Imprenta de Pedro Tell, Barcelona, (s/d).

(27) D.S.C., 17-II-1902, núm. 121, pàgs. 3512-3516.

(28) «El Diluvio», 24-II-1902, pàg. 23.

(29) D.S.C., 18-II-1902, núm. 122, pàg. 3541.

(30) D.S.C., 10-III-1902, núm. 139, pàg. 4037. Citat per Borja DE RIQUER, *op. cit.*, pàg. 232-233. Es tracta d'un telegrama reservat, llegit dies més tard per Lerroux al Congrés i no desmentit.

(31) El mateix CLARIÀ faria una patètica descripció de l'episodi en el seu periòdic «La Huelga General», 20-II-1903 (*Mi Asesinato*).

(32) Publicat per Borja DE RIQUER, *op. cit.*, pàgs. 343-344.

(33) Llista de morts i circumstàncies de la mort de cadascun a «La Publicidad», 5-III-1902 (*Después de los sucesos*). Vegeu també la memòria anual del Foment corresponent a 1902 publicada a «El Trabajo Nacio-

nal», 30-I-1903, any XI, núm. 380, pàgs. 198-199.

(34) Com digué Lerrox al Congrés el 18 de febrer (D.S.C., núm. 122, pàg. 3538) fent referència a les masses obreres que havien aturat Barcelona:

«*sabiendo que son tan numerosas, sabiendo que han tenido tiempo para prevenirse, organizarse y armarse; si hubieran querido prepararse para una lucha revolucionaria y sangrienta ¿qué importaban cuatro batallones de infantería, dos de caballería y uno de ingenieros que había en Barcelona... contra la avalancha de 80 o 100.000 obreros declarados en huelga y resueltos a luchar hasta morir?*».

(35) Vegeu Jordi MALUQUER DE MOTES: *El socialismo en España 1833-1868*, Crítica, Barcelona, 1977. pàgs. 31-96.

(36) Segons la circular de la comissió organitzadora, el Centre Català s'obriria a «tots els que s'interessin per la regeneració del nostre caràcter i la millora de la nostra terra» (A. ROVIRA I VIRGILI, *Resum d'història del catalanisme*, Editorial Barcino, Barcelona, 1936, pàg. 49).

(37) Isidre MOLAS, *Lliga Catalana. Un estudi d'estasiologia*, Edicions 62, Barcelona, 1972, 2 volums, I, pàg. 18.

(38) Els dos opuscles foren publicats el 1886.

(39) Isidre MOLAS, *op. cit.*, I, pàg. 31.

(40) Isidre MOLAS, *op. cit.*, I, pàg. 42.

(41) El Centre Nacional Català havia estat creat el gener de 1900 per un grup de militants de la Unió Catalanista disconformes amb les postures puristes que mantenia la direcció. Formaven part del grup, entre altres, Lluís Domènech i Montaner, Josep Puig i Cadafalch, Enric Prat de la Riba i Francesc Cambó.

(42) Foment del Treball Nacional, *Actes de la Junta Directiva*, Sessió del 20-II-1902.

(43) Carta de Domènech a Prat, 21-II-1902, Arxiu de Prat. Citada per Borja DE RIQUER, *op. cit.*, pàg. 234.

(44) «La Veu de Catalunya», 24-II-1902 (Caràcter de la vaga).

(45) «La Veu de Catalunya», 8-III-1902 (*Ensenyances*).

(46) Discurs del Dr. Robert al Congrés, 27-11-1902, D.S.C., núm. 130, pàg. 3777.

(47) *Ibidem*.

(48) «Revista Social. Periódico de economía social y cuestiones obreras.» (Director D. Francisco Moragas Barret, Abogado, Barcelona. Tipografía J. Abadal.) Núm. 1, 10-III-1902, pàgs. 1 i 2, *Nuestro Programa*. En aquest primer número apareixen significativament, a més d'aquest manifest programàtic i de l'article de Moragas citat en la nota 52, l'acord entre empresaris i obrers de la Conca de Ter, el manifest de primer de març, origen de la Caixa, una ressenya del llibre de Prat de la Riba sobre els jurats mixtos i un comentari crític sobre la llei d'accidents de treball de 1900.

(49) Francesc MORAGAS, *La reforma social*, I, «Revista Social», núm. 2, 25-III-1902, pàg. 17.

(50) Francesc MORAGAS, *La reforma social*, II, «Revista Social», núm. 5, 10-V-1902, pàg. 66.

(51) Francesc MORAGAS, *La reforma social*, I, «Revista Social», núm. 2, 25-III-1902, pàg. 18.

(52) Francesc MORAGAS, *Seamos prácticos*, «Revista Social», núm. 1, 10-III-1902, pàg. 4.

(53) Imprenta del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús, Madrid, 1901.

(54) La crida a la subscripció, publicada per «La Veu de Catalunya» i altres diaris el 3-III-1902, era signada pels presidents de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, de l'Ateneu Barcelonès, del Foment del Treball Nacional, de la Cambra de Comerç, de la Lliga de Defensa Industrial i Comercial i del Círcol de la Unió Mercantil.

(55) Aquesta quantitat havia estat aportada per 81 persones físiques i societats. Els màxims contribuents, amb 5.000 pessetes, foren: Vda. Tolrà; Conde, Puerto i Cia.; A. Sedó i Cia.; Eusebi Güell i Bacigalupi; Godó i Cia.; La Maquinista Terrestre; Marítima; Claudio López, Marqués de Comillas; Sociedad de Materiales para Ferrocarriles y Construcciones; Eugeni Lebon i Cia.; Sociedad Catalana de Alumbrado por Gas.

(56) Xifres citades a la memòria del Foment del Treball Nacional corresponent a 1903. («El Trabajo Nacional», any XI, núm. 280, 30-I-1903, pàgs. 198-199.) La «Revista Social» cita el 25-IV-1902 (núm. 4, pàg. 64) xifres molt semblants.

(57) Sobre els inicis i desenvolupament de la previsió social a Espanya vegeu José LÓPEZ YEPES, *Historia de*

los Montes de Piedad en España. El Monte de Piedad de Madrid en el siglo XVIII, CECA, Madrid, 1971. 2 volums, i Antonio RUMEU DE ARMAS, *Historia de la Previsión Social en España*, Editorial Revista de Derecho Privado, Madrid, 1944.

(58) L'obra clàssica sobre els fonaments ideològics i la història de les caixes d'estalvis britàniques és la de H. OLIVER HORNE, *A history of Savings Banks*, Oxford University Press, Londres, 1947. Vegeu-ne especialment pàgs. 27-29.

(59) Vegeu Gonzalo ANES, *Economía e Ilustración en la España del siglo XVIII*, Ariel, Barcelona, 1972, pàgs. 71-94.

(60) José LÓPEZ YEPES: *op. cit.*, I, pàgs. 159 i ss.

(61) Abans, la recepció del benthamisme havia estat efímera i plena de malentesos. (Vegeu Pedro SCHWARTZ, *La influencia de Jeremias Bentham en España*, «Información Comercial Española», núm. 517, setembre 1976, pàgs. 37-57.)

(62) Citat per Faustino VELLOSILO, *La instauración de las Cajas de Ahorro en España en el siglo XIX y la ideología de la época*, «Boletín de Documentación del Fondo para la Investigación Económica y Social (FIES)», CECA, Vol. IV, fasc. 4, oct.-des. 1972, pàgs. 695-696.

(63) «Diario de Avisos» de Madrid, n.º 14, 15-IV-1835. Citat per F. VELLOSILO, *op. cit.*, pàg. 695.

(64) Citada per José LÓPEZ YEPES, *Historia Urgente de Cajas de Ahorro y Montes de Piedad en España*, CECA, Madrid, 1973, pàgs. 179-181.

(65) Citada per José LÓPEZ YEPES: *Historia Urgente...*, *op. cit.*, pàg. 180.

(66) Citada per José LÓPEZ YEPES: *Historia Urgente...*, *op. cit.*, pàg. 182.

(67) La història d'algunes d'aquestes caixes ha merescut la publicació de monografies. Vegeu-ne detall bibliogràfic a Manuel TITOS MARTÍNEZ, *Una investigación sistemática sobre la Historia de las Cajas de Ahorro españolas*, «Boletín de Documentación FIES», CECA, Vol. X 1.ª i 2.ª, gener-juny 1978, pàgs. 71-95. El mateix TITOS ha publicat recentment l'excel·lent estudi, *1891-1978, la Caja General de Ahorros y Monte de Piedad de Granada. Aportación al estudio de la historia económica de Andalucía*, CGAMPG, Granada, 1979.

(68) Sobre la fundació i primeres passes de la Caixa d'Estalvis de Barcelona hem seguit Pedro VOLTES BOU, *Las Cajas de Ahorros barcelonesas. Su pasado, su presente, su porvenir*, Fondo Cultural de la Caja de Ahorros Provincial de la Diputación de Barcelona, Barcelona, 1965, pàgs. 91-114. Vegeu també Manuel ROCABERT, *Una institución centenaria*. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Barcelona, Barcelona, 1954 i *Centenario de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Barcelona (1844-1944)*, CAMPB, Barcelona, 1944.

(69) Vegeu Antonio M.ª FÀBREGAS, *Apuntes para la Historia General del Monte de Piedad*, La Hormiga de Oro, Barcelona, 1899, pàgs. 110-111.

(70) Citat per P. VOLTES BOU, *op. cit.*, pàg.101.

(71) Decret de 29 de juny de 1853, Article 15, Vegeu Juan José ZORRILLA, *Cajas de Ahorro Benéficas. Legislación*, Caja de Ahorros Municipal de Bilbao, Bilbao, 1950, pàg. 35.

(72) Vegeu Manuel TITOS MARTÍNEZ, *La Caja General de Depósitos (1852-74)*, «Moneda y Crédito», n.º 151, desembre 1979, pàgs. 79-104.

(73) Citat per P. VOLTES BOU, *op. cit.*, pàg.112.

(74) Sobre la Caixa d'Estalvis de Sabadell vegeu Pedro ROCA y GARRIGA, *La Caja de Ahorros de Sabadell 1859-1959. Cien años de una institución sabadellense*, CAS, Sabadell, 1959 i CHASTAGNERET, *La Caisse d'Epargne de Sabadell*, Tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de París, 1966-67.

(75) Vegeu Joaquim LLOVET, *La Caja de Ahorros de Mataró de 1859 a 1912. De su fundación a los inicios de la moderna institución de ahorro*, Caja de Ahorros Layetana, Mataró, 1977.

(76) Vegeu José M. GASOL, pbr., *Caja de Ahorros de Manresa (1863-1973). Historia de una institución centenaria*, CAM, Manresa, 1974.

(77) Clementina RÓDENAS, *Banca i industrialització. El cas valencià. 1840-1880*, Banc de Promoció de Negocis, València, 1978, pàgs. 31-57.

(78) Manuel TITOS MARTÍNEZ, *La Caja General de Depósitos...*, *op. cit.*, pàgs. 97-100.

(79) «El seguro sintetiza perfectamente la previsión de aquellas familias o personas que viven con algún desahogo, al paso que el auxilio mutuo simboliza la

previsión de los humildes». «Los Seguros», 16-V-1899 (*El seguro y el auxilio mutuo*), any XVI, n.º 10.

(80) En una data tan avançada com 1917 hi havia federades només a la província de Barcelona 726 societats, amb una nòmina de 177.234 socis, que significava, aproximadament, la meitat de la població activa. («Los Seguros», II època n.º 19, 15-IX-1919, pàgs. 175-180).

(81) Luis JORDANA DE POZAS, *Avance de una información sobre las sociedades de socorros mutuos en el Reino de Valencia*, Conferencia Nacional de Seguros de Enfermedad, Invalidez y Maternidad, Barcelona, novembre 1922. “Documento de Información”, n.º 15. Ed. Ibérica, Madrid, 1922.

(82) Vegeu «Los Seguros», 28-VII-1894 (D. Juan Antonio Sorribas y Zaidín) Extraordinari i 28-VI-1895 (Necrologia de D. Juan Antonio Sorribas y Zaidín escrita por D. Antonio Gavalda), any XII, n.º 13.

(83) El conseller titular era Jaume Bofill i Mates.

(84) Pel gener de 1934, el nou president de la Generalitat, Lluís Companys, ratificava la designació.

(85) Les notes biogràfiques essencials de Francesc Moragas es troben al número especial publicat pel «Butlletí de l'Associació del Personal de la Caixa de Pensions» amb motiu del centenari del seu naixement (n.º 81, desembre 1968). Sobre aspectes familiars i personals, vegeu especialment l'article d'Arístides VALLÈS I MORAGAS, *Francisco Moragas. Recuerdos familiares*, en el número especial esmentat. Vegeu també aspectes més professionals a Luis SOLÀ ESCOFET, *Francisco Mo-*

ragas. Maestro y apóstol de la previsión social, Barcelona, 1952³.

Sobre l'afiliació política de Moragas «La Veu de Catalunya» afirmava en la seva mort (28-III-1935):

«Moragas i Barret és un exemple del que el cata-lanisme i concretament l'estol de la Lliga ha fet per a l'estament obrer, tasca que els demagogs volen amagar i que la Lliga no ha volgut cotitzar mai perquè no es fan per ésser cobrades. Francesc Moragas i Barret era un home que se'n pot dir de la generació del 98 que tan ufanosa fou per al nostre Renaixement... Per situar la seva persona com a patriota només cal dir que fou un dels fundadors el maig del 1901 de la Lliga Regionalista i que la mort l'ha agafat al mateix lloc.»

En la mateixa ocasió «El Matí» deia (28-III-1935):

«El Sr. Moragas fou un dels fundadors de la Joventut Catalanista que tan forta embranzida prengué a la Universitat.»

(86) Sobre la vida de Lluís Ferrer-Vidal, vegeu les referències necrològiques a «La Veu de Catalunya» i a «El Matí» (16-IV-1936) i *Luis Ferrer-Vidal y Soler, 1861-1936*, CPVE, Barcelona, 1961. Sobre la seva actuació política en la fundació de la Lliga Regionalista: Borja DE RIQUER, *La Lliga Regionalista. La Burgèsia catalana i el nacionalisme 1898-1904*. Edicions 62. Barcelona, 1977. De l'activitat literària dels anys de joventut, n'hi ha referència a Antonio ELÍAS DE MOLINS: *Diccionario Biográfico y Bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, volum Ier. Barcelona, 1889. ❖❖❖

TOTS ELS TEXTS BÀSICS DE L'AURO INVENTO

00-desembre 2020
Resum històric de la
Verneda de Besòs

01-març 2021
Orígenes del pueblo
de San Martín
de Provensals

02-juny 2021
Geografia General de
Catalunya.
Ciutat de Barcelona

03-novembre 2021
Tots els barris
de Barcelona

04-març 2022
Apunts per a una
història de Sant Martí
de Provençals

05-juny 2022
Notes per a l'història
de Sant Martí de
Provençals (1918)

06-novembre 2022
Recull de dades per a
una història de Sant
Martí de Provençals (1)

07-primavera 2023
Recull de dades per a
una història de Sant
Martí de Provençals (i 2)

08-estiu 2023
Els primers batecs
històrics de Sant Martí
de Provençals

09-tardor-hivern 2023
La Verneda de Sant
Martí: molts barris en
un de sol

10-primavera 2024
Sant Martí de Provençals,
de poble a nucli
industrial (1820-1897)

11-estiu 2024
Guia y Plano
de San Martín
de Provensals (1888)

12-tardor-hivern 2024
Sant Martí de
Provençals, de la vila
al barri

13-primavera 2025
Burgueses contra el
municipalismo

14-estiu 2025
Els Premis Sant Martí

15-tardor-hivern 2025
Carrers de Barcelona

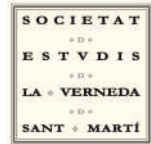

16-primavera 2026
De "La Barcelona de
Porcioles" a "La
Barcelona de Maragall"

17-estiu 2026
Història de la Caixa
de Pensions

ACTIVITATS

setembre-desembre 2026

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ, PAM A PAM

Cicle de xerrades sobre la història del barri

Cada dilluns,
de 19:30 a 20:30,
a la sala d'actes del Centre Cívic Sant Martí.

Abreviacions:

LVSM= La Verneda de Sant Martí

SMP=Sant Martí de Provençals

#127 - 28 setembre
LA RÀDIO A LVSM

#128 - 5 octubre
PIONERES
VERNEDENQUES DEL
FUTBOL FEMENÍ

#129 - 19 octubre
UN SASTRE DE
GEGANTS A LVSM

#130 - 26 octubre
FÀBRICQUES I
FABRICANTS A LVSM

#131 - 2 novembre
ELS "TRESORS" DE
L'ESGLÉSIA VELLA
DE SMP

#132 - 9 novembre
ELS ESTRALLS DE LA
GUERRA CIVIL DES DE
LA PERSPECTIVA
VERNEDENCA

#133 - 16 novembre
PRESENTACIÓ DEL
LLIBRE "RESISTÈNCIES
(ii). GUERRA I EXILI
(1936-1946)"

#134 - 23 novembre
UN CONSTRUCTOR DE
VIOLINS A LVSM

#135 - 30 novembre
LES SEQÜELES DE LA
PANDÈMIA DEL
COVID-19

ITINERARIS

Sortides: Centre Cívic Sant Martí (La Selva de Mar, 215).

Amb inscripció prèvia.

EL NUCLI ANTIC DEL
POBLE DE SMP

Dissabte, 24 octubre

A les 11 h. Durada: 2 hores.

CONTRASTOS A
L'ACTUAL SMP

Dissabte, 14
novembre

A les 11 h. Durada: 2 hores.

BARS I RESTAURANTS
A LVSM

Dissabte,
12 desembre

A les 11 h. Durada: 2 hores.

SANT MARTÍ,
BARRI A BARRI

Itinerari organitzat per la biblioteca Gabriel García Márquez. Cal inscripció.

Dimarts, 3 octubre,
a les 18.30 h.

LA VERNEDA DE
SANT MARTÍ: DELS
HORTS ALS BLOCS

XERRADES A
LA BIBLIOTECA
GABRIEL GARCÍA
MÁRQUEZ

(Treball, 219)

Dimarts, 20 octubre,
a les 18.30 h.

HISTÒRIA DE LES
BIBLIOTEQUES
DE LVSM

la vernedada interior

1

VITRALLS DELS EVANGELISTES
Antiga capella dels instituts
Infanta Isabel i Joan d'Àustria

2

PATÍ ESCOLAR
Escola La Palmera

3

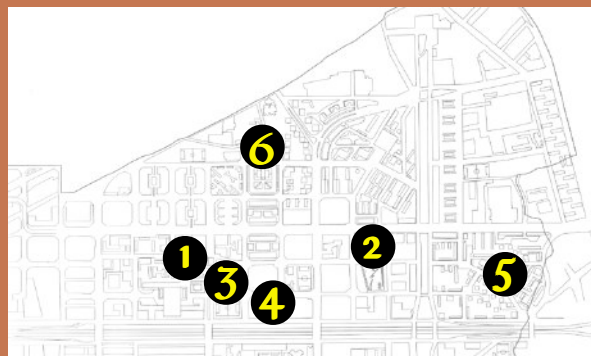

COLUMBARI
Pati de l'església Sant Lluís Gonzaga

4

MURAL
Escola La Caixa

5

VITRALLS
Església Sant Ambròs

6

MUSEU LITÚRGIC
Església Vella Sant Martí de Provençals

Per publicar fotografies antigues del barri al butlletí *auro invento*, enviar a:
auroinvento@hotmail.com